મેસર્સ ડી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત

સુધરેલી રીત મુજબ

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટીએ

તૈયાર કરેલી

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ.

(જેની અંદર શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને રૂઢ બંને રીતે કવિતાનો અન્વય; કવિતાની સમજુતી; પાઠના સવાલ તથા સાર.)

Publisher—D. N. Shah.
Gandhi chowk-SURAT.

સોલ એજન્ટ—ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ
શાહપોર—સુરત.

છાપનાર—નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમ.
છાપવાનું ઠેકાણું—શ્રી 'શંકર' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ચૌટાબજાર—સુરત.

૧૯૮૩] કિંમત રૂ. ૦-૯-૦ [૧૯૫૨

[illegible] એજન્ટ:—હીરાલાલ [illegible]. અંજાર (કચ્છ).

મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ

પાઠ ૧.

કર્તવ્ય=(કૃ+તવ્ય) કરવા યોગ્ય કામ; ફરજ; ધર્મ

પ્રત્યે=તરફ; સાથે

પૂજ્ય=પૂજવા લાયક

નમન કરવું=નમવું; પગે લાગવું

અનેક=(અન્=નહિ+એક) એક નહિ એટલે ઘણાજ

દુઃખ=આપદા; પીડા દુઃખ ત્રણ પ્રકારના છે, આધિ=મનની પીડા; વ્યાધિ=શરીરની પીડા; ઉપાધિ=બહારથી આવેલી પીડા

સ્તન=થાન; ધાઈ

અગણિત=(અ=નહિ+ગણિત)=નહિ ગણી શકાય એટલા; ઘણાજ

અણુચિંતવ્યા=(અણુ=નહિ+ચિંતવ્યા=ધાર્યા)=અણધાર્યા

અસંખ્ય=(અ=નહિ+સંખ્ય=સંખ્યા) સંખ્યા વગરના એટલે ઘણાજ

પાળનાર=(પાલ=પાલણુ+નાર=કરનાર) પાલણુ કરનાર

સ્મરણ=ધ્યાન; ભક્તિ

સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો

ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા (એ નવ છે.)

ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ) મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ

નિયમિત=(નિયમ+ઇત=વાળો) નિયમ પ્રમાણે

ભ્રમણ કરે છે=(ભ્રમ્+અન્) ફરે છે; ભટકે છે

અગાધ=(અ=નહિ+ગાધ=છાછરૂં) ઘણું ઉંડું; અપાર; અથાગ; ગહન

મસીદ=મુસલમાનોને નમાઝ પઢવાનું મકાન

અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગ્ન્યાગાર; અગ્નિ = દેવતા + આગાર=સ્થળ) પારસીઓના આતશબેહરામ પૂજવાની જગા

દેવળ=ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના કરવાનું મકાન

સંતાન=છૈયાં છોકરાં; વસ્તાર
પરિવાર=કુટુંબ કબીલો; ખટલો
મરકી=જે રોગથી ઘણા મરણ થાય તે (કોલેરા; શીતળા; પ્લેગ વગેરે)
દુષ્કાળ=દુષ્કાળ ઉપરથી (દુષ્=નઠારો +કાળ=વખત) અનાજ પાણી મોંઘા મળે એવો વખત
સદ્વિચાર=(સત=સારા) સારા વિચાર
દિલાસો=ધીરજ
પારિસ=ફ્રાન્સનું મુખ્ય શહેર (આખી દુનિયામાં સુંદર શહેર)
મોટા મનથી=ઉદાર દિલથી
આપણને નહિ હોય તો આપણા પાડોશીને હજો=મતલબ કે આપણી પાસે નહિ પણ આપણા પાડોશી પાસે હોય તો કોઈક દિવસ આપણને પણ ખપ લાગે
કહેવત=કહેતી; અનુભવ સિદ્ધ વાકય
હિતકર=(હિત=ભલુ+કર=કરનાર) ભલું કરનાર
આરોગ્ય=સુખાકારી; તન્દુરસ્તી
આહાર=ખાવાનું
વિહાર=ફરવા
ખાવાને માટે જીવવાનું નથી=ખાઈપી એશઆરામ માટે જીવવા નથી, પણ જીવવાને માટેજ ખાવું જોઈએ. મતલબ કે અતિશય અને ભારે પદાર્થ ખાવા નહિ.
મર્મ=છૂપો ભેદ; ગુપ્ત વાત
પવિત્ર=નિર્મળ શુદ્ધ; પાપ વગરનું
નજર આગળ રાખી=મનમાં ખડા કરી
વર્તન=ચાલ
ભ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; બગાડવું
વખત નકામો જવા દેવો નહિ=સારા કામમાં વખત ગાળવો.
તરંગો=વિચાર પર વિચાર
વિચારવા=મનન કરવા
સત્પુરુષ=(સત=સારો+પુરુષ)=સારા માણસ
સમાગમ=(સમ = સાથે + આગમ= આવવું) મેળાપ; મુલાકાત
સાર–માણસની મુખ્ય ફરજ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) ઈશ્વર પ્રત્યે. (૨) પાડોશી પ્રત્યે. (૩) પોતાના પ્રત્યે.

પાઠ ૨.

દિલ્હી=જમના નદી પર હાલની રાજધાનીનું શહેર છે. (હિંદુ અને મુસલમાનની રાજધાનીનું શહેર હતું. એમાં ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને ૧૯૧૧માં દરબારો ભરાયા હતા.)

વેપારની ધમાલવાળા=બહોળો વેપાર કરનારા

પુરાણું=જુનું; અગાઉનું

ખંડેર=પડી ગએલી ઈમારતો

શાહજહાંનાબાદ=(શાહજહાં+આબાદ =વસાવેલું) શાહજહાંએ વસાવેલું તે

ઈમારત=ઊંચી બાંધણીનું મોટું ઘર

ઘુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણ; ગુમ્મદ

અરબી લેખો=અરબી ભાષામાં પત્થરમાં કોતરેલાં લખાણ

કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક

મહેલાત=ભવ્ય મકાનો

દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધારણ વર્ગના લોક માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

બેગમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ

બીબીઓ=અમીરોની સ્ત્રીઓ

હમામખાનું=(હમ્મામ=નહાવાનું+ ખાનું=ઠેકાણું) નહાવાનું ઠેકાણું

હોજ=છોથી બાંધેલો કુંડ

હેરત=અચંબો; નવાઈ; અચરતી

જળહળી=પ્રકાશેલી; ઝળકાટ મારી રહેલી

મયૂરાસન = (મયૂર=મોર+આસન= બેઠક) મોરના આકારની બેઠક (એમાં હીરા, માણેક વગેરે જડાવ્યાં હતાં. એની કિંમત ટાવરનિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ સાડા છ કરોડની કરી હતી.)

હેવાલ=બયાન; વૃત્તાંત

ખ્યાલ=ધારણા; અટકળ

શરાફ=હુંડી, વ્યાજુ વગેરે કરનાર

પેઢી=શરાફની દુકાન

દિલ્હીગરા=દિલ્હીના વતની

જમા થએલા=ભેગા થએલા

સલ્તનત=રાજ્ય સત્તા; હકુમત; પાદશાહી

એશઆરામ=મોજશોખ
નિરુદ્યમી (નિર્=નહિ+ઉદ્યમી=ઉદ્યમ વાળો) ધંધા વગરનો
નવાણ=પાણીની જગાઓ, જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે
જગ જાહેર=દુનિયામાં પ્રખ્યાત
કુતુબમિનાર=કુતુબુદ્દીને બંધાવેલો મિનારો
લાટ=ઉંચો; સ્તંભ
અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર; બિંદુસારનો પુત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને આશરો આપ્યો હતો)
હજીરો=કબર; રોજો; મિનારો
હૃદયભેદક=વાંચતાં અફસોસ થાય એવો
વેધશાળા=(વેધ+શાળા) આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગા
મજલા=માળ
અટક=બાધા; નિયમ; પ્રતિજ્ઞા
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રીકૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે)
જયસ્તંભ=(જય=જીત + સ્તંભ = થાંભલો) જીતનો થાંભલો; કીર્તિસ્તંભ (૪ ત. પુ. સ.)
ઢાળેલો=નાખેલો; દાટેલો
મહુંમ=સ્વર્ગવાસી; અગાઉ થએલા
કૈસરેહિંદ=હિંદનો સિંહ. (એ નામનો ઈલ્કાબ છે)
જંગી=ઘણોજ મોટો
રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજા+અભિષેક=નવા રાજા પર દૂધ પાણીની જે ધારા કરવી તે) રાજાએ તખ્ત નશીન થવું તે

સવાલ—દિલ્હીમાં જોવા લાયક મકાનો કયાં કયાં છે અને તે કોણે બંધાવેલાં છે ? દિલ્હી નામ શા આધારે પડ્યું ? દિલ્હીનો કયો ભાગ જોતાં અચંબો લાગે છે ? મયૂરાસન વિષે શું જાણો છો ? દિલ્હીમાં દરબાર કયા કયા સનમાં ભરાયો હતો ? જુમામસીદ, કુતુબમિનાર, જયસ્તંભ વિષે તમે શું જાણો છો ? હિંદની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું ?

પાઠ ૩.

પરાક્રમ=લોકોમાં જશ મળે એવું કામ કરવાનું સામર્થ્ય તે
દળ=લશ્કર; સેના

મહારથી=મોટા જોરાવર લડવૈયો
ઘૂસી ગયો=દાખલ થયો
વાદળ=જુથ; ટોળું
ચીરી=વિખેરી; કાપી નાખી
પ્રતાપી=પરાક્રમી
દાખવવામાં=બતાવવામાં
પાછી પાની કરવી=કાયરપણું બતાવવું
હક=અખત્યાર; દાવો; માલકી
સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર) મદદ કરનાર
નીમકહલાલી=(નીમક+હલાલી) જેનું અન્ન ખાવું તેનું સારૂ કરવું તે; કૃતજ્ઞતા
લાલી=તેજી; શૌર્ય
પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા) બાપદાદા
છાપ=મેળવેલી કીર્તિ
યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ=કાયમ; હયાત; સૂર્ય ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી
સાથરે=પથારીએ
રોળ=કેર
તુંબડા=ઢોચકાં; માથાં
અડફટે ચઢતાં=અટવાઈને આવતા
તરવાર તાણી તૂટયા છે=તરવાર લઈ ઘૂમે છે
બાણની હેલી કીધી છે=તીરનો વરસાદ વરસાવ્યો છે
ભાજીમૂળા=ભાજીમૂળા જેવા; કમતાકાતવાળા
ઊડી પડ્યા છે=ધસીને દોડ્યા છે
વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની
ઝાઝેરૂં=ઘણું
પગ વાળવાનો=નચિંતે બેસવાનો
કારમી=ભયંકર; બિહામણી
કીકિઆરી=ચીસ
કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન
વાયુવેગે=પવન જેટલી ઝડપે
સંચરી=જઈ
હર=શિવ
શર=બાણ; તીર
ટંકાર=અવાજ
સંહાર=નાશ
કારમો=ભયંકર
જેર કરો=તાબે કરો
જોધ=જોદ્ધા; લડવૈયા
મર્દો=પુરુષો; બહાદુરો; શૂરવીરો
સિસોદીઓ, તુંવાર, ઝાલા, સલુંખરા

=એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે
પાવ=પગ
પાવ પાછો ન ધરો=પાછા ન હઠો
ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ
ઘાવ=ફટકો
પિતૃ=પિતા
પંડ=પિંડ
મહી=પૃથ્વી
ફેર ન મળે=નક્કી; ખચિત
લા'વ=લાહવો; ઓરીઓ
દુર્લભ=(દુર્+લભ=) મળવું કઠણ
દાવ=વખત
તલપાવી=કૂદકો મરાવી
હોદ્દો છત્રીવાળી અંબાડી
નિરંકુશ (નિર=નહિ+અંકુશ=દાબ) દાબ વગરનો; સ્વતંત્ર
વકરાએલા=ખીજવાયલા
દારુણ=મોટું; જબરું; ભયંકર
ઇંદ્રાસન (ઇંદ્ર+આસન)=ઇંદ્રનું આસન

મહિમાવાન=(મહિમા=મોટાઈ+વાન્ પ્રત્યય) મોટાઈવાળું
વિધાતા=(વિધા=પેદા કરવું+તૃ નો તા) બ્રહ્મા
મિથ્યા થવાનો=મટવાનો
ઉલટેલાં=સામા થએલાં
અળગું=આઘું; દૂર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ=જીવ + ઘાત=હત્યા+અક=કરનાર)=મરણ નીપજે તેવો
વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો=સ્વર્ગે જતો અટકાવો
સાહિત્ય=હથિયાર
અંધારા ઉલેચવાનાં થશે=મહેનત ફોકટ જશે.
મરદાની=મરદાઈ; બહાદુરી
વિલંબ=વાર; ઢીલ
પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બહાદુરી
સાર—હંમેશાં ધણીનું ભલું ઇચ્છવું.

અન્વય—સિસોદીઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો, તુંવાર તરવારો કરી શત્રુનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમી ક્રોધ કરી, ભાલા વાવરો, સલુંબરા સાવધ રહીને મહા જોધ જેર કરો, (૨) મર્દો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેતક ઠેકવી, સલીમ શીર ઘાવ દે છે. (૩) પુરુષો પગ પાછો પડે, તો પિતૃ પંડ લે નહિ; જુદ્ધમાં

જય કીધા થકી નવ ખંડમાં કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે. એમાં ફેર ન મળે, ક્ષત્રી મર્દો જુદ્ધમાં તન તજે, પણ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ ! શૂરા સીસોદીઆ, આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે, પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લાવ લો. (૬)

સમજુતી—હે સિસોદિઆ રજપુતો ! કામઠાનો અવાજ કરી બાણ વાપરો. હે ! તુંવાર રજપુતો, તરવારથી દુશ્મનોનો નાશ કરો. (૧) હે ! ઝાલા રજપુતો, ભયંકર ક્રોધ કરીને ભાલા વાપરો, સલુંબરા સાવધ રહી મોટા લડવૈયા તાબે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન કરો. (પીઠ ન બતાવો) અને તમારૂં નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ સલીમના માથા પર ફટકો મારે છે. (૩) હે ! શૂરવીરો, પીઠ બતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નાખૂશ થાય) લડાઈમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આબરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નક્કી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણ ફરક નથી. ક્ષત્રી મરદો લડાઈમાં મરે છે, પણ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ શૂરવીર સિસોદીઆ રજપુતો ! આવો લાહવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે. પ્રતાપસિંહને આબરૂ આપો અને તમે આબરૂ મેળવો. (૬)

પાઠ ૪.

દીસંત=દેખાય
મંગળકારી=(મંગળ+કાર+ઈ) આનંદદાયક
પરિતાપ=(પરિ=ચારે તરફથી+તાપ =દુ:ખ) પુરેપુરૂં દુ:ખ
નિવારી=મટાડી
મધુર=મીઠી
કોમળ=નાજુક; સુંદર
શી=કેવી
તરુવર=(તરુ+વર) મોટાં ઝાડ
અમૃત=મિઠાશ
ઝીલે=લે; ચાખે
રસીયું=ઓપ ચઢાવ્યો

પરમ=મોટું	ધવળ=સફેદ
શોભન=શોભનારૂં	ખળળ=ખળખળ
લોભન=લલચાવનારૂં	નાવિક=(નૌ+ઇક)નાવવાળો; ખલાસી
લોચન=આંખ; નેણ	સમો=વખત
સ્વર=સૂર, અવાજ	વાગોળતા=મોંમાં પાછું લાવી ચાવતા
સરિતા=નદી	શીંગડી=નાના શીંગડાં
મલિનતા=મેલાપણું	કંઠની=ગળામાંની
સમાવતી=મટાડતી	ગાજતી=વાગતી
શશી=ચંદ્ર; ચંદ્રમાં	પથિક=(પથિન્=રસ્તો+ક) વટેમાર્ગુ; રસ્તે જનાર
અંતર=મન	ઓઢણ=ઓઢવાનું લુગડું
વિહારતો=વાતો; મોજ કરતો	ભ્રાંત=ખોટો વિચાર
લે'રી=લહેર; તરંગ	શાંતિ=જંપ
પસારતો=ફેલાવતો	ત્રાસ=બીક
હરે=લઈ લે	નિવાસ=રહેઠાણ
પુરણ=પુરૂં	સકળ=બધી
વાસિત=(વાસ+ઇત) વાસવાળું સુગંધીદાર	રચના=શોભા
શ્રમ=થાક	ઉચરતી=બોલતી
વિરામતાં=આરામ લેતાં; શાંત થતાં	કીરતી=વખાણ; સ્તુતિ
નાવડી=નાની હોડી	કરતા=કરનાર; પરમેશ્વર

અન્વય—જંગલ મંગળકારી દીસંત, મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી કોમળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છે!) સહુ તરુવરો અમૃતને ઝીલે (છે) (૧) બધું વન રૂપેરી રસે રસાયું (હોય તેવું) પરમ શોભન (અને

લોચન લોભન (જણાય છે) મીઠો સ્વર કરતી જતી સરિતા મલિનતા (અને) તાપ સમાવતી) (૨) (નદીના) જળે ચંદ્રતણાં કિરણો રમતાં (જણાય છે. વળી) વિહાગનો શીતળ મંદ પવન જગ મહીં ઝીણી લેંરી પસારતો જાય છે તેથી શશી તણી છબી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (નાં) ફૂલોની ઘણી સુગંધી હરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણ વાસિત કરે (છે) દિવસના અતિશે શ્રમ પામતાં પશુ પંખી (ત્યાં) છુપી ગયાં (ને) વિરામતાં (જણાય છે) (૫) નદી મહીં જળ કાપતી નાવડી (નો) સફેદ સઢ અતિ પવને ફૂલ્યો (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તથી) ખરે ધવળ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું (છે) (૫) જળમાં ખળળ બહુ શબ્દ થતાં; (અને) બહુ શ્રમથી નાવિક હાંફતા (ને) સમો જતાં નદી તીરે ગાડી છુટી (છે તેના) બળદ બેસી શું ઘાસ વાગોળતા ! (૬) (કદીય વાંકડી શીંગડી ડોલતી (જણાય છે) કંઠની ઘંટડી મધુર ગાજતી (સંભળાય છે ને) પથિક ભયની ભ્રાંત તજી નિરાંતે ઓઢણ તાણી (ને) સૂઈ ગયા. (૭) અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા આ સકળ રળિઆમણી રચના (પોતાના) કરતા તણી કીરતી ઉચરતી. (૮)

સમજુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે. માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે ! બધાં ઝાડ અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) બધું વન રૂપાના રસ વડે (ચંદ્રિકાથી) રસી લીધું ન હોય ! મતલબ કે રૂપેરી ચાંદની પૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે. એવું જે ઘણું શોભિતું ને આંખને લલચાવનારૂં છે અર્થાત્ આવી લલિત શોભા આંખમાં લોભ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે જાણે જોયાજ કરીએ એવી આંખને ઇચ્છા થાય છે.

મધુર અવાજ કરતી નદી મેલાપણું (મેલ) અને તાપ શાંત કરતી. (૨) નદીના પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે. વળી મોજમાં વાતો ઠંડો ધીમો પવન પાણીમાં ઝીણા તરંગો હલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની છબી ઉછળતી હોયની ! એવું આપણા મનમાં લાગે છે. (૩) તે પવન વનમાંનાં ફૂલોની ઘણી સુવાસ લઈ લે છે, ને તે વડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરૂં સુગંધીદાર કરે છે. દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુપંખી ત્યાં છુપાઈ જઈને આરામ પામતા જણાય છે. (૪) નદીમાં પાણી કાપતી જતી હોડીનો ધોળો સઢ ઘણા પવનથી ફૂલેલો જણાય છે, અરે એનું પેટ મોટું હશે તેથી ખરેખર ધોળા લુગડાંથી તેને ઢાંકી દીધું છે. (૫) હોડીના ચાલવાથી પાણીમાં ખળખળ ઘણા શબ્દ થતા અને ઘણી મહેનતથી ખલાસીઓ હાંફતા હતા; વખત થઈ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છુટી છે. તેનાં બળદ બેસીને કેવા ઘાસ વાગોળે છે ! (૬) કદી તે બળદોની વાંકી શીંગડીઓ હાલતી જણાય છે અને ગળામાંની ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે. વટેમાર્ગુઓ બીકનો ખોટો વિચાર છોડી દઈને નચિંતે સોડ તાણીને સૂઈ ગયા છે. (૭) અહીં શાંતિ (શીતળતા) રહેઠાણ કરી રહી છે તેથી અહીંઆ તો માણસ બીક ભૂલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન બનાવટ જાણે બનાવનારની (પરમેશ્વરની) આબરૂ બોલતી હોયની ! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શક્તિનું ભાન કરાવતી હોયની ! (૮)

પાઠ ૫.

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી; શુદ્ધ અને સુંદર થએલી

સમૂહ=જથા; વર્ગ

સાક્ષર=વિદ્વાન

સંસ્કાર પામેલી શુદ્ધ ને સુંદર થએલી

પુરોહિત=(પુરસ્=આગળ+હિત=ધારણ કરેલું) કુળ ગોર

વંશપરંપરા=પેઢી ધર પેઢી
વિદ્વત્તા=(વિદ્ ધાતુ=જાણવું)પંડિતાઈ
પ્રાકૃત=અસંસ્કૃત; ચાલુ
પવિત્ર પુસ્તકો=ધર્મના ગ્રંથો
પુસ્તુ=અફ્ઘાનિસ્તાનમાં બોલાતી ભાષા
ભાષાંતર=તરજુમો; બીજી ભાષામાં
નિરાળી=જુદી; નોખી [નકલ

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલાક વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા? વધારે અગત્યની ભાષા કઈ છે અને શા માટે? હિંદુસ્તાનમાં બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચીતરો.

પાઠ ૬.

પાતશાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)
ઈસી=એવી
કિસી=કેવી
કિસ્યૂં=કેવાં છે
માંગલહૂર=માંગરોળ; કાઠિઆવાડમાં શહેર છે
અણહલપૂર=અણહિલપુર
સુરઠ=સોરઠ; સોરાષ્ટ્ર
છિ કિસી=કેવી છે
છાયા=ભાસ
અપભ્રંશ=મૂળ શબ્દનું થએલું અશુદ્ધ રૂપાંતર; વિકાર પામેલું
નિકટ=પાડો; નજીકનો; પાસેનો
રોડું=ભાંગેલી ઈંટનો કકડો
પોચકું=જરા જેટલું
ડોબડું=હાંલ્લું; વાસણ
વકટ સેંડ=એક, એને માટે ગિલ્લી દંડાની રમતમાં બોલાય છે. (એ શબ્દો દ્રાવિડ ભાષાના છે)
ચલણી=વપરાતા
રૂઢિ=રિવાજ
ઉચ્ચાર=બોલ
સંક્ષેપ=ટૂંકા
માસિક=(માસ+ઇક) દર માસે નીકળતું ચોપાનીઉં

પાઠ ૭.

સંપ=એકમત; એક્ય
ઉદ્દેશ=હેતુ; મતલબ
સુધારાવટ=(સુધારા+વટ)સુધારાપણું
રાજ્ય પ્રકરણ રાજ્ય વહીવટ
ડગલે ડગલે=વારે ઘડીએ

કુસંપ=(કુ+સંપ) અણબનાવ
વણસાડે=બગાડે
ફજેતી=ગેરઆબરૂ
વિઘ્ન=હરકત
ધાલમેલ=ગરબડ; પ્રપંચ
પ્રફુલ્લિત=આનંદી
બરકત=લાભ; ફાયદો; કૃપા
ચિઢીઆપણું=ખીજવાટ; બળિએલ-પણું
સંપીલા=(સંપ+ઇલા) સંપવાળા
દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ; અપકાર
રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ
તૂટ=નુકશાન; તરકટ; તોફાન
ધર્મઠગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર
ઉપદ્રવ=હરકત; પીડા; ઈજા
અહિત=(અ+હિત) અકલ્યાણ; બુરું
દાઝ=લાગણી; બળતરા; દયા
ધાર=માન; સમજ
દૈવ=નસીબ
આર=આરો; છેડો
કુવેંમ=ખોટો વહેમ
મત્સર=અદેખાઈ; કીનો; દ્વેષ
આકરી=ખરાબ; માઠી
સુસંપ=(સુ+સંપ) સારો સંપ
જંપ=શાંતિ
પડી=પડીકું

અન્વય—હું દિલમાં દાઝ ધરૂં છું અને દેશીને વિનંતી કરૂં છું, વળી ખરેખર કહું છું એમાં લેશ જુઠું ન ધાર. બહુ સુરાજ તો કુસંપથી સહુ તૂટી ગયાંજ; હું શું દૈવ વાત કહું છું કે દુઃખનો આરો નહિ રે, કુવહેમ, મત્સરે કરી, આવી આકરી દશા થઈજ, સુસંપની પડી વિના રોગ ભાર ન જશેરે, માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપ જગાડવાને અને જંપનેજ વધારવાને ઝટ લઈ તું વિચાર રે. (૧)

સમજુતી—મને મનમાં દયા આવે છે અને તેથી હું દેશીઓને અરજ કરૂં છું કે હું ખરેખરૂં કહું છું તેમાં જરા પણ જુઠું માનશો નહિ, ઘણા સારા રાજ્ય તો અણબનાવથી નાશ પામ્યા. હું નસીબની શી વાત કહું કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાઈએ

આપણી આવી બુરી હાલત થઈ છે, સારા સંપની પડી વગર દુઃખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી કાઢવાને, સારો સંપ ફેલાવવાને અને શાંતિ વધારવાને તું જલદી વિચાર કર. (૧)

પાઠ ૮.

એકાંત=નર્યો વાસ
હાસ્યવિનોદ=(હાસ્ય=હસવું+વિનોદ =આનંદ) આનંદની વાતચીત
ખુદાવંદ=મોટા દરજ્જાવાળાને માટે વપરાય છે.
એક વચની=બોલેલું પાળનાર
તકસીર=ગુનો; વાંક અપરાધ
ચેતી=સમજી
જહાંપનાહ=(જહાં=દુનિયા+પનાહ =રક્ષણ કરનાર) દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર; મોટો પાદશાહ
તાજુબ=અચરજ; નવાઈ
એકનો બે થયો નહિ=માન્યું નહિ
સૂચના=અગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે
ખો=લત; કુટેવ
ટળવળે=વળખા મારે
દમ સુકાઈ જશે=પાયમાલ થઈ જશે
ગત=સ્થિતિ
રકઝક=વાદવિવાદ; તકરાર
અન્નદાતા=(અન્ન=અનાજ+દાતા= આપનાર) જીવાડનાર
ખાવીંદ=હાકેમ; ધણી
આકરાં=ભારે
હીકમત=કળા; તદબીર; યુક્તિ
સાર—અક્કલવાન માણસો સમયસૂચકતા વાપરી શકે છે.

પાઠ ૯.

પ્રસન્ન=ખૂશ; રાજી
નવ=નહિ
કીરતન=ભજન; ગુણગાન
અતીશે=ઘણું; વધારે
ડાચાકૂટ=નકામી વાતચીત
લવ=લવારી; ગમે તેમ બોલવું તે
પર=પારકી
નિંદા=બદબોઈ
પૂજન=પૂજા; સેવા
કાયા=શરીર
કંપે=ધ્રૂજે

ગંજીફો=રમવાનાં પાનાં
ફૂટતા=રમતા
આઠ પહોર=દહાડો ને રાત (એક પહોર ૭॥ ઘડી એટલે ત્રણ કલાકનો થાય છે)
જંપે=ઠરીને બેસે
ચંદન=સુખડ; સુગંધીકાષ્ટ
કુંડી=મશાલો છૂંદવાનું પત્થરનું કુંડું
કુદકું=લાકડાનો દસ્તો
રગડે=વાટે; ઘૂંટે
એકાદશી=અગિઆરસ
ઓચ્છવ=ઉત્સવ; પવિત્ર દિવસ
જાગરણ=ઉજાગરો
ભાંડ=ભુંડા કે બિભત્સ શબ્દ બોલનાર
ભવૈયા=ભવાઈ કરનાર
સારી=આખી
લુખું=ઘી વગરનું
પરૂણા=પરોણા
વેઠ=પીડા
મિષ્ટ=મીઠું ભોજન
પરાણે=બળાત્કારે
મગન=ખુશી
ડોલે=ડોકું ધુણાવી હા પાડે
ભગવત=ઈશ્વર
ભૂષણ=ઘરેણું
મણિ=હીરા; રત્ન
મુક્તા=મોતી
વીણ=વગર
સુત=છોકરો
જપવા=જપ કરવા; ધ્યાન કરવા
ગળાં કાપે=વિશ્વાસઘાત કરે
ગળગળો=ગરીબ
ભાવા=ચાળા; ઢોંગ
અન્ય=બીજા
અનુચિત (અન+ઉચિત=લાયક) = અયોગ્ય; અઘટિત
કર્મ=કામ
અંતર=મન
છળ=કપટ; ઠગાઈ
લહે=જાણે
અંતરજામી=અંતર્યામી
સ્વામી=ધણી; માલીક
સંગી=સોબતી
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને લીલા કરી હતી તે)

કા'ન=શ્રીકૃષ્ણ
નાદે=અવાજથી
વેધી=વીંધી
મુનિવર=(મુનિ+વર=મોટા) મુનિઓમાં જે શ્રેષ્ઠ; મોટા મુનિ
તરૂ=ઝાડા
ઝુકી=લચી
ચરણે નમવાને=પગે લાગવાને
જમુના=યમુના
નીર=પાણી; જળ
મોહન=કૃષ્ણ
નાદ=અવાજ
કાન દઈ=ધ્યાનથી; એક ચિત્તથી
પય પાન કરે નહિ=ધાવે નહિ
ગાળા=ડોકમાં બાંધેલાં દોરડાં
પળે=જાય; દોડે
કમળજળ=પાણીમાં પેદા થતું લાંબી દાંડીનું એક જાતનું ફૂલ
ટાટડી=સ્થિર
ઉદીઓ=ઉગ્યો
ભાણ=સૂર્ય; સુરજ
શંકર=શિવ; મહાદેવ
સમાધ મેલી રહ્યા=સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત રહ્યા

અન્વય—તારા દીલનું કપટ નવ જાએ; (તો પછી) તને પ્રભુ તે કેમ પ્રસન્ન થાએ ? પ્રભુ (ના) કીરતન (અને) પ્રભુ (ના) નામ સ્મરણમાં તારે અતિશે આળસ (છે) (પણ તું) આખો દિવસ ડાચાકૂટ લવ (અને) પરનિંદા (કરવામાં) હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ૦ (૧) પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા તારી કાયા કંપે; (પણ) ગંદા સોગટાં કૂટતાં આંક પહોર નવ જંપે (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતાં શ્રમથી તારૂં શરીર બગડે; (પણ) કુંડી, કુદકું લઈ મરી, મસાલો (અને) ભાંગજ ભાવે રગડે, (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જાગરણ તને અતિ કઠણ લાગે; (પણ તું) ભાંડ ભવૈયા જોવા સારૂ સારી રાતજ જાગે; (૪) હરિના ભગતને જાણે વેઠ વળગી (એમ સમજી) લુખું સુકું (ખવરાવે.) (પણ) સગાં સંબંધી (ને) પરૂણા આવે તેને પરાણે

મિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ બે પૈસાની સેવા બતાવે (ત્યારે) ત્યાં ગણગણતું બોલે; (પણ) જ્યારે ઘરની સ્ત્રી ઘરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઈ ડોલે. (ટેક) (૬) ભગવત (ને) ખોટાં મોતી, કાચ (અને) કિડીઆં (નાં) ભૂષણ ધાલે (પણ) સુત (અને) સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુક્તા વીણ નવ ચાલે. (ટેક) (૭) જગ દેખતા જપવા બેસે, બાકી ખાવાને માટે પણ ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળગળો થાય. એ વૈષ્ણવનાં ભાવા (છે) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી. (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના છળ અન્ય ન લહે. પણ અંતરજામી જાણે, દાસ દયાનો સ્વામી જે પ્રભુ (છે) તે તો સાચના (જ) સંગી છે. (ટેક) (૧૦)

અન્વય—વૃંદાવનમાં કા'ન ઉભો ઉભો વાંસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે. (તે) નાદે મુનિવરની વાંસળી વેધી (અને) કોને સાન નવ રહી રે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરૂની શાખાઓ ઝુમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝુમી રહી રે, આજ અમારા ભાગ્ય (ને ધન્ય છે) (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિ રે, (અને) મૃગ મનમોહન થાય, પંખી માળામાં હાલે નહિ (અને) નાદ સુણી ન રહેવાય, (ટેક) (૩) વાછરૂ પય પાન કરે નહિ (અને) કાન દઈને સાંભળે રે; કાને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળેરે. (ટેક) (૪) ટાટડી જળકમળ ફૂલ્યા, (તેથી જાણે) ભાણ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા (છે) (એ સઘળુ) જગતને જાણ થયું રે; (ટેક) (૫)

સમજુતી—તારા મનમાં છળ ભેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પ્રભુ શી રીતે રાજી થાય? પ્રભુના ભજનમાં અને ઈશ્વરનું નામ

યાદ કરવામાં તને ઘણુંજ આળસ આવે છે, પણ તું આખો દહાડો પારકી બદબોઈ કરવામાં, લવરીમાં અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ૦ (૧) ઈશ્વરની પૂજાસેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારૂં શરીર ધ્રૂજે છે, પણ તું પાનાં અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો ઠરીને બેસતો નથી. (ટેક) (૨) ઈશ્વર માટે સુખડ ઘસવાની મહેનતથી તારૂં શરીર બગડે પણ કુંડી અને કૂદકું લઈને મરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે; ત્યારે તારૂં શરીર બગડતું નથી. (ટેક) (૩) તને અગિઆરસના અને ઓચ્છવના ઉજાગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે પણ તું ભાંગ અને ભૈવયા જોવાને માટે આખી રાત જાગે છે. (ટેક) (૪) હરિ ભક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેમ લુખું સુકું ખવડાવે; પણ જો સંબંધી અને પરોણા આવે તો તેને તું આગ્રહ કરીને મીઠું ભોજન મૂકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય નઝ્વી સેવા કરવાનું બતાવે ત્યારે ત્યાં તું ગણગણતું બોલે છે. પણ જયરે ઘરની બાયડી ઘરેણું માગે ત્યારે તું હસીને ખૂશ થઈ હા કહે છે, (ટેક) (૬) ઈશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆંનાં ઘરેણાં ઘાલે છે, પણ છોકરા અને બાયડીને સોના, રૂપા, હીરા, મોતી વગર ચાલે નહિ (ટેક) (૭) દુનિયાને બતાવવાને જપ કરવા બેસે છે, બાકી તો ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ. વિશ્વાસઘાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે. (ટેક) (૮) આમ કરતું આમ ન કરવું એમ બીજાને શિખામણ દે છે. પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી અને અયોગ્ય કામ કરે છે (ટેક) (૯) તારા મનનો પ્રપંચ બીજો જાણે નહિ પણ ઈશ્વર જાણે છે; દાસ દયારામનો ધણી (પરમેશ્વર) એ તો સાચાનોજ સોબતી છે. (ટેક) (૧૦)

જમના કિનારે ગોકુળની પાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે, તે વાંસળી વાગે છે તેના અવાજથી મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ તેમની પણ પાંસળી વિંધાય જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના મધુર સૂરથી મશગુલ થઈ ગયા અને તેથી કોઈને ભાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લચી રહી છે. તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને યમુના નદીનું પાણી વહેતું નથી અને હરણના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી (ટેક) (૩) વાછરડાં ધાવતા નથી અને ધ્યાન દઈને સાંભળે છે, કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામાં બાંધેલું દોરડું તોડીને ત્યાં જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળકમળ ખોલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉગ્યો દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઈ રહ્યા છે. એ બધી દુનિયાને ખબર પડી છે. (ટેક) (૫)

પાઠ ૧૦.

પરવાળું=એક જાતના દરિઆઈ પ્રાણીનાં લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો મેલ. (એનો રંગ લાલ, ગુલાબી કંઈક પીળો મણી રૂપે હોય છે.)

જંગબાર, ઝાંઝીબાર=આફ્રિકામાં શહેર છે.

માડાગાસ્કર=આફ્રિકા ખંડમાં દુનિયામાંનો મોટો બેટ છે.

ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો સમુદ્ર

પૂર બહારમાં=ખીલતાં; નીકળતાં

પાસિફિક મહાસાગર=શાંત મહાસાગર (આ મહાસાગરે ⅓ ભાગ પૃથ્વી રોકેલી છે)

બહુ પગી = (બહુ+પગ+ઇ) ઘણા

પગવાળી
ખોખું=જીવ વગરનું ખોળીઉં
રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણોપદાર્થ
અનંત કોટી=(અન્+અંત+કોટી) ઘણાજ કરોડ; અતિશય; સંખ્યાબંધ
વિભાગ=(વિ+ભાગ) ભાગના ભાગ
ઉષ્ણ=ગરમ
કટિબંધ=(કટી=કેડ+બંધ-બંધન) પૃથ્વી પર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં ટાઢ તાપ કેવા પડે છે તે જાણવાને પૃથ્વીના મુખ્ય પાંચ પટા પાડેલા છે તે દરેકને કટિબંધ કહે છે.
ઉષ્ણકટિબંધ=(ઉષ્ણ+કટિ+બંધ)કર્કવૃત્ત અને મકરવૃત્ત વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો ભાગ; વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩½ અંશનો ગરમ પ્રદેશ.
ભંગાણ=પોલાણ
વામ=બે હાથને પહોળા કરી રાખતા બે હાથ ને છાતી જેટલી લંબાઈ
જ્વાળામુખી = (જ્વાળા=અગ્નિ+મુખ=મોં+ઈ=વાળો) જેના મોઢામાંથી ધુમાડો, બળતા પત્થરા ને ઉનો રસ વગેરે નીકળે છે એવો
વિસામો=વિશ્રાંતિ
નાળિએર=(સંસ્કૃત નારી કેર ઉપરથી નારિક=પાણીવાળું+ઈર=ઉગવું) =પાણીવાળી જગાએ ઉગનાર ઝાડનું ફળ; નાળિએરનું ફળ
પ્રતિ=જાત
યુનાની હકીમો=ફારસી કે અરબી વૈદક ગ્રંથ પ્રમાણે દવા કરનાર
વિધિપૂર્વક=અમુક રીત પ્રમાણે
ભસ્મ=રાખ
માત્રા=ધાતુ વગેરેને મારી કરેલી દવા
કિરમજી=સંસ્કૃત કૃમિજ ઉપરથી (કૃમિ=જીવડો+જ=પેદા થવું) એ એક જાતના જીવડામાંથી પેદા થાય છે. લાલરંગ; ઘેરો લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટો ક્યાં છે? પાસિફિક મહાસાગર નામ પડવાનું કારણ શું? પરવાળા કોણ બનાવે છે? પરવાળાની બનાવટ **કહો.**

પાઠ ૧૨.

તંદુરસ્તી=આરોગ્ય
સેવન=ઉપયોગમાં લેવું તે
બક્ષીસ=ભેટ

અનિશ્ચિત=નિશ્ચય વગરની
વૃદ્ધિ=વધારો
ભંગ થાય=પળાય નહિ
શરમ=સહે
મદ્યાર્કવાળા=(મદ્ય+અર્ક) દારૂના તત્ત્વવાળા
ક્ષય=શરીર દહાડે દહાડે ઘસાતું જાય તેવો રોગ

સવાલ—તંદુરસ્તી જાળવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાવો. મદ્યાર્કવાળા પદાર્થ પીવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે?

પાઠ ૧૨.

અનારોગ્ય=(અન્=નહિ+આરોગ્ય=તંદુરસ્તી) તંદુરસ્તી બગડે એવું
તબીએત=શરીર; પ્રકૃતિ
શરદી=ભેજ; પાણીવાળી હવા
તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=સાફ+ઈ=વાળું) આરોગ્યતા
પચે=મચે
સડસડાટ=સપાટાબંધ; ઝડપથી
ચુઆ=વરસાદના છાંટા છાપરામાંથી ટપકે છે તેવી જગા
તાડછાં=તાડનાં પાંતરાં
વગ=સવડ; જોગવાઈ
ભોંય તળીઉં=ઘરમાં નીચેનો ભાગ
વેધ=ઘર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન બાંધવું તે; ખામી; બાધ
નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ
ફરાગત=ઝાડો પિશાબ; મળમૂત્ર
કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ) ઓછી અક્કલ.
જમાવ થાય છે=ભેગાં થાય છે
ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો બગાડ; તાવ, શૂળ અને ખાંસીનો રોગ
ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળીઓ
ઢોરઢાંખર=ઢોર વગેરે
ચૂંક=પેટમાં દુઃખાવો થવો તે
કોગળીઉં=ઓકી ઓકીને માણસ મરે તે રોગ

સવાલ—ઘર બાંધતી વખતે કઈ કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી? ઘરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી?

પાઠ ૧૩.

કાશી=એ ગંગા નદીપર હિંદુઓનું પવિત્ર જાત્રાનું ધામ છે.
કાશીવિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે.

તીર્થક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું
મંદિર=ઠેકાણું; ધામ
મુક્તિપુરી=(મુક્તિ=મોક્ષ+પુરી=નગરી) મોક્ષની નગરી; કાશી
અશક્ત=(અ=નહિ+શક્ત=શક્તિ) કમજોર
દેહ પડે=મરે
જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષ મળે
ખ્યાલ=વિચાર; ધારણા
ભાથું=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો ખાવાનો પદાર્થ
ચોરચખાર=ચોર વગેરે
પારાવાર=ઘણીજ
બીન=વગર; વિના
દશાશ્વમેધ=(દશ+અશ્વ=ઘોડો+મેધ=ભોગ) બળિદાન; દશવાર ઘોડાનું બળિદાન આપેલી જગા
ગ્રહ નિરીક્ષણ=(ગ્રહ+નિરીક્ષ=ધારીને જોવું+અણ એ પ્રત્યય નામ કરે છે) ગ્રહનું અવલોકન
વિચિત્ર=તરેહવાર
ઘંટાકાર=(ઘંટ+આકાર) ઘંટના આકારનું
ઘાટ=આકાર; ડોળ
શિવમંદિર=મહાદેવનું દહેરું
વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું
શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું) મહાદેવનું દહેરૂં
બિલીપત્ર=(બિલી=બિલ્લા+પત્ર=પાંદડાં) બિલીના પાંદડાં
દર્શન=ઝાંખી
જ્ઞાનકૂપ=(જ્ઞાન+કૂપ=કુવો) અક્કલનો કુવો (એમાં નહાવાથી અક્કલ વધે છે)
ભાવિક=(ભાવ+ઈક=વાળો) આસ્થાવાળા; શ્રદ્ધાળુ.
આચમન=જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ પી જવું તે.
ગજવા કાતરૂં=ખીસ્સા કાતરૂં; ચોરી કરનાર
સાવધાન=સચેત; હોશિયાર; ચાલાક
ઝરૂખાદાર=(ઝરૂખો=માળનો ઝુલતો ભાગ+દાર=વાળા) ગોખવાળા
ખિચોખીચ=પાસેપાસે; સભ્ભર
કિનખાબ=કસબ અને રેશમથી ભરેલું તરેહવાળું કપડું
કુમાસ=પોત

મલ્લીન=એક જાતનું ઝીણું કપડું
પીતાંબર=(પીત=પીળું+અંબર=રેશમી વસ્ત્ર) પીળું રેશમી વસ્ત્ર; અબોટીઉં
નમુનેદાર=શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ
મૂર્તિ=પત્થર, લાકડા કે ધાતુનું કોતરેલું દેવ દેવીનું સ્વરૂપ
નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના
આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર જોવાનું મન થાય છે.
દબદબો=ભપકો; ઠાઠ
સાજ=શણગાર
શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું
ધુરંધર=ઘણા મોટા
આચાર્યો=મોટા ગુરુઓ
પાઠશાળા (પાઠ+શાળા) કૉલેજ
અનાદિ=(અન+આદિ=આરંભ) જેને આરંભ નથી તે; ઘણા જુના
પદ્ધતિ=રીત; રિવાજ

પાઠ ૧૪.

ખંત=કાળજી; ચેટક
સાચવટ=(સાચ+વટ=પણું)સાચાપણું
કુમળું=નાનું
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી=જે અ દત પડી હોય તે મટાડી મટે નહિ.
ખુબી=વખાણવા લાયક ચતુરાઈ
મહાવરો=અભ્યાસ
મહાલવા=મરજીમાં આવે તેમ ફરવા
પરીક્ષા=(પરી+ઈક્ષ=તપાસવું+આ) ચોગરદમથી તપાસવું તે
આદરી=આરંભી; શરૂ કરી
મુક્તાફળ=મોતી
અંકુર=ફણગો
હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય છે તે; અંતઃકરણરૂપી કમળનું ફૂલ
અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું) દેખાદેખી; એકનું જોઈ બીજાએ કરવું તે
અનુરૂપ=જેવું; આબેહુબ
તર્ક=વિચાર; કલ્પનાં
શોધક=(શોધ+અક)=શોધ કરનાર
પ્રજાસત્તાક=(પ્રજા+સત્તા+અક) રૈયતની સત્તાવાળું
પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ) વડો; મુખી
ઉંડી અસર=સારી લાગણી

બાલ્યાવસ્થા=(બાલ્ય + અવસ્થા) નાનપણ; બચપણ
ભક્તિભાવ=ખરો પ્રેમ
સાંપડે છે=મળે છે; આવે છે
પાયા વગરના=નકામા
સ્વર્ગસમી=સ્વર્ગ જેવી
મૂળ=શરૂઆત
પ્રતાપ=બળ

પાઠ ૧૫.

વિવેક=ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ
જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર પાણીનો લોટો)
બગાસું=સુસ્તીથી એકાએક મોં પહોળું થાય છે તે.
દુંપદ=અલંકાર; ગર્વ
સંભાવિત=(સંભૂ=માનવું+ઇત)આબરૂદાર; પ્રતિષ્ઠિત
પરિચય=ઓળખાણ; સહવાસ
બીભત્સ=ભુંડા

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયું? આપણાં કરતાં મોટા, બરોબરીઆ અને નાના સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણે ઘેર કોઈ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણો પોશાક કેવો રાખવો? સારા માણસ દેખતા કઈ કઈ ક્રિયા કરવી નહિ! અંગ્રેજ લોકોને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા?

પાઠ ૧૬.

છત્રે=છત્રીથી
છાંય=છાયા
છડીધર=છડી ધરનાર; ચોપદાર
છાજતા=શોભતા
હોદ્દા=છત્રીવાળી અંબાડી
રસિક=(રસ+ઇક) આનંદી
બિરાજતા=શોભતા
ભાગ્યમાં=નસીબમાં
આગ્યમાં=આગમાં
ઉપભોગ=મોજમઝા; સુખવિલાસ
અજોગ=અયોગ્ય; નાલાયક
ખજાને=ત્રિજોરીમાં
સોડતાણી=મોઢું ઢાંકીને
મસાણ=હિંદુ લોકોનાં મુડદાં દાટવા બાળવાની જગો
ઇંદ્રપુરી=ઇંદ્રરાજાની નગરી
અનુસાર=મળતી; જેવી

નગરીઓ=શહેરો
નોખ=શોભા
કોટીધજ=કરોડોપતિ; લખેશરી
ગરજતા=ગાજતા; બોલતા
ગોખ=ઝરૂખો; રવેશ
સુંદરી=ખુબસુરત સ્ત્રી; દેખાવડી
ગુણસાર=સારા ગુણવાળી
કો=કોણ
ઠાર=ઠેકાણું
ગર્દ=ધૂળ; ખાડો
મટો=ટળો
ભ્રાત=ભાઈ
શ્યામ=કૃષ્ણ
ચરણ=પગ
સ્મરણ=યાદ
ત્રિલોક=(ત્રિ=ત્રણ+લોક) સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળના લોક
મધ્ય=માં
હસ્ત=હાથ
કરણ=કાન
કૃપાળ=કૃપાળુ; દયાળુ
નેત્ર=આંખ
વદન=મોઢું

દંત=દાંત
અભાગી=કમનસીબ
પામ્યો=કમાયો
કાંપ=કચરો
જામ્યો=એકઠો કર્યો; બાઝયો
આયુ=આવરદા; જિંદગી
મનરંજન=(મન+રંજન) મનને ખૂશ કરે એવી
ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો+ઉત્તર) છુપો જવાબ
નાથ=ધણી; સ્વામી
નરક=પાપી પ્રાણીઓને તેમના મરણ પછી શિક્ષા પામવાનું ઠેકાણું; દોઝખ
સાર=તત્ત્વ
ભોજન કરનારી=રાંધનારી; રસોયણ
લહો=લો; જાણો
અંતર્બહિર્લાપિકા=(અંતર્=માંહે+બહિર્=બહાર+લાપિકા=ઉખાણો) અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા; ગુપ્ત અને ખુલ્લો અર્થ સમજાય એવી સમસ્યા
શ્રીફળ=નાળિએર

હારે=ગુમાવે
લહે=લે
આદ્ય=પહેલું; પ્રથમ
અંત=છેલ્લું
વાચા=વાણી
અવિચળ = (અ + વિચળ) સ્થિર; સ્થાયી; અચળ
દિનદિન=રોજરોજ
આદિ=પહેલા
વરણ=અક્ષર
ગામેતી=પટેલ; મુખી
શાશ્વત=જેનો નાશ નહિ તે.

અન્વય—(જેને) છત્ર છાંય થતી (અને જેની આગળ) છડીધર છાજતા, અને (જે) રસિક હાથીના હોદ્દામાં બિરાજતાં, (વળી જેના) ભાગ્યમાં આયુષ (અને) અનેક રિદ્ધિ ભરેલી (હતી) તે પણ એક દિન ઉછળતી આગમાં સૂતા (૧) (જેઓ) ઉપભોગ ભોગવતા (હતા) (અને તેમાં) મહાસુખ માણતા (હતા) જોગ અજોગ જરી જોતાં (કે) જાણતા (પણ નહિ) (વળી જેઓએ) કરોડો દાન ખજાને (અને) ખાણમાં કીધા (હતા) (તેઓ પણ) મસીદ (કે) મસાણમાં સોડતાણી (ને) સૂતા (૨) ગોખમાં ઇંદ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ હતી; (ને તેમાં) ક્રોટીધ્વજ સાહુકાર ગોખમાં ગરજતા (હતા) સારા ગુણની સુંદરીઓ (હતી) (અને) મર્દમાં મહા ગુણ (હતા) તે (નગરીઓ) કો જાણે કઈ હાર ગર્દમાં મળી ગઈ! (૩) માટે હે! મારા મિત્ર, આ વાત વિચારો રે. ભ્રાત પાપી મટો, (અને) ભલા અને પવિત્ર થઈ જાઓ રે. (અને જીવનનું ફળ ભગવાનનું ભજન જાણી (તેને) ભજોરે; અંતર પ્રીતિ આણી (તમે) નિત (તેનું) ધ્યાન ધરો. (૪)

સમજુતી—જેને છત્રથી છાયા થતી. અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ, હાથીના હોદ્દામાં શોભતા; વળી જેના નસીબમાં પૈસા તથા લાંબી ઉંમર હતી તે પણ એક દિવસ

જોસભર બળતી આગમાં (ચિતામાં) સૂતા (૧) જેઓ મોજમઝા ભોગવતા અને તેમાં ઘણું સુખ સમજતા ને મરજી મુજબ વર્તતા, વળી જેઓએ ત્રિજોરીમાં અને ખાણમાં કરોડો રુપીઆ ભેગા કીધા હતા, તેઓ પણ કબરસ્તાન કે મસાણમાં સોડ તાણીને સૂતા (૨) શોભામાં ઇંદ્ર રાજાની નગરી જેવાં શહેરો હતાં; તેમાં કરોડપતિ સાહુકારો ઝરૂખામાં ગાંજતા હતા; વળી તે શહેરોમાં સારા ગુણવાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરુષમાં મોટાં ગુણ હતા, તે નગરીઓ કોણ જાણે કયે ઠેકાણે ખાડામાં દટાઈ ગઈ! (૩) માટે હે મારા મિત્ર! આ વાત વિચારો; ભાઈ તમે પાપી ટળી, ભલા અને પવિત્ર થઈ જાઓ, જીવતરનો લાભ ઇશ્વરનું ભજન જાણી 'ઇશ્વરને ભજો; મનમાં હેત લાવી, તમે દરરોજ તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

અન્વય—હે મિત્ર શ્યામ (ના) ચરણ (નું) સ્મરણ (કરવું) (એજ) સાચી (અને) સરસ રીત (છે;) તે વિના ત્રિલોક મધ્યે ક્રોડ વાત કાચી (છે;) (હે) કૃપાળુ તેં હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને) નાક કીધું (છે.) (અને) નેત્ર, વદન (અને) દંત આપી વળી જ્ઞાન (નું) દાન દીધું, આજ એજ ખાનપાનની ખૂબ ચીજ આપે (છે;) (તે વળી) ભૂખ તરસ, ઠંડ, તાપ (તથા) સર્વ કષ્ટ કાપે (છે;) તે તને ઘડીએ ઘડીએ યાદ આણે (છે;) (પણ) તું દુષ્ટ અભાગી તે ઇષ્ટ દેવને ન જાણે (હે અલ્પ!) જીવ તું વિચારી જો (કે) જન્મ પામીને (તું) શું પામ્યો? (તે) ભક્તિની જુક્તિ ન જાણી (અને) પાપનો કાંપ જામ્યો, (પણ) હજી ઉપાય છે. (તે) થાય તો ઘણુંજ સારૂં કારણ કે જે ઘડીક જાય (છે) તેમાં તારૂં આયુષ્ય ઓછું થાય (છે)

સમજુતી—હે મિત્ર! કૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન ધરવું એજ ખરી

અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણ લોક મધ્યે કરોડો વાત નકામી છે; હે દયાળુ! તેં હાથ, પગ કાન અને નાક કર્યું છે; અને આંખ, મોં અને દાંત આપી વળી સમજણ પણ આપી છે. આજ પણ એજ ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે; અને વળી ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કરે છે; તે (ઈશ્વર) તને વારંવાર યાદ કરે છે. પણ તું પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ (શ્રીકૃષ્ણ) ને જાણતો નથી. હે અલ્યા જીવ! તું વિચારી જો કે અવતાર લઈને તું શું કમાયો! તેં ભક્તિની તદબીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો એકઠો કર્યો; પણ હજુ ઈલાજ છે તે થાય તો ઘણુંજ સારૂં, નહિ તો જે વખત જાય છે, તેમાં તારૂં આવરદા ઓછું થાય છે. માટે જિંદગી પુરી થાય તે પહેલાં કાંઈ ઈશ્વરનું ભજન કરી લે.

અન્વય—નરકનો નાથ કોણ? દહીંનું સાર (તેને) શું કહીએ? બાળક તણી પોથી તેનું નામ શું લઈએ? ભોજન કરનારી નિત્ય ઘઉંનું ઘેર શું કરે (છે?) ચતુર પુરૂષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમા વિચારી લહો. જો સમજી શકે, તો માન દઈ બેસવા ઓટલી આપું, (ને) નહિ સમજી શકે, તો (હું) તને કહૂં (છું કે) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી, (ઘી, ચોપડી રોટલી જમ.)

સમજુતી—નરકનો માલિક કોણ છે? દહીંનું તત્ત્વ તેને શું કહીએ છીએ? બાળકની ચોપડી તેનું શું નામ લઈએ? ભોજન કરનારી દરરોજ ઘઉંનું ઘેર શું બનાવે છે? હે શાણા માણસ! તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમાં સમજો. જો સમજી શકો તો આદરમાન આપીને બેસવાને ઓટલી આપું; અને જો નહિ સમજી શકો તો હું તને કહૂં છું કે જમ ઘી, ચોપડી રોટલી [ઘી ચોપડી રોટલી જમ.]

નરકનો રાજા જમ, દહીંનું તત્ત્વ ઘી, બાળકની પોથીનું નામ ચોપડી, ભોજન કરનાર સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉંનું ખાવાનું રોટલી કરે છે.

અન્વય—શ્રીફળમાં શું હોય છે? દગો કરતાં શું હારે? ગામડા મહીં અધિક ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ તે કોણ? સૌથી પરમ દુઃખ શું છે? આદ્ય ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યાં જેમ નામ રહ્યું છે; એ વાચા(નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, અને દિન દિન આદિ વરણના પદ પર રહેમ નજર રાખી રહે (છે) એમ મધ્ય વરણનો કવિજન કહે (છે)

અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમશ્યા.

સવાલ—નાળિએરમાં શું હોય છે? કપટ કરતાં શું ગુમાવે છે? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ એવું શું છે? સૌથી મોટું દુઃખ શું છે? (ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબના શબ્દના) પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દબાવી (પછી) ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાણીનું આપનાર અચળ દેવ છે અને (એ) રોજ રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કહે છે. ઉપલાં પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું? એ દેવ પહેલા પદના અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયું? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો?

જવાબ—(૧) કોપરું. (૨) ધરમ (૩) ગોમતી (૪) શાશ્વત (૫) મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાબી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઈએ તો "પરમેશ્વર" એવું નામ થાય છે. તેમજ છપ્પામાં પહેલી છ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઈએ તો "શ્રી અમદાવાદ" નામ થાય છે, અને છપ્પાના

પદમાંથી વચલો અક્ષર લઈએ તો "દલપતરામ" એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૧૭.

પાધરો=સીધો
ઝગઝગારો=ચળકાટ
દેગ=મોટો દેગડો
અનાવૃષ્ટિ=(અન્+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ) વરસાદ નહિ પડે તે
રૂડાં વાનાં=પ્રતાપ
અમુલખ=કીમતી
છાવણી=લશ્કરી મથક
યોગે=લીધે

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાભ થયા? આગગાડીના એંજિનની હકીકત સમજાવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, સાડાચાર, સાડાત્રણ, અને અઢી ફુટના માપની કઈ કઈ રેલવે છે ને તે ક્યાંથી ક્યાં સુધી જાય છે? વરાળના બળ સિવાય બીજા કયા બળથી આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮.

શ્રીનગર=કાશ્મીર
દરિદ્રી=કંગાલ; ગરીબ
દરિદ્રતા=કંગાલિયત; ગરીબાઈ
પ્રહર=પહોર; ત્રણ કલાક
કુળવાન=(કુળ+વાન) કુલીન
કુળવતી=કુલીન [વાતો
કથની=(કથ=કહેવું) કુથલી; ખોટી
ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ
પાકટ=પુખ્ત
અંતકાળ=મરતાં સુધી; જિંદગી પર્યંત
આપત્તિ=(આપદ્+તી) દુઃખ; આફત
ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ કરનાર; નકામું ખર્ચ કરનાર
પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન)દરરોજ;હંમેશાં
સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯.

ખામી=તંગી; અછત
કરપલ્લવી=(કર=હાથ+પલ્લવી=ઇશારત) હાથની નિશાની
મુદ્રા=ચિન્હ; નિશાની
શીઘ્ર=તરત ને તરત કરેલી
યાદદાસ્ત=સ્મરણ શક્તિ
લારા=છોડીનું નામ

ક્ષિજમન=કુળનું નામ
પરોપકાર બુદ્ધિ=પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ
સ્પર્શેન્દ્રિય=(સ્પર્શ+ઇંદ્રિય) ચામડી; લાગવાની ઇંદ્રિય
શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખવવાની રીત
ગત=હાલત
લિપિ=ભાષા
યોજી=શોધી; ગોઠવી
બેહદ=(બે+હદ) ઘણોજ
અંધશાળા=(અંધ+શાળા) આંધળાની નિશાળ
ચિન્હો=નિશાનીઓ; મુદ્રાઓ

સાર—(૧) ગમે તેવો અપંગ હોય તો પણ તે ઉદ્યોગ, હોંસ અને દૃઢતાથી ભણી ગણી હોશિયાર થાય છે. (૨) ઈશ્વરે આપણને સધળા અવયવો સારા આપેલા છે માટે ઈશ્વરનો પાડ માનવો, અને તેથી બીજા માણસોને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ ૨૦.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામાં જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય તેવું મોટું કામ કરવાની જે હિંમત તે; વગર વિચાર્યું કામ
રવાના કરવામાં=મોકલવામાં
બેપરવા=(બે+પરવા) બેદરકાર
જામી=ઠરી
સાહસિક=(સાહસ+ઇક) સાહસ કરનાર
પરશુરામ=જમદગ્નિના પુત્ર; ત્રેતા યુગના પ્રારંભમાં વિષ્ણુના દશ અવતારમાંનો છઠ્ઠો ને ચોવીસમાંનો દશમો અવતાર છે.
નિજ=પોતાને
ઇંદ્રજીત=રાવણનો મંદોદરીથી થએલો મોટો પુત્ર
શૂર=શૂરો
વીર=યોદ્ધો; બહાદુર
વિક્રમ=ઉજ્જનનો પરમાર વંશનો પરદુ:ખભંજન મહારાજા
સિકંદર=અલેકઝાંડર; ગ્રીસદેશનો રાજા
અમર=(અ+મર) મરે નહિ એવું; કાયમ; અચળ
જાગે=જગે; ઠેકાણે
યાહોમ કરી=ઝંપલાવી
ઉઘાડપગા=જોડા વગરના

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી હર્ષનો નાશ હોય કવિ શામળદાસ કહે છે કે એ દષ્ટાંતથી દેખો.

સમજુતી—વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે; માટે શામલદાસ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

અન્વય—સાહસે પરશુરામે અર્જુનને પુરો કર્યો. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો, સાહસે લક્ષ્મણે શરા ઇંદ્રજીતને હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત ભણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે. જો તમે યાહોમ કરીને પડો તો ફતેહ આગે છે.

સમજુતી—સાહસથી પરશુરામે અર્જુનને માર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ પોતાનાં વચનથી રહ્યા, સાહસથી લક્ષ્મણે શર ઇંદ્રજીતને માર્યો. સિકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગાએ અમર છે. જો તમે સાહસથી ઝંપલાવો તો જીત અગાડીજ છે.

સવાલ—સાહસ કેટલી જાતના છે? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નઠારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપરો છે તે લાવણી બોલો અને નઠારા અર્થમાં વાપરો છે તે દોહરો બોલો.

પાઠ ૨૧.

વાન=શરીર
નૃપતિ રાજા
વિમળ=ચોકખી; શુદ્ધ
મોહિની=મોહ પમાડનાર
કશું=શા હિસાબમાં
હીન=વગર; વિના
મૂઢ=મૂર્ખ; અભણ
બગ્ગા=બગલો
કોકિલા=કોયલ
કગ્ગા=કાગડો; કાગ
મોર=મુગટ; છોગું
જટા=લાંબો ચોટલો
પતંગ=પતંગીઉં
નિજ પોતાની
જળચર=પાણીમાં રહેનાર પ્રાણી

શીષ=માથું
અજા બકરો
ગર્ધવ=ગધેડો; ખર
લોટે=આળોટે
છાર=રાખ
શુક=પોપટ
ભાખે=બોલે
માનિની=સ્ત્રી
શ્વાન=કુતરો
વાગોળ=એક જાતનું પક્ષી; વનવાગોળ
ન્યાળે=જુએ
પા'ડ=પર્વત
દ્દઢ–અચળ; કાયમ
છપીને=સંતાઈને
નોળીકર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=મોટો હાથી
ભક્ષ=ખોરાક
પત્ર=પાંદડાં
કપિ=વાંદરો
વીણુ=વગર
ભંગ=નાશ
મનસા=મનની; મનવડે
સિદ્ધ=નક્કી; મુક્ત

ગંગા=ગંગાજી
તિલક=ટીલું
વળ્યાં–ગયાં
જપમાળ=જપ કરવાની માળા
નાકાં=છેડા
ચર્ણ=પગ
પોંતા=પહોંચ્યા
શર્ણ=શરણ
કાન ફૂટ્યા=કાન બહેર મારી ગયા
નાવ્યું=આવ્યું નહિ
બ્રહ્મજ્ઞાન=ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન
ઉત્પાત=તોફાન; ખોટી મહેનત
તપ=મનની ઇચ્છા પુરી પાડવા
માટે દેહ કષ્ટ કરવું તે
સમરસ=સુખદુ:ખમાં સમાનભાગ
સંજોગ=મેળાપ
સાવ=બધા; સર્વ
ભોગ=સુખ; વૈભવ
તિમિંગલ=મોટો મચ્છર
પેરે પેરે=યુક્તિથી; ધીરે ધીરે; ક્રમે ક્રમે
મથી=ઘણી મહેનત કરી
વેંત=બિલ્લસ
અળગો=જુદો; નોખો
આષ્ય=પુંજી

સાર:—જેઓ ઉપર બતાવેલી ક્રિયાઓથી ઈશ્વર મળે છે. એમ સમજે છે તે ખોટું છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, ઝાડ, પહાડ, હંમેશાં કરે છે, પણ તેમનામાં ઈશ્વરને ઓળખવાની સમજ નથી, તેથી તે ક્રિયા નકામી છે. માટે મનથી ખરી ભક્તિ અને સાચવટ વગર બીજી બધી ક્રિયાઓ નકામી છે.

અન્વય—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે. વિદ્યા (થી) વાન શોભે છે, નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે) વિદ્યામાંહી વિવેક (અને) વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની જાણી. વિશ્વ વિદ્યાને વશ રહે (છે) સદ્દવિદ્યા ત્રિશાળ રત્ન છે. વિદ્યાથી કશું વડું નહિ; સદ્દવિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યાહીન જન તે પશુ (છે) (૧) જ્યમ હંસ આગળ બગ્ગા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો. જ્યમ રાય આગળ રાંકાં, (તેમ પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો. જેમ કોકીલ આગળ કગ્ગા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો; પંડિતમાં ઘણાં પ્રાક્રમ છે. (તેથી) પંડિત સૌ શિર મોર છે. શામળ કહે (છે કે) મૂઢ તો પંડિત આગળ ચાકર (અને) ચોર (જેવો) (છે) (૨) વડનું વૃક્ષ જટા ધરે (છે) પતંગ નિજ કાયા બાળે (છે) જળચર જળમાં નહાય (છે) બગ ધ્યાન ધરવા ધાયા; ગાડર શિષ મુંડાવે (છે) અજા મુખે દાઢું રાખે (છે) ગર્ધવ છાર(માં) લોટે (છે) શુક મુખ(થી) રામજ ભાખે (છે) વળી મોર માનિની તજે છે, (અને) શ્વાન સકળનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે (છે કે) (પણ) સાચા વિના સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? (૩) ઊંટ ઉંચું ભાળે (છે) (અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે (છે.) (વળી) તરૂવર તાપ સહે છે, પહાડ દ્રઢ આસન વાળે (છે) નાગ ઘર કરી ન રહે; ઉંદરો છપીને રહે (છે)

ગજરાજ નોળીકર્મ કરે (છે.) કપિને ફળ (અને) પત્ર (નો) ભક્ષ (છે.) (પણ) અનુભવ વીણ ઈશ્વર નવ મળે; ભાવના સહેજ ભંગ છે; તો પણ) શામળ કવિ (કહે છે) જેને મનસા સિદ્ધ (છે) તેને કથરોટમાં (જ) ગંગા (છે.) (૪)

સમજુતી—વિદ્યા બીજાના માન મુકાવે, વિદ્યા પુરેપુરી આબરૂ આપે છે. વિદ્યાથી શરીર શોભે છે. રાજા વિદ્વાનને નમે છે. વિદ્યામાં વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; જગતમાં મોહિની જાણીને દુનિયા વિદ્યાને તાબે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીમતી જવાહીર છે. વિદ્યાથી કંઈ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ પૈસો કંઈ નથી; તેથી પૈસાદાર અભણ માણસને ઢોર જેવો જાણવો, (૧) જેમ હંસ આગળ બગલો તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ કોયલ આગળ કાગડો, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ રાજા આગળ ગરીબ તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ દરીઆ આગળ ટાંકુ તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. વિદ્વાનમાં ઘણા પરાક્રમ છે તેથી વિદ્વાન બધાથી મોટો છે. શામળ કહે છે કે, મૂઢ તો વિદ્વાન આગળ ચાકર અને ચોર જેવો છે. (૨) વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વડવાઈ રાખે છે,) અને પતંગીઉં પોતાના શરીરને બાળે છે, પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ પાણીમાં હંમેશાં નહાય છે. અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે. ઘેટાં માથું મુંડાવે છે અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે; ગધેડાં રાખમાં આળોટે છે, અને પોપટ મોઢેથી રામ રામ બોલે છે; વળી મોર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે અને કુતરો બધાનુંજ ખાય છે; પણ શામળ કવિ કહે છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? મતલબ કે કોઈ નહિ. (૩) ઊંટ ઉંચુંજ જુએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચુંજ જુએ છે;

ઝાડો તાપ વેઠે છે; અને પર્વત સ્થિર આસનવાળી પઞા છે. નાગ ઘરમાં રહેતો નથી, અને ઉંદરો સંતાઈનેજ રહે છે; હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાંદરા ફળ અને પાંદડાંનો ખોરાક ખાય છે; પણ ઈશ્વર ખરી ઓળખ વગર મળતો નથી. કારણ કે ભાવનામાં સહેજ ખામી છે, શામળભટ કવિ કહે છે કે મનથી જેણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાંજ ગંગા છે. (૪)

અન્વય—તિલક કરતા ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકાં (ઘસાઈ) ગયાં, તીરથ ફરી ફરીને (ચર્ણ) થાક્યા, તોય હરિને શર્ણ ન પોંતા; કથા સૂણી (ને) કાન ફૂટ્યા તોય અખો (કહે છે કે) બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું. (૧) એક મુરખને એવી ટેવ કે (જેટલા) પત્થર એટલા દેવ (માનીને) પૂજે. પાણીને દેખી (ને) સ્નાન કરે. (અને) તુલસી દેખી (ને) પાન તોડે. અખો ભગત (કહે છે કે એ તો બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? (૨) (સૌ) હરિ (ને) પામવાને (માટે) તપ કરે (છે) (પણ) અખો (તો) હરિમાં મેળે ફરે (છે) મારે તો સમરસ (હોવાથી) સેજ સંજોગ (છે) (એમ) સાવ સ્વતંત્ર (હોવાથી) હું ભોગ પામ્યો. જેમ ભર સાગરે તિમિંગલ રમે (તેમ) હું હરિમાં, તો દેહ કોણ દમે? (૩) મેં પેરે પેરે મથા જોયું જે હરિ વિના (એક પણ) પદાર્થ નથી. તો હું જે આઠ વેંતનો ઘડ્યો તે તે ક્યાં અળગો જઈ (ને) પડ્યો; એમ જોતાં હરિ હાથ લાગ્યો (જેથી) અખો ટળ્યો અને એ (જ) આથ્ય રહી. (૪)

સમજુતી—ટીલું કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબ કે ઘરડાં થયાં ને જપ જપવાની માળાના નાકાં ઘસાઈ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરી પગ થાકી ગયા તો પણ પરમેશ્વરને શરણે પહો-

આ નહિ; કથા સાંભળી સાંભળી કાન બહેર મારી ગયા, તો પણ અખો કહે છે કે ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન પેદા થયું નહિ (૧) એક મુરખને એવી ટેવ હતી કે જેટલા પત્થર એટલા દેવ ગણીને પૂજે; જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળસી દેખીને તેના પાંદડાં તોડે; અખો કહે છે કે એ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? (૨) બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેઠે છે. પણ અખો ભક્ત તો પરમેશ્વરમાં પોતાની મેળે મળેલો છે; મારે તો (અખાને તો) સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમાં પ્રભુનો મેળાપ છે; અને તમામ (મારે) પોતાને તાબે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલું રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું. તો પછી શરીરને નકામું દુઃખ કોણ આપે? (૩) યુક્તિથી મેં ઘણી મહેનત કરીને જોયું; તો પ્રભુ વગરની કોઈ પણ વસ્તુ નથી; તો પછી (હું) આઠ વેંતની ઉંચાઈનો જે ઘડ્યો તે ઘડનાર તે વળી જુદો ક્યાં જઈને રહ્યો એમ વિચારી જોતાં પ્રભુ હાથ લાગ્યો. જેથી અખાનું હું પણું ગયું અને એનામાં પરમેશ્વર રૂપ પુંજીજ રહી. (૪)

પાઠ ૨૨.

સફરી=દરીઆની લાંબી મુસાફરી કરનાર

વાધરી=ચામડાની દોરી

જળપ્રવાસ=(જળ+પ્રવાસ)પાણીની મુસાફરી

બતેલા=નાનાં વહાણ

ફતેમારી=(ફતે+મારી) બતેલાથી મોટું વહાણ

સવા=(સ+વા)સારો પવન;અનુકૂળ વા

સુકાન=વહાણને ફેરવવાનો દાંડો

સફર=દરીઆની મુસાફરી

સરંજામ=સામાન; સાહિત્ય

મનવાર=લડાઈનું વહાણ

ગંજાવર=ઘણું મોટું

બંદર કર્યાં વગર=મુકામ કર્યાં વગર

ટન=વીસ હંડ્રવેટ

યાંત્રિકબળ=(યંત્ર+ઇક+બળ=શક્તિ) સાદામાં સાદા યંત્રની શક્તિ

વિદ્યુત=(વિ=વધારે+દ્યુત=પ્રકાશવું +ત=ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય) પ્રાણી માત્રમાં જે ગુપ્તબળ રહેલું છે તે; વીજળી (એને અંગ્રેજીમાં ઈલેક્ટ્રીક સીટી કહે છે)

હોકાયંત્ર = (હોકા = દિશા + યંત્ર) વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો; (જેની સોય હંમેશાં ઉત્તર દિશામાં રહે છે.)

લોહચુંબક=(લોહ=લોઢું+ચુંબક= ચૂસી લેનાર) લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચનાર

પાઠ ૨૩.

દ્રૌપદી=અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી દ્રુપદ રાજાની પુત્રી; પાંડવોની સ્ત્રી

સ્વયંવર=(સ્વયં=પોતાની મેળે+વર) કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર શોધી કાઢી પરણવું તે

દ્રુપદ=પંચાળ દેશના રાજા; પ્રષદનો પુત્ર.

ભૂદેવો=(ભૂ+દેવો) બ્રાહ્મણો

નિવેદન કર=જણાવ; કહી બતાવ

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન=હોમ કુંડમાંથી નીકળેલો દ્રુપદનો છોકરો

ચોજશે=તાકશે; ફેંકશે

જળેજ=પાણીમાંજ

ક્ષત=ઘા; છેદ

વરમાળા=સ્વયંવરમાં કન્યા જે હાર પહેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે તે માળા; વરવહુની કોટમાં પરણતી વેળા જે માળા ઘાલવામાં આવે છે તે

હાથ ઘસીને=પસ્તાઈને; દીલગીર થઈને

ડોળ=ભપકો

જળદ્રથ=સિંધુ રાજાનો પુત્ર. (એ દુર્યોધનની બેન દુઃશીલા સાથે પરણ્યો હતો.)

બાંકા ટેડા=ફાંકડા

તાવ=તાલ; મૂછપર હાથ ફેરવવો તે

સાધ્યો=તાક્યો

ડુંટી=નાભિ; શરીરનું મધ્ય બિંદુ

પણછ=ચાપ; ધનુષની દોરી

ચોઘડીઉં=ચાર ઘડીનો વખત

શિશુપાળ=દમઘોષનો વસુદેવની

બેનથી થએલો પુત્ર
નયનવેધ=(નયન + વેધ) આંખ છેદવી તે
પ્રબળ (પ્ર+બળ જોરાવર
વેધી=વીંધી; છેદી
વરો=પરણો
ખેદ=બળાપો; અફસોસ
કીર્તિમંત=(કીર્તિ+મંત) આબરૂવાળા
સો'યે=જણાયે; શોભે
સાર્થ=સફળ
પણ=પ્રતિજ્ઞા; બાધા
દાખી=બતાવી
વીર્ય=પરાક્રમ; બહાદુરી
ક્ષત્રીજાયો=ક્ષત્રી પુત્ર
ભીડે=ધરે
વિપ્ર=બ્રાહ્મણ
સરશે=થશે
કોડ=હોંશ
દીન=લાચાર
વીનવે છે=વિનતિ કરે છે
કર્ણ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં સૂર્યથી થએલો પુત્ર
સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ
સંધાન=(સંધા+અન) જોડાણ
સૂતપુત્ર=(સૂત=સારથિ+પુત્ર) દાસીનો પુત્ર; સારથિ પુત્ર
લજ્જિતપણું=શરમાળપણું
ક્રોધયુક્ત=ગુસ્સાવાળા
નક્ષત્રી=ક્ષત્રી વગરની
સાક્ષાત્=પ્રત્યક્ષ
કન્યારત્ન=કન્યારૂપી રત્ન
તેજ=આબરૂ; કીર્તિ
વામન=વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર ઇંદ્રના નાનાભાઈ
અગણિત=વરૂણ અને ઉર્વશીના પુત્ર
વાન=બાંધો; શરીરની કાંતિ
ચાંચલ્ય=ચંચળાઈ
છટાએ=ખુબીથી
કાપડી=કાપડ વેચનાર. સાધુના વેષમાં અર્જુન
મરોડ=વાંક; લઢણ
ગળ્યાં=ભાંગ્યાં
દક્ષ=નિપુણ; હોંશિયાર; ચતુર
ટાઢું કર્યું=નિવૃત્ત કર્યું; કામથી નવરૂં કર્યું
સદ્ય=તરત
વિસ્મે કરે=નવાઈ પમાડે

અન્વય—વીરો સાંભળો, જે ધનુષ ઉઠાવશે અને ચક્રમાંથી જંતુ શર જે યોજશે; ને જળેજ જોઈ મચ્છને ક્ષત કરશે તેને (મારી) ભગિની આ વરમાળ પેરાવશે.

સમજુતી—ભાઈઓ સાંભળો, જે કામઠું ઉંચકશે અને ચક્રમાંથી જાય એવી રીતે બાણ ફેંકશે, તે પાણીમાંજ જોઈને મચ્છ વિંધશે તેને મારી બેન આ વરમાળ પહેરાવશે.

અન્વય—કોઈ રાએ ઊઠો ઊઠોની ! અને મચ્છ વેધી કન્યાને વરો; મચ્છ વેધી કન્યા વરો; (કે જેથી) મારૂં પણ મિથ્યા ન થાએ. (૧) કોઈ મચ્છ વેધી નવ શકે, આ જોયે મુને (મનમાં) ખેદ થાય (છે;) સા ક્ષત્રી કીર્તિમંત સોંયે, પણ શું ! અહીયાં (કોઈ) વીર ન હોય ? (૨) વારૂ માથે મુગટ મુક્યા છે (તો) હવે મારૂં પણ સાર્થ (ક) કરો; (તમે) કોટે મોતીની માળા ઘાલી છે તો વીર્ય દાખી વરમાળા પહેરો (૩) કો ક્ષત્રીજાયો હામ ન ભીડે (તો) વિપ્રમાંથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે (અને) વળી કન્યાનું કામ સરશે.

સમજુતી—કોઈ રાજા ઉઠો ઉઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને પરણો; માછલાને છેદીને કન્યાને પરણો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી જાય નહિ. (૧) કોઈ માછલું છેદી શકતું નથી આ જોઈ મને મનમાં બળાપો થાય છે, અફસોસ છે કે કોઈ માછલાને વિંધવાને સમર્થ નથી. બધા ક્ષત્રીઓ આબરૂદાર જણાય છે. પણ શું ? અહીંઆ કોઈ બહાદુર નથી ? (૨) વારૂ તમે માથે મુગટ મૂક્યા છે તો ઠીક પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી તમે ગળામાં મોતીની માળા ઘાલી છે તે ખોટી માનું છું; તો હવે પરાક્રમ બતાવીને વરમાળા પહેરો. (૩) કોઈ મારૂં કામ કરો કે જેથી સભાની ને મારી આબરૂ રહેશે. અને વળી કન્યાનું પણ કામ થશે. (૪)

અન્વય—જુઓ વિપ્રે હામ ભીડી, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે) કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) તેનો અંગ મરોડ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ગર્વી ભૂપતિના કોડ ગળ્યાં છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રનો લક્ષ જુઓ, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) અહો! એણે મચ્છ વેધ્યો અને (ધનુષ) ટાઢું કર્યું. વિપ્રે અદ્દ્ભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ સદ્ય વરમાળા પહેરશે.

સમજુતી—(એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે) જુઓ બ્રાહ્મણે કેવી હિંમત કરી છે ને કેવી ખુબીથી કામઠું પકડયું છે! કેવી ખુબીથી કામઠું પકડીને સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે! એના શરીરની લઢણ જુઓ! એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે, અહંકારી રાજાઓના હોંસ ગળી ગયા છે. ખુબીથી કામઠું પકડયું છે, એની આંખની નિશાન તાકવાની ખંતીલી ધારણા જુઓ. એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. બાણ મારવે કેવો નિપુણ છે એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. અરે એણે માછલું વીંધ્યું ને ધનુષ ટાઢું પાડયું. એ બ્રાહ્મણે નવાઈ જેવું કામ કર્યું તેથી એને દ્રૌપદી તરત વરમાળા પહેરાવશે.

અન્વય—બાઇ કાંઇ વિસ્મે કરે (એવું) દીસે (છે) દ્રૌપદી માળ પહેરાવે છે. (તેથી તેના) મનનું માન્યું થાય (છે;) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે) (૧) બાઈ તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની પાસ ઉભાં; એની (દ્રૌપદીની) આશ ફળો; અને એ વર ક્ષત્રી હજો, (૨) બાઈ તમારૂં હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પડયાનું દુઃખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમાં (અમે) સુખ માનીશું. (૩)

સમજુતી—બાઈ કાંઈ નવાઈ પમાડે એવું લાગે છે. પણ તમો એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમાં ખુશ થાય છે; (૧) કારણ એના મનનું ધાર્યું થાય છે. દ્રૌપદી તે વરમાળ પહેરાવીને મચ્છવેધુની (અર્જુનની) પાસે ઉભાં. એની (દ્રૌપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજો. (૨) બાઈ તમારૂં હેત ભૂલાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનું દુઃખ થાય છે. પણ તમને સુખ થશે તેમાં અમે સુખ માનીશું. (૩)

પાઠ ૨૪.

મક્કા=અરબસ્તાનમાં શહેર છે.
હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે
હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ
જેદ્દા=અરબસ્તાનમાં રાતા સમુદ્રને કાંઠે બંદર છે.
મજલ=ટપ્પો
પાક=પવિત્ર
ધારણ કરે છે=પહેરે છે
પાટલી=ઘડી
લીખ=જુનાં ઈંડાં
શરીફ=કીર્તિમંત; આબાદ
નિમાજ=બંદગી; પ્રાર્થના
ફરમાન=હુકમ
લબ્બેક=હું આવું છું
ચૂમે=ચુંબી કરે
પટી=ભણી
અલેસલામ =જેના નામ ઉપર રહેમત રહે તેવા
ખુદબા=ધર્મનો ઉપદેશ
ભોગ=બળિદાન
મહંમદ પેગંબર=ઈશ્વરના ત્યાંનો સંદેશો લાવનાર મહંમદ; ઈસ્લામી પંથનો સ્થાપનાર
મદીના=અરબસ્તાનમાં શહેર છે એમાં મહંમદ પેગંબર સાહેબની કબર છે.)
ઈસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ
શેતાન=પલિત; અપવિત્ર

પાઠ ૨૫.

પ્રાચીન=જુનું
અર્વાચીન=હાલનું; ચાલતા સમયનું

ત્વચા=ચામડી; ખાલ
બહેરીન=ઇરાનની અખાતમાં બેટ છે
સિંહલદ્વીપ=લંકા; સીલોન
છવાઈ રહે છે=ખીલી નીકળે છે
અડદીયા=કાળા
સટકીઉં=ઝટ સરી છુટે એવી ગાંઠ
ચીમટા=ચીપીઆ
ભસ્મ=રાખ
વીંધ=છીદ્ર; કાણું
અંકાય=નક્કી થાય; ધરાય
સરકો=શેરડી, તાડી વગેરેનો રસ

પાઠ ૨૬.

નિંદા=કોઈનું ભુંડું બોલવું તે
ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા કારણસર કોઈની છુપી વાત બીજા ઘણા માણસ આગળ કહેવી તે
કુટેવ=(કુ+ટેવ) ખરાબ આદત
ચર્ચા=વાદવિવાદ
કુથલી=નકામું ટહાયલું; નિંદા
મંડળીની હવામાં જ ફેર પડતો=મંડળીમાં કાંઈક જુદી જ અસર થતી
છાપ=અસર
ઘર ભાંગે છે=ઘરમાં તૂટ પડે છે
ચાનક=ખંત; ચેતક; કાળજી
ગીબત=નિંદા; નાલેસી; કોઈની પાછળ તેનું ભુંડું બોલવું તે
હલાલ કરેલી=ખાવાને માટે ધર્મ વિધિ પ્રમાણે કાપેલી
તાજુબ=વિસ્મય; આશ્ચર્ય
ખોડ=એબ; ખામી
ચીડ=કંટાળો; અણગમો
નજરે નજર=પ્રત્યક્ષ
ખાસીઅત=ટેવ; આદત
જડમૂળથી=સમૂળગી; તદ્દન
જીભલડી=જીભડી; જીભ
લુલી=જીભ
વિકટ=અઘરૂં; મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭.

પ્રાતઃકાળ=પ્રભાત; સવારનો વખત
ચિત્ર=ચિતાર; આબેહુબ વર્ણન
મર્યાદા=છેવટની હદ; છેડો
અરૂણ=સૂર્યનો સારથિ
સારથિ=રથ હાંકનાર
ચંદ્રના મુઆ પછી=ચંદ્રના અસ્ત થયા પછી

કુમુદિની=કુમુદ ફૂલનો વેલો; પોયણી
પ્રિયા=વહાલી
સેવતી=એક જાતનું ફૂલનું ઝાડ
નાસિકા ઇંદ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇંદ્રિય
નાક
દિવાકર=(દિવા+કર)દહાડાનો કરનાર;
ચોપદાર=છડીદાર [સૂર્ય
નેકી=સાચવટ
ઘોર=મોટો અવાજ
પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં ગાવાની
કવિતા
અમથો રાગડો કાઢી જુઠું રડવા=
ખોટો વિલાપ કરવા
દોપિસ્તા= સાહી ચોપડી ઘુંટેલા
જાડા પત્તાં
ઇત્યાદિ=(ઇતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=
બીજી)એ પ્રમાણે બીજા પણ; વગેરે
બંધ=બંધન
શંખણી=કંકાશીએણ; નઠારી
આળસુ=જેને કામ કરવાનું મન
ન થાય તે
એદી=ઘણોજ આળસુ
અંગ વસ્ત્ર=(અંગ+વસ્ત્ર) શરીર
ઢાંકવાનું લુગડું
સહસ્રલિંગ=(સહસ્ર=હજાર+લિંગ)
મહાદેવની હજાર દેહરીવાળું
સફળ=સિદ્ધ; પૂર્ણ
નિષ્ફળ=નકામી; ફોકટ
ચિંતાતુર=(ચિંતા+આતુર) ફીકરમંદ
લાદીને=પીઠ પર ભાર ભરીને
ધનુર્વિદ્યા= (ધનુર્+વિદ્યા)=કામઠું
ખેંચી બાણ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮.

કબીરવડ=નર્મદા કિનારે આવેલો
વડ; (એના જેવો મોટો વડ દુનિ-
યામાં નથી. મહાત્મા કબીરે અહીં
વડનું દાતણ કરીને ચીરી નાખેલી
તેમાંથી એ ઊગી નીકળેલો છે.)
ભાસ્યો=દેખાયો; જણાયો
જોદ્ધો=લડવૈયો
કદે=ઉંચાઈ ને વિસ્તારમાં
મોરૂ=બહાર પડતી શોભિતી વસ્તુ:
નાક
મોરાનો=મોખરાનો; આભૂષણનો
મગરુબ=અભિમાની; અહંકારી
સત્સંગે=કબીરના સમાગમથી; સારી

સોબતથી
કબીરા ભગતમાં=કબીર પંથીઓમાં
તંતુ=વડવાઈ; મુળી
ખુંચે=ભોંયમાં પેસી ઊગી નીકળે
સંકેલી=એકઠી કરી;
જટા=માથાપરના લાંબા વાળ
ગિરિ=પર્વત
ભેદી=ઘટામાંથી પેસી
મિત=મધ્યમ; થોડો
અમળ=ચોકખું; નિર્મળ
ઘટા=ભરાવ
છાયા=છાંયડો
ખગ=પક્ષી
હીન કરમના=ઓછા ભાગ્યશાળી; કમનસીબ
થાળાં=મુળીઆં બાઝેલી ઉંચી જગા
ગલી=સાંકડો રસ્તો
રમણીય=સુંદર
લાલ લલના=ફક્કડ સ્ત્રી પુરુષો
જપ=ઈશ્વરના નામનો મંત્ર વારે વારે મનમાં બોલવો તે
છાયી=પથરાઈ
હરિત=લીલાં
ચૂંગવું=ચાંચ મારીને ખાવું
ઠુમસા=ટુંકા ને જાડાં
ખુશનુમા=આનંદ આપનાર
ઠાર=ઝાકળ; હીમ
ઠરી=ટાઢી થઈ; સંતોષ થયો
ખરી=ખરી પડી; જતી રહી
ગંભીર=પ્રૌઢ
નર્મદા=રેવાજી
કૃતાર્થી=(કૃત+અર્થી) ધારેલું પામેલો
નરમદા=નર્મદાશંકર કવિ

સમજુતી—ધુમસને લીધે દૂરથી કબીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો (સ્થિર) ઉભેલો દેખાયો; હારેલો લડવૈયો જાણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયની! એવો એ કબીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે. (૧) મોટાઈમાં અને દેખાવમાં એ (કબીરવડ) જગતમાં નવાઈ પમાડનાર જણાયછે; ખરે! જે દેશમાં આવું ભૂષણ હોય તે દેશ મગરૂબ કેમ નહિ રહે? કબીરના

સમાગમથી એ કબીરપંથીઓમાં પવિત્ર મનાય છે ડાળી અને વડવાઈના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહેવાય? (૨) પ્રથમ ઝાડની ડાળોમાંથી ફુટીને નીકળતી ભોંયમાં પેસી જાય એવી વડવાઈની શોભાથી શરમાઈને શિવજી ઉઠયા ને પોતાની જટા સંકોચીને હિમાલય પર્વતપર જઈ રહ્યા. (૩) એ વડની એવી ઘટા છે કે જેમાં ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક કિરણ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉંચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શીતળ છાયા પડે તે છાયાનું લોકો સુખ લે છે; ખુલ્લી બાજુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધૂળ કચરો વગેરે સાફ કરે છે, પછી જોઈએ તેટલો પવન આવવાથી માણસોનાં મનને ખુશી કરે છે. (૪) ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચા પ્રકારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ બહુ ગમત કરે છે, અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતાં અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાયામાં ૧૫૦૦૦ માણસ સુખે રહે એવો મોટો છે. (૫) અહીંથી નદીને દૂર વહેતી જોવી તે ચકચકતી દેખાય છે. ને કોઈ કોઈ પશુઓ બેટ પર અહીં તહીં ચરે છે તે જોવા, ભારે ઘટા જોવી, ને કોઈ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા, શરીરમાં ચોકખો વાયુ લેવો, આવું સુખ કમનસીબ માણસો હોય તે ન લે (૬) ઘટા અને મૂળીઆની આજુબાજુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઈ છે; વડવાઈઓની પોલાણમાં કેટલીક ગુફાઓ થઈ, અને તેમાં શોભિતી ઘણી બેઠકો બની છે. જેમાં નિરાંતે ફક્કડ સ્ત્રી પુરુષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરુષ ખુશીથી (જપમાં) ઈશ્વર સ્મરણમાં બેસી શકે. (૭) જાડાં લીલાં, કુમળાં કુમસાં પાંદડાં છાયા કરીને શોભે છે, વળી રાતાં (પાકાં)

ટેટા ખાઈને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાજુપરથી ઘણા આનંદદાયક રંગના કીરણો પડે છે, નીચે કરોળીઆ વગેરેએ બાંધેલા પડો હીમથી તડકામાં બરફ સરખાં ચળકતાં જણાય છે. (૮) હે! કબીરવડ તને જોઈને મારી આંખ ટાઢી થઈ, મારી પાપવાળી બુદ્ધિ જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જાત્રા થઈ. હે ગંભીર કબીરવડ! તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે. વધારે શોભે છે, અથવા હે નર્મદા નદી (હું) નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૨૯.

મશહુર=પ્રખ્યાત; નામીચા
નિર્ધનતા=(નર્+ધન+તા) ગરીબાઈ
રસ=લહેજત; શોખ
બંધારણ=બાંધો
સ્કૅાલરશીપ=વિદ્યાર્થીને મદદ દાખલ જે રકમ મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજારો; પોષણ
ઉદાહરણ=દૃષ્ટાંત; દાખલો
બાહુબળ=જાત મહેનત
ઉંચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ
મનોબળ=મનનું જોર; મગજશક્તિ
મંત્રી=કારભારી
સુધારક=(સુ+ધાર+અક) સુધારો કરનાર
તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયું દીઠું ન પડ્યું=જવાથી કામને હરકત ન આવી; કામ અટકી ન રહ્યું
ઈન્સ્પેક્ટર=તપાસનાર
ડેપ્યુટી=તાબાનો
વહોરી=માથે લઈ
બીડું ઝડપ્યું=આગેવાની કરી
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરુ
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ઇક) શરુઆતની
અભિપ્રાય સલાહ; વિચાર
વર્નાક્યુલર=દેશી ભાષા; (ગુજરાતી)
સોસાયટિ=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉન્નતિ=ચઢતી

પ્રયાસ=મહેનત; યત્ન
ઉદય=ચઢતી; ઉન્નતિ; વૃદ્ધિ
અર્પણ=બક્ષીસ; ભેટ
નિખાલસ=નિષ્કપટી; શુદ્ધ મનના

પાઠ ૩૦.

ઢંઢેરો=રૈયત માટે સરકાર તરફનું જાહેરનામું
નામદાર=(નામ+દાર) પ્રખ્યાત
ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપની=ઈંગ્લાંડથી હિંદમાં વેપાર કરવા આવેલી મંડળી
સ્થાપના=મંડાણ; શરૂઆત
મૂળ હેતુ=અસલ વિચાર
રાજ્યવ્યવસ્થા=(રાજ+વ્યવસ્થા) રાજ્ય બંધારણ
ગરબડ=ગોટાળો
પાર્લામેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા
સનંદ=પરવાનો; પટો
મારફત=દ્વારા; વડે
અભયવચન=(અ+ભય+વચન) બીક વગરના, ખાતરી ભરેલા બોલ
પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો
હસ્તક=તાબે; કબજે
વાઇસરોય=રાજાનો પ્રતિનિધિ
તહનામું=સલાહનો કરાર
કરારનામું=સરતનો પટો
સદરહુ=ઉપર કહેલી; મજકુર
ધક્કો=નુકશાન
મરતબો=માન; મોટાઈ
રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ)=રાજાની ફરજ
ઈતરાજી=નાખુશી; કમ મહેરબાની
સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પણું) શાંતિ
લોકોપયોગી=(લોક + ઉપયોગી) લોકોને જરૂરની
વૃદ્ધિ=વધારો
સમગ્ર=આખી; બધી
આબાદાની=ચઢતી
સામર્થ્ય=જોર; બળ
વફાદારી=નીમકહલાલી

પાઠ ૩૧.

લંડન=એ ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ નદી પર બ્રિટીશ રાજધાનીનું શહેર
રોનકદાર=(રોનક+દાર) ધાટદાર
ઝળાંઝળાં થઈ રહેલી=પ્રકાશેલી

ગૅસ=વાયુ
જંગી=મોટી
સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે
ટેમ્સ ટનલ=ટેમ્સ નદી નીચેનો ભુગદો, જેમાંથી માણસ, આગગાડી ને વહાણો જવાનો રસ્તો છે.
ટનલ=જમીન ખોદીને તળેથી બનાવેલો રસ્તો; ભુગદો
રઢિઆળું=સુંદર, સુશોભિત
પટ્ટાભિષેક=(પટ્ટ+અભિષેક) ગાદીએ બેસવાની ક્રિયા
દફન કરવું=દાટવું
પૅલેસ=મહેલ
મ્યુઝિઅમ=પ્રદર્શન; સંગ્રહસ્થાન
ઐતિહાસિક = (ઇતિહાસ+ઇક) ઇતિહાસ જણાવનારી
બખ્તર=લોઢાની જાળીનો અંગરખો
મુગટ=તાજ
બ્રીજ=પૂલ
નેશનલ=પ્રજા સંબંધી
સાહસીક=(સાહસ+ઈક) જોખમ ખેડનાર
દેશાભિમાન=(દેશ+અભિમાન) દેશનું અભિમાન

પાઠ ૩૨.

કૃતજ્ઞતા=(કૃતજ્ઞ+તા) નીમકહલાલપણું
લાગણી=ભાવ
વૃત્તિ=વલણ
ઉંચો ભાવ=આસ્થા
શ્રવણ=માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર બ્રાહ્મણ
વિસુવિઅસ=ઇટાલીમાં નેપ્લસની પાસે જ્વાળામુખી પર્વત છે
લાવા=જ્વાળામુખીમાંનો ઉનો રસ
અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ) અગ્નિનો રસ
ગરક થઈ ગયું=દટાઈ ગયું
લીલો=ટાઢો; ઠંડો
અસાધારણ=(અ+સાધારણ) ઘણીજ; સાધારણ નહિ તે
ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા
ક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું; ધામ
ગુણજ્ઞ=ગુણ જાણનાર
શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીલગીર
આભારી=(આભાર+ઇ) આભારવાળા
પંક્તિ=દરજ્જો; પ્રકાર

કૃતઘ્ન=(કૃત+કામ+ઘ્ન=નાશ કરનાર) ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર
કૃતઘ્નતા=નીમકહરામી
કરમ=ભુડાં કૃત્ય
ઘોર=ભયંકર
ચટકા ભર્યાંજ કરતું=મનમાં ખેદ થયાજ કરતો

પાઠ ૩૩.

ભવ્ય=મોટી; સુંદર
મત્સ્યેંદ્ર=ગોરખનાથનો ગુરુ
મઢી=ઝુંપડી; પર્ણકુટી; મઢુડી
યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું શાસ્ત્ર
ઉપદ્રવ=હરકત; અડચણ
ખો=ગુફા; બખોલ; કોતર
હાડકું પણ ન જડે=હાડકાંના ચુરેચુરા થઈ જાય
અંધારા=તંમર; ચકરી; ફેર
વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર
પારંગત=પાર પામેલા
ચંડિકા=દેવીનું નામ છે
યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ
કુળદેવતા=ગોત્રજ
ઇષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલો દેવ
જતિ=ગોરજી
સ્થાનિક=મઠવાળા; આશ્રમવાળા
પંથીઓ=પંથવાળા
વિરોધ=જુદાપણું; અણબનાવ
ઝાંઝવાં=ઝાંખ; અંધારા
એક બીજાના ખભા ઉપર માથા કરી જોઈ રહેતાં હતાં=એક બીજાને ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યા હતા
તળેટી=પહાડના મૂળ પાસેની જગા
ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ એક જ જગાએ ચાર મહીના રહે છે તે
તાણાવાણા=વણવાની સાળપર ઉભા આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે
અનહદ=(અન+હદ) હદ વિનાનું; ઘણુંજ
વરસાદની વૃષ્ટિ=ઘણોજ વરસાદ
પડખામાં=બાજુમાં
ઓરજ=જુદીજ; ન્યારી
ફોક=ફોકટ; નકામું
ગોરખ=તપસ્વીનું નામ છે

પાઠ ૩૪.

વિનાશ=નાશ પામવું તે
વિનાશકાળે=નુકસાન થવાને વખતે;

નાશ થવાને વખતે
વિપરીત=(વિ+પરિ+ઇ+ત) અવળી; ઉલટી
સમાણી=સમાન; જેવી
સતી=પતિવ્રતા
પ્રતિજ્ઞાય=પણ; બાધા
પ્રમાણી=અનુસરી; તે પ્રમાણે ચાલી
કુરંગ=હરણ
હણુવા=મારવા
મતિ ભ્રષ્ટ કીધી=બુદ્ધિ બગડી
કાળજ્ઞાની=(કાળ+જ્ઞાની)ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન હકીકત જાણનાર
પાની=પગલું; પગ
ધરાવી=મેળવી
જમાવી=એકઠી કરી; મેળવી; પાથરી
દ્યુત=જુગાર
વળુંધી=વળગી
યદુપુરી=(યદુ+પુરી) જાદવોની રાજધાની; દ્વારકા
સુરા=દારૂ
ભરાણો=ભરાયો
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું ભાન
વેત્તા=જાણનાર
નિકટ=પાસે; સમીપ
લહ્યું=લીધું; ભોગવ્યું
સંત=સાધુ
ટળે=દૂર થાય; મટે
તૃષ્ણા=મેળવવાની ઇચ્છા
ઈર્ષા=અદેખાઈ
મોહ=માયા
મત્સર=ક્રોધ
મમતા=(મમ+તા) મારાપણું
પ્રકટે=પેદા થાય
ઉર=મન
દૃઢ=પાકું; સચોટ
પતિત=પાપી; ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા
ઓધારીઆ=ઉગાર્યા;ઉદ્ધાર કર્યો;તાર્યા
પરતાપ=મહિમા
સિદ્ધ=મુક્ત
શુક=વ્યાસના પુત્ર
આદિક=બીજા; વગેરે
મુનિવર=મોટા મુનિ
ચોંટયું=લાગ્યું
મર્મ=ભેદ; છુપી વાત
અનુપ=(અન+ઉપ=ઉપમા) કોઈની સાથે સરખાવી ન શકાય એવો; ઉત્કૃષ્ટ
મહંત=મોટા સાધુ

સેવ્યે=સેવા કર્યાથી	ઈશ્વર
છૂટે=જતી રહે	મુક્તાનંદ=સાધુનું નામ છે
માયાની જાળ=જગતના પ્રપંચ	આળપંપાળ=ફાંફાં
પરિબ્રહ્મ=પરમેશ્વર; સર્વ વ્યાપક	

અન્વય—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી.) (કે જેણે) સદા પતિ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણી. (તેણે પણ) કુરંગ હણવા (ને) મતિ ભ્રષ્ટ કીધી, (એ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૧) કૌરવ કેવા કાળજ્ઞાની હતા? (તેમણે પણ) કુસંપમાં પાછી પાની ન કરી (તે) કૃપ સહિત ક્રોધી કપૈ મુઆં, (એમ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૨) નળે ન્યાય વિષે નિપુણતા ધરાવી (ને) જગતમાં સુકીર્તિ જમાવી (તેણે પણ) ધુતને વળુંધી ગાદી ગુમાવી, એ વિનાશકાળે૦ (૩) યદુપુરી. (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભલો ભરાણો (તેથી તેઓ પણ) શરીરની શુદ્ધિ મૂકી (ને મુઆ. (એ) વિનાશકાળે૦ (૪) રાવણ રૂડો શાસ્ત્રવેત્તા હતો નવે ગ્રહો (તેની) નિકટમાં રહેતા (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લહ્યું. (એ) વિનાશકાળે૦ (૫)

સમજુતી—સીતાના જેવી કોઈ ડાહી સતી ન હતી કે જે હંમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૧) કૌરવ કેવા ત્રિકાળજ્ઞાની હતા. (ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય) તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠ્યા નહિ. તે ક્રોધી (કૌરવો) અદેખાઈ સહિત કપાઈ મુઆ. (ટેક) (૨) નળ રાજાએ ન્યાય કરવામાં ઘણી માહિતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામાં સારી આબરૂ ફેલાઈ હતી તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું (ટેક) (૩) દ્વારકાના જાદ-

વોને સંભારો કે જેમનો જીવ દારૂ પીવામાં ઘણો ભરાયો, તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું ભાન ભૂલીને અંદર અંદર લડીને મુઆ. (ટેક) (૪) રાવણ સારી રીતે શાસ્ત્રને જાણનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા પણ તેને સીતાનું હરણ કરવાની નઠારી બુદ્ધિ થઈ તેથી દુઃખ વ્હોર્યું. (ટેક) (૫)

સમજુતી—સાચા સાધુપુરુષનો સમાગમ ખરૂં સુખ આપે છે. ખરૂં સુખ આપનાર છે, માટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા, તૃષ્ણા, અદેખાઈ, અહંકાર, માયા,, ક્રોધ, મારાપણું, એ અવગુણો બળી જાય છે અને તેથી મનમાં ઈશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે. (ટેક) (૧) સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઈશ્વરનું મન થયા અને ઘણા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો. જેની આબરૂનો મોટો મહિમા ગણાય છે. (ટેક) (૨) શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સત્સંગથી સિદ્ધિવાળા પુરુષ થયા અને તેમનું મન સારી રીતે હરિના રૂપના ધ્યાનમાં ચોંટ્યું. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરુષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) (૩) મહંતનો મહિમા મોટો છે, કે જેમની સેવાથી જગતના પ્રપંચથી છૂટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુક્તાનંદ કહે છે કે ફાંફાં મારવાં છોડી દઈને સંતસમાગમ કરો. (ટેક) (૪)

પાઠ ૩૫.

ધાડાં=મોટાં
ગીચ=પાસે પાસે
સિંકોના=ક્વિનાઈન બને છે તે ઝાડ
જ્વરનાશક=(જ્વર=તાવ+નાશ+ક) તાવ દૂર કરનાર; તાવ કાઢનાર
દેવદાર=એક જાતનું ઝાડ (એ ઝાડ હિમાલયમાં થાય છે)
સૌંદર્ય=શોભા; ખુબસુરતી
કાષ્ઠ ઔષધી=(કાષ્ઠ+ઔષધી) વનસ્પતિની દવા
ટુંક નજર=તાત્કાલિક લાભ

ઉન્મત્ત=(ઉન્+મત્ત)=ગાંડું; મગરૂર; અહંકારી; ઉદ્ધત; અવિચારી
વોકળા=નાળા
સંહાર=નાશ; કતલ
ઢાંકણુ=ઢાંકણું
દહેરાદુન=હિંદની સરહદ પર શહેર છે.
તકતા=જથા; ખંડ
ખંડ=ભાગ
અબનુસ=એક જાતનું ઝાડ
જુબીલી=પશ્ચિમ તરફના દેશમાં રાજા કે રાણી ગાદી પર બેઠા પછી ૨૫, ૫૦, ૬૦, વરસે જે મહોત્સવ ઉજવાય છે તે
ટાંકણે=અવસરે; વખતે
અવસર=રૂડું ટાણું
હિતકારક=(હિત+કારક) ભલું કરનાર

પાઠ ૩૬.

ખોદે તે પડે=બીજાને નુકશાન કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ નુકશાન થાય
કરે તે ભોગવે=જેવું કામ કરે તેવું ફળ મળે
બગદાદ=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે.
ફીદા ફીદા=મોહીત; મોહ પામેલું
અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિતાબ કે જાગીર મળેલી હોય તે
ઉમરાવ=સરદાર; શ્રીમંત
નામના=પ્રખ્યાતિ; કીર્તિ
બેગ=અમીરી ઈલ્કાબ
આગા=શેઠ
કરાર=કબુલાત; ઠરાવ
કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
મુફતી=મુસલમાન ધારાશાસ્ત્રી
જુમ્મા=શુક્રવાર
ખલીફા=મહમદ પેગંબરના વારસ
દસ્તબસ્તા=(દસ્ત=હાથ + બસ્તા= બાંધેલા) હાથ જોડીને; અદબસર
કાનુન=ધારા
લબ્ઝ=શબ્દ; વેણ
દામ=પૈસા
હાડકાંની ખરાબી થશે=માર ખાતા હાડકાં ભાંગી જશે
દરિઆફ=(ફા. દર્યાફ્ત) વિચાર
ખાસિઆણા=ઝાંખા; વીલા
ધાણ વળી ગયો=ઘણોજ ખપ્યો
ખાણ પડી=ધાર ભાંગી ગઈ
પેટ પકડીને હસ્યા=ખૂબ હસ્યા

પાઠ ૩૭.

શૌર્ય = (શૂર+ય) ઉત્સાહ; શક્તિ બહાદુરી
વાટપાડુ=રસ્તો રોકી લૂટનાર
ધોળે દહાડે=દિવસના પ્રકાશમાં
ધાડ=લૂટારાની ટોળી [રક્ષક
પાલક=(પાલ+અક) રક્ષણ કરનાર;
ધાડપાડુ=ધાડપાડી લુટનારી ટોળી
શૂરાપુરા=ઘણા બહાદુર નર
પાળીઆ=પત્થરમાં કોરેલા લેખ
કેસરીઆં=યુદ્ધમાં મરતાં સુધી પાછી પાની ન કરે તે
સતીત્વ = (સતી+ત્વ) સતીપણું; પતિવ્રતાપણું
ચિતા=ચેહ
રૂવાં ઉભાં થઈ જાય=કંપારી છૂટે
રણસંગ્રામ=લડાઈનું મેદાન
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન; વંટોળીઓ
ધાડું=જાડું; ધટ્ટ
જીવને તાળવે બાંધી=મરવાની દરકાર ન રાખી
સ્વાર્પણ=(સ્વ+અર્પણ) જાતનો ભોગ આપવો તે
સૌભાગ્યવંતી = સારા ભાગ્યવાળી; જેનો ધણી જીવતો હોય તે સ્ત્રી
આરે=કાંઠે; કિનારે
ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યું નહિ; લોભાયો નહિ.
દુઃખનો આભ=ઘણુંજ દુઃખ
ટેક=વટ; પણ; નિયમ
યુગ=જુગ; જમાનો

પાઠ ૩૮.

ઝેર=અદેખાઈ
વેર=દુશ્મનાઈ
પર=પારકી
નાતીલા=નાતના
જાતીલા=જાતના
હરખ=ખુશી થા
લાજ=આબરૂ
અનુપમ=કોઈની સાથે સરખાવી ન શકાય એવું; ઉત્કૃષ્ટ
લેખ=જાણ
ઘોર=ભયંકર
કુકર્મી=(કુ+કર્મી) નઠારાં કામ કરનાર
મારણ=મારનાર
તુલ્ય=બરાબર

જડ=મુળ
વિધવિધ=તરેહ તરેહના
વૈભવ=સુખના સાધન
હુલકર=હોલકર
ખરાબી=પાયમાલી
કોણુજ માત્ર=શી ગણતરીમાં
પિંઢારા=લૂટારા
કુપાત્ર=(કુ+પાત્ર) નાલાયક
નેજા=વાવટા
તનુજ=(તનુ+જ=જન્મેલાં) છોકરાં
ગુલતાનં=મશગુલ; ચકચુર
આશ્રય=છાય; મદદ
ધવળ=ધોળ; આનંદ ગીત
મંગળ=કલ્યાણકારી
ધારા=કાયદા; નિયમ
નિર્બળ=(નિઃ + બળ) કમજોર
કોળીનાળી=કોળી વગેરે
સંસ્થા=પાસેનો મુલક
ફાંસીખોર=ફાંસીઆ
ફેલ=ઢોંગ
વાટ=રસ્તો
વનમાં વાટ પાડી ન શકે=રસ્તો રોકી ન શકે.
ધીંગા=મજબુત
કાઠી=કાઠિઆવાડના
જત=જત સંસ્થાનના
ધાડાં=ટોળાં
કુવેતર=વાડી
હિમાચળ=હિમાલય (હિમ=બરફ+અ=નહિ+ચળ=ખસે) જ્યાંથી બરફ ખસે નહિ તે
પ્રવેશ=દાખલ; આરંભ
માળવ=માળવા
આદિક=વગેરે
સજજે=પહેરજે
શણગાર=આભૂષણ
મહીમાં=પૃથ્વીમાં

સમજુતી—અદેખાઈ ગઈ, અને દુશ્મનાઈ ગઈ, વળી ઘણો જુલમ કરનાર પણ ગયા, પારકી નાતનો અને પોતાની જાતનાથી હળીમળીને દુનિયાનો વહેવાર ચાલે છે; જો કે ગરીબમાં ગરીબ જે બકરી તેના કાન પકડી કોઈ દુઃખ દઈ શકતું નથી તો પછી માણસને

તો કેમજ દુઃખ દઈ શકાય ? મતલબ કે કોઈને પણ દુઃખ દઈ શકાતું નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાનના લોકો, એ આભાર, પરમેશ્વરનો સમજીને હવે તમે મનમાં ખુશી થાઓ. (૧) તારા પર અનુપમ રાજ્ય હાલમાં થયું છે, અને એ રાજ્યે તારી આબરૂ વધારી છે, એમ તું જાણ. ભયંકર નઠારા કામ કરનાર ચોર ગયા ને કપટનું જોર નાશ પામ્યું તે તું જો, હવે મહમ્મૂદ સરખા મારનાર નથી, અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૨) જુલમી રાજાઓનો તો સમૂળો નાશ થયો, અને નાદિરશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તરેહ તરેહનાં સુખનાં સાધનો મળે છે. લુગડાં પહેરે છે ને પાન ખાય છે; મરજી મુજબ વર્તી શકે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઈ શકતી નથી. અને મરાઠાઓ હવે હુલ્લડ તોફાન કરી શકતા નથી. સિંધિઆથી હવે કદી પણ કોઈનો નાશ થઈ શકતો નથી, અને નાલાયક પિંઢારા લોક તે પણ ગયાં, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે હિંદુસ્તાનના લોક મોજમજાહમાં રહે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવર સત્તા નીચે લોક તેના શુભ ગુણનું કલ્યાણકારી ધોળ ગાય છે; કે જેના કાયદા સૌ રાજા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમાં બીક રહેતી નથી, વળી કોળી વગેરેની બીક મટાડીને સંસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૫) ફાંસીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો રોકી શકતાં નથી, જબરા કાઠી લોક અને જત લોકોનાં ટોળાં ઘોડાથી પર્વતનો રસ્તો રોકી શકતા નથી. ખેતર કે કુવેતરમાં જઈને લશ્કર અનાજ લુટી શકાતું નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૬) દક્ષિણમાં લંકાથી તે ઉત્તરમાં હિમાલય સુધી અને પૂર્વમાં કલકત્તાથી

પશ્ચિમમાં કચ્છમાં દાખલ થતાં સુધી, પંજાબી, સિંધી અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણ, માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના ને દુઃખના દિવસ ગયા અને સુખના દહાડાનું દાન આપ્યું, માટે હે! હિંદુસ્તાન૦ (૭) તેટલા માટે તમે હિંદુસ્તાનના લોકો ખરા અંતઃકરણથી એનો પાડ માનો અને હમેશ મનમાં ખુશી ખુશાલ રહીને સ્વર્ગના જેવો શણગાર પહેરો. વળી દલપતરામ કવિ પોતાના ખરા મનથી એવો આશીર્વાદ આપે છે કે હે! હિંદુસ્તાન દુનિયામાં મોટી મોટાઈ મેળવજે. હે! હિંદુસ્તાન એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું મનમાં ખુશી થા. (૮)

પાઠ ૩૯.

ચક્રવર્તી=જેની આણ નાનાં મોટાં ઘણાં રાજ્યો ઉપર વર્તી હોય, જેને સર્વ રાજાઓ ખંડણી આપતા હોય તેવા

મહારાજાધિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ+રાજ) મોટા રાજાના રાજા

દિગ્વિજયી=(દિક્=દિશા+વિજય) ઘણા રાજ્યો પર જીત મેળવનાર

કલ્યાણપતિ=કલ્યાણનો રાજા

આજ્ઞાંકિત=(આજ્ઞા+અંકિત) હુકમમાં રહેનાર; તાબેદાર

સામંત શિરોમણી=સઘળા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ

શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ; મોટો

યુદ્ધકૌશલ્ય=(યુદ્ધ+કૌશલ્ય) લડાઈમાં કુશળતાપણું

સેવામાં=હજુરમાં; નોકરીમાં

પરાજય=હાર

છળભેદ=દગોફટકો; કાવતરૂં

ઘાટ ઘડશો=મારી નાખવાના ઉપાય શોધશો

ફોડી=લાલચો આપી પક્ષમાં લઈ

ટીપ=યાદી

લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જવું નહિ, પણ તરત કપાળ ધરવું=મળતો લાભ તરત લઈ લેવો.

સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે) પોતાને હાથે

મસ્તકે=માથે

શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; ધનસંપન્ન

રાજેન્દ્ર=(રાજા+ઇંદ્ર) રાજાઓનાં પણ રાજા

ગુર્જરેશ્વર=(ગુર્જર + ઈશ્વર) ગુજરાતનો રાજા
નીમકહલાલ=કૃતજ્ઞ; કરેલો ઉપકાર જાણનાર
તન=છોકરો; પુત્ર
સુભટ્ટોપરી=(સુ+ભટ્ટ+ઉપરી) મોટા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ
સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ) લશ્કરનો મોટો ઉપરી
ભ્રષ્ટ=બગડેલી; અપવિત્ર થએલી
નિષ્કપટી=(નિસ્+કપટી) કપટ વિનાના; નિખાલસ
ચોકખા મનના=પવિત્ર મનના
સામાવળીઆ=વિરુદ્ધ પક્ષવાળા
રિપુ=શત્રુ; દુશ્મન
લાંચ=પગાર કરતાં બીજું કાંઈ છાની રીતે લેવું તે
રૂશવત=લાંચ (એ ફારસી શબ્દ છે)
ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે લડવું તે
પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત) તરફદારી ભેદભાવ
દેશકલ્યાણભાવ=(દેશ+કલ્યાણ+ભાવ) દેશનું ભલું કરવાની ઇચ્છા
દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નઠારી હાલત
ઇચ્છાદિક=(ઇચ્છા+આદિ+ક) ઇચ્છા વગેરે
નખોદ=સત્યાનાશ
નખોદ વળવાનું=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો જય છે
ધર્મે જય=ધર્મથીજ જીત
પાપે ક્ષય=પાપથી નાશ
તાણ્યો તણાવાનો નથી=લાલચોથી ડગવાનો નથી
ભરમાવ્યાથી=ભંભેરવાથી
લૂણહરામ=(લૂણ+હરામ) કૃતઘ્ન; નીમકહરામ
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ; મોટાઈ
ત્રિલોક=(ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ)
રાજદ્રોહી=(રાજ+દ્રોહ+ઈ) રાજ્ય પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર
ધીટકાર=ધિક્કાર, તિરસ્કાર
સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ) સારી આબરૂ
બટ્ટો=એબ; કલંક; ડાઘ

પાઠ ૪૦.

ઉઘાડાં=નવસ્ત્રાં; નાગાં

હિંસક=(હિંસ્+અક) હિંસા કરનાર; ફાડી ખાનાર

કોતર=નદી કાંઠે જે ઉંડા ખાડાઓ હોય તે; પહાડમાં લાંબો પહોળો ને ઉંડો ખાડો હોય તે

બખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ; ગુફા

ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય તે

જિંદગી નિભાવવા=ગુજરો કરવા

ઋષિ પત્ની=મુનિની સ્ત્રી

વલ્કલ=છાલનાં લુગડાં

નજર પહોંચાડીને=અક્કલ વાપરીને; બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને

રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનો સંચો

હાથ મહેનત=હાથની મજુરી

અનહદ=(અન્+હદ) ઘણોજ

ચમત્કારી=(ચમત્કાર+ઈ) નવાઈ જેવી; આશ્ચર્યકારક

મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું

છેટાં ભાંગી ગયાં=અંતર ઓછું થયું

પાશેરામાં પહેલી પુણી=પાશેરમાંથી પુણીઓ કરવી હોય અને તેમાંથી એક પુણી બનાવીએ તે; મતલબ કે કામની શરૂઆત જ થવી.

પાઠ ૪૨.

શકુંતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી; દુષ્યંતની સ્ત્રી; ભરતની મા

ગોતમી=કણ્વના આશ્રમમાં રહેતી એક સાધ્વી. જેણે શકુંતલાને ઉછેરવામાં મદદ કરી તે.

પ્રણામ પૂર્વક=(પ્રણામ+પૂર્વક) નમસ્કાર સાથે

પરિક્રમણ=પરિ+ક્રમણ) પ્રદક્ષિણા

પ્રિયવંદા=ઋષિ કન્યાનું નામ; પ્રિય [બોલનારી

ઉત્કંઠા=ઈચ્છા; મરજી

વિયોગ=(વિ+યોગ) જુદાપણું

કલ્લા=બાચકા; ઝુડા

નર્તન નાચવું તે; નૃત્ય

વિજોગ=જુદાઈ; વિયોગ

સકલ=સઘળી; બધી

વનલતા=વનવેલી; વનની વેલો

ઉભરો=મનનો જુસ્સો બહાર પાડવો તે

વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું નામ છે

કાશ્યપ=કશ્યપના વંશજ; કણ્વ

મેળાપ=મુલાકાત; ભેટ

સંકલ્પ=વિચાર

ભર્તાર=ધણી; વર

અવર=અન્ય; બીજું

સકૃત્ય=(સુ+કૃત્ય) સારા કામ
પ્રમાણ=જેવો જોઇએ તેવો; મન ગમતો
નવમાલિકા=વેલનું નામ છે.
વધૂ=વહુ
વરવધૂ=(વર+વધૂ) વર વહુ
માર્ગે પડ=જા
સપુરત=સોંપણ
અનસૂયા=અત્રી ઋષિની સ્ત્રી
ભારેવહી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી
નિર્વિઘ્ને=(નિર્+વિઘ્ને) વગર હરકતે
શુભ વર્તમાન=સારા સમાચાર
પાલવ=છેડો
કુશ=ડાભ
અમળ=(અ+મળ) નિર્મળ; સ્વચ્છ
ઈંગુદી=ઈંગોરાનું ઝાડ
સામો=ખેડ્યા વિનાના ચોખાનું નામ
મુઠીભર=મુઠીમાં માય એટલો
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
બાપલ્યા=બાપલા (દયાથી પુત્ર અર્થે પણ બોલાય છે.)
શારંગરવ=કશ્યપ મુનિનો શિષ્ય
ભગવંત=પવિત્ર મહાપુરુષ
સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ
પાળ=કિનારો; કાંઠો; તટ
દુષ્યંત=શકુંતલાનો ધણી
વૃત્તિ=ઇચ્છા; વલણ
બંધુજનો=સગાંસંબંધીઓ
યુવતિ=તરૂણી; જુવાન સ્ત્રી
સત્કાર=આદરમાન

અન્વય—(તારા) વિયોગથી હરણો મુખમાંથી દર્ભના કલ્લા ભોંય નાંખી દે (છે) અને (મોરને) વિજોગના ભાલા વાગ્યા, (તેથી) મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડે તેમ પત્ર વેરે છે; (અને) એવા પ્રકારથી ઉભરા કાઢે (છે.) (૨)

સમજુતી—તારા વિયોગથી હરણોએ મોઢામાંથી દર્ભના બાચકા ભોંયપર નાખી ખાવાનું તજી દીધું છે. મોરને વિયોગનું દુઃખ થયું તેથી તે નાચ કરતો નથી. (૧) સઘળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોય તેમ પાંદડાં ભોંયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી રીતે મનનો જુસ્સો બહાર પાડે છે. (૨)

અન્વય—તુજ કાજ મેં પ્રથમથીજ (મારા) મન વિષે (તારા) ભર્તારનો સંકલ્પ કરી મૂકયો હતો તે (ભર્તાર) રૂપે, કુળે (અને) અવર સદ્‌ગુણોમાં સમાન (છે; તે) પ્રમાણે ધણીને હવે (તું) સુકૃતથી પામી. (૧) રૂડી નવમાલિકાને ઝટ આંબો મળ્યો (તેથી) એને વધુવર જોડ ખરેખર જામી. હવે આ (તમે) બંને વર વિષે સુખીઆં થયાં, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઈ. (૨)

સમજુતી—તારે માટે મેં પહેલાથી મારા મનમાં (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મૂકયો હતો. તે (તારો ધણી) તો રૂપમાં કુળમાં અને બીજા સદ્‌ગુણોમાં (તારા) સરખો. છે. તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણ. (૧) તારી રૂડી સખી નવમાલિકા (વેલ) વનજ્યોત્સ્નાને (વર) આંબો મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની જોડ ખરેખર જામી, અર્થાત્ જેવો આંબો છે તેવી વેલ છે; તે પ્રમાણે શકુંતલાને પણ આંબારૂપ દુષ્યંત મળ્યો. તેથી તમે બંને (શકુંતલા ને વનજ્યોત્સ્ના) હવે વર તરફથી સુખીઆં થયાં; તેથી તેની ને તારી બાબત આજે મારી ચિંતા દૂર થઈ (૨)

અન્વય—પડેલા ઘા રૂઝવવાને માટે ઈંગુદી કેરું અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેડ્યું. વળી મુઠી ભર સામો દઈને ઉછેર્યો એ પુત્ર તુલ્ય મૃગલો છોડી નવ જતો.

સમજુતી—પડેલા ઘા રૂઝવવાને માટે ઈંગુદી ફળનું ચોકખું તેલ ડાભની અણીથી મોઢામાં રેડ્યું; અને મુઠી જેટલો સામો ખવડાવીને ઉછેરેલો એવો છોકરાના જેવો હરણ મારાથી મૂકી જવાય નહિ મતલબ કે એ વહાલો છે.

અન્વય—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને જે

જાણે (છે). (અને વળી) તે સાથે તમતણું કુળ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી લ્યો; વળી આપોઆપ પરસ્પર તે સ્નેહની વૃત્તિ છુટી હતી (તે વખતે) કોઈએ બંધુજનો કોઈ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે બીજી ઘણી રાણી બહુ માનમાં છે; તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતિને તમે પાળજો; ખરે તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો ભાગ્ય આધીન છે. પણ વહુતણા બંધુજનોથી વિશેષ ના બોલાય.

સમજુતી—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને તમો જાણો છો, તેની સાથે તમારૂં કુળ પણ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી લ્યો; વળી તમો બંનેમાં એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઈ હતી, તે વખતે કોઈ પણ સગાંસંબંધીઓ કોઈ પણ રીતે વચ્ચે હતા નહિ જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે, તેવી રીતે તમે આ તરૂણીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો, મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તેઓની બરોબર આને ગણજો, એથી વધારે ચઢતી થવી એ તો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે. એ વહુના સગાંસંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨.

ક્ષમા=કોઈએ અપકાર કર્યો હોય તે સાંખી રહેવો તે; ખામોશ; માફી

ધૈર્ય=ધીરજ; સબુરી

વટ=ટેક; શાખ

વહેવાર=આપ લેનો સંબંધ

છેડણી=અટકચાળું; હરકત

ખામોશ=ધીરજ

સંભવ=આશા

વકતા=છટાથી બોલનાર; ભાષણકર્તા

રાજદ્વારી=રાજકાજ કરનાર

બદમાશ=લુચ્ચો

પીછો છોડ્યો નહિ=પાછળ પડ્યો

મશાલચી=(મશાલ+ચી) મશાલ ધરનાર

આજ્ઞાધારી=(આજ્ઞા+ધારી) હુકમ માનનાર

વિશ્વ વિખ્યાત=(વિશ્વ+વિખ્યાત) જગજાહેર
પાનું પડ્યું=સંબંધ જોડાયો
ગાળોની વૃષ્ટિ=ઘણીજ ગાળો
સોક્રેટીસ=ગ્રીક પંડિતનું નામ
વિપત્તિ=દુઃખ; આફત
રૂદેમાં=મનમાં
હેબકી=ડરી; ચોકી
ખેલ=રચના; બનાવટ
માંડવો=મંડપ
મહાભોગ=દુર્દશા; ઘણીજ ખરાબ દશા
તદાપિ=(તદ્+અપિ=પણ) ત્યારે પણ; તે વખતે પણ
સજે=રાખે
હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા; ત્રિશંકુના પુત્ર
અચળ=દૃઢ
દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં=ઘણુંજ દુઃખ પડ્યું એવું
પાશ=ફાંદો; જાળ
અસહ્ય=(અ+સહ્ય) સહન થાય નહિ
અપૂર્વ=અસાધારણ; ઘણુંજ
રૂડો દહાડો=સુખનો વખત

અન્વય—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું. (અને) રૂદેમાં સદા રાજી રાજી રહેવું. કદી હેબકી હૈયે હામ ન હારો. ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ, મેહનો માંડવો ઘડીમાં થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જેવો હોય છે. ઈશ્વરે વિશ્વનો ખેલ એવો સરજ્યો (છે) ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઈ એક કાળે વિવાહની વધાઈ મળે. (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે, સદા સારો નઠારો કાળ ન ચાલે, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૩) જ્યાં કદાપિ કશી જુક્તિ ચાલે નહિ (ત્યાં) દીલે ધારી જોવું તદાપિ ન રોવું; દેવને ભજે (અને) શાંતિ સજે એજ સારો. ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૪)

સમજુતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું. અને મનમાં હંમેશાં ખુશી રહેવું; કદી પણ ડરી જઈને હિંમત છોડવી નહિ, પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૧)

જુઓ વરસાદના દહાડામાં વાદળની ઘટા ઘડીમાં થાય છે અને ઘડીમાં વેરાઈ જાય છે; પરમેશ્વરે દુનિયાની રચના એવી બનાવી છે. માટે ઘણાં દુ:ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૨) ભાઈ એક વખતે વિવાહની ખુશ ખબર મળે છે, અને એક વખત મહાભોગ મળે છે; હંમેશાં સારો કે નઠારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી. માટે ઘણાં દુ:ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૩) જ્યાં કોઈ પણ વખત કાંઈ પણ યુક્તિ ચાલે નહિ ત્યારે ત્યાં મનમાં વિચાર કરવો પણ ડરવું નહિ, એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, ઘણાં દુ:ખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૪)

નરદેવ=રાજા
ભીમક=ભીષ્મક: વિદર્ભ (બીરાર) દેશનો રાજા; દમયંતીનો પિતા
સુતા=પુત્રી
સુંદરી=સુંદર અંગવાળી સ્ત્રી
પ્રશંસા=વખાણ; તારીફ
વરી=પરણી
સુર=દેવ; દેવતા
નરાદિક=મનુષ્ય; રાજા વગેરે
વરમાળ=પસંદ કરેલા ધણીની ડોકમાં પહેરાવવાની માળા.
નૃપ=રાજા
કંઠે સજી=ગળામાં પહેરાવી
દિવ્યાંગના=(દિવ્ય+અંગના) દેવતાઈ દેહવાળી; દેવી
તનયા=પુત્રી
તનય=પુત્ર
સુરપુર=(સુર+પુર) દેવલોકની નગરી; સ્વર્ગ; ઇંદ્રપુરી; અમરાપુરી
ભાવતાં=ગમતાં
પુણ્યશ્લોક=યશવાળો; પવિત્ર ચરિત્રવાળો; (નળ, યુધિષ્ઠિર; જનક અને જનાર્દન કે વિષ્ણુ)
પ્રસરાવતાં=ફેલાવતાં
જુગટું=જુગાર
સુજ્ઞ (સુ+જ્ઞ)=સારો જાણીતો; જ્ઞાની
નિજબંધુ=(નિજ+બંધુ) પોતાનો ભાઇ
પુષ્કર=નળરાજાનો પિતરાઈ ભાઈ

દુર્દશા=નઠારી હાલત
શિરપર ફરે=માથે ભમે
કર=હાથ
કર ગયું તાબામાં ગયું
પળ્યાં=ગયાં
સુકુમાર=અતિ કોમળ
શૂળ=કાંટાવાળી ડાખલી
આકરો=સહન ન થઈ શકે એવો
કાંતિ=શોભા; રૂપ
ભૂપરે=જમીનપર
ક્ષુધા=ભૂખ
ખગ=પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર; લુગડું
દંપતી=ધણીધણિઆણી
ધરતાં=પહેરતાં
દુર્ભાગ્ય=(દુર્+ભાગ્ય) કમનસીબ
પળવા=જવા
પ્રાણ=ધણી; નાથ
અલગું=વિખુટું; જુદું
ગુણવંતી=સારા ગુણવાળી સ્ત્રી (દમયંતી)
રજની=રાત
હેરાન=દુઃખી
સતી=પતિ પર પ્રેમવાળી સ્ત્રી
જીવન=જેના વડે જીવવાનું છે તે; પ્રાણ; ધણી
વ્યાધ=પારધિ; શિકારી
વૈદર્ભી=વૈદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની પુત્રી; દમયંતી; નળની સ્ત્રી
વલવલતી=ટળવળતી
કુળગુરુ= કુળ ગોર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી= નક્કી
અહિદંશ=સાપનો (કર્કોટકનો) ડંખ
વિરૂપ=કદરૂપું; બેડોળ, કુબડો
ઋતુપર્ણ=અયોધ્યાનો રાજા
સારથી=રથ હાંકનાર
શીઘ્ર=તરત
નરમણિ=(નર+મણિ) પુરુષોમાં રત્ન; રાજા
બાહુક=નળરાજા (એ નામ એણે ઋતુપર્ણ રાજાને ત્યાં રાખ્યું હતું)
લક્ષણ=સ્વભાવ; ગુણ; ટેવ
કળ્યાં=જોયાં
બાળુડાં=છોકરાં; બાળક
હર્ષઘેલા=હરખથી ગાંડા જેવા થએલા
સાનુકૂળ = (સ+અનુકૂળ) મરજી

માફક; પાધરૂં	ટકતાં=રહેતાં
છવાઈ જવું=છાકી જવું; ફાટી જવું; અહંકારે ભરાવું	નીતિ=નિયમ
	કિંવા=અથવા
હારવી=ગુમાવવી	દ્યુત=જુગાર; જુગટું

સમજુતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળનાં વખાણ સાંભળીને મનથી તેને (નળને) પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો સતીએ સ્વયંવરની મોટી સભામાં દેવ, મનુષ્ય, રાજા વગેરેને છોડી, તેણે પ્રેમથી નળ રાજાને ગળે વરમાળ પહેરાવી (૧) દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને સારા ગુણ ને રૂપ-વાળાં એક પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં, તેઓએ સ્વર્ગનાં જેવાં મન ગમતા બહુ સારાં સુખો ભોગવ્યા, વળી રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી. (૨) અરે નળરાજા વિચારવાન હતો, છતાં પોતાના ભાઈ પુષ્કરની સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથાપર નઠારી હાલત ભમતી હોય તેને અવળુંજ સૂઝે. એ મુજબ એનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું, બાળકો મોસાળ ગયાં, અને નળ દમયંતી એક લુગડાંભેર શહેર બહાર નીકળ્યાં. (૩) અતિ કોમળ પગમાં ઘણી શૂળો કાંટા, કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતાં ઉતરતાં સહન ન થઈ શકે એવો થાક લાગ્યો, ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા અને તેમની આંખો ઉંડી પેસી ગઈ, મોંની શોભા ઝાંખી પડી ને શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. (૪) ત્યાં આગેથી ભોંય પર ઘણાં પક્ષીને બેઠેલાં જોયાં, તેથી રાજાએ ભૂખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓ પર પોતાનું કપડું ફેંકયું; તે કપડું લઈને પક્ષીઓ ઉડી જવાથી, ધણી ધણિઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઈને નળની બુદ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ. (૫)

દમયંતીને દુઃખોથી બચવા માટે પીયર જવાને ઘણું કહ્યું પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પતિથી છૂટાં થવું ગમ્યું નહિ, જંગલમાં ઘણા હેરાન થઈને રાત પડતાં બંને જણ ઊંઘી ગયાં. પણ મધરાતે નળરાજા અર્ધું વસ્ત્ર ફાડી નાંખીને દયા ત્યજીને ચાલ્યો ગયો. (૬) સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠો, એટલે બેભાન થઈને ભોંયપર પડી, અને હે નાથ! હે જીવન! કયાં ગયાં ? એમ વારંવાર પોકારતી, ગભરાઈને નળને શોધતી હતી, એવામાં અજગરના મોંમાં આવી પડી. એવા દુઃખમાં ટળવળતી દમયંતીને એક પારધિએ તદબીરથી બચાવી. (૭) જેમ તેમ કરીને માસીને ત્યાં ગઈ, અને ત્યાં દુઃખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી. પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી (દમયંતી) નક્કી પીયરમાં પહોંચી. કર્કોટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણ રાજાનો રથ હાંકનાર થઈને રહ્યો, પછી સતી દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર સાંભળીને પુરુષોમાં રત્ન એવો નળરાજા તરત ત્યાં ગયો. (૮) બાહુક (નળ)નાં રૂપમાં બહુ તફાવત હતો. પણ લક્ષણો નળનાં જોયાં. પછી બે બાળક અને દમયંતી નળને હરખાયલાં જઈ મળ્યાં, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર (પાસ) ગઈ એટલે નળ સ્વરૂપવાન થયો અને પુષ્કર તાબામાં આવી નમ્યો, ને ગયેલું રાજ્ય મળ્યું, માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધું થાય છે. (૯) કોઈએ સુખના વખતમાં છકી જવું નહિ તેમજ દુઃખના વખતે હિંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ દુઃખ હંમેશાં રહેતાં નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જુગારથી દુઃખી થાય છે. એ નિયમ મનમાં રાખવો; અને કોઈએ આ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવું નહિ. મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ. (૧૦)

પાઠ ૪૪.

ઊડતો રોગ=ચેપી રોગ
ચોંટે છે=વળગે છે; થાય છે
પરમાણુ=(પરમ+અણુ) ઘણીજ નાની રજકણ
છુટાછવાયાં=દૂર દૂર ભાગમાં
ઓરી=છેક નાના સૈયડ; ગોબરૂ
મોટી ઉધરસ=ખરાબ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ઇ) મુદ્દતી
પ્રાણહર=(પ્રાણ+હર) જીવ લેનાર
કૅાલેરા=હધોક; કૅાગળીઉં
કૅાગળીઉં=ઓકી ઓકીને મરે તે રોગ
હધોક હધવું ને ઓકવું
ધોવણ=ધોતાં નીકળેલું પાણી
નિર્ગત=(નિર્+ગત) શક્તિહીન; નબળો; કમજોર
નવેસર=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ+ઘાત+અક) જીવ લેનાર
ગ્રેઇન=ઘઉંના દસ દાણાભાર
બાજરીપૂર=બાજરીના વજન જેટલું
પાવલીભાર=પાવલીના વજન જેટલું
પેઢુ=પેટની નીચેનો ભાગ
પ્લાસ્ટર=લેપ
શેક=ગરમાવો
સન્નિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા
પેટમાંનું પાછું વળે=ઉલટી થાય; ઓકારી આવે

પાઠ ૪૫.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદી) સાચું બોલનાર
રાજસભા=રાજકારભાર કરનાર મંડળ
મસલત=વિચાર
સભ્ય=સભા લાયક
મત=અભિપ્રાય; વિચાર
કાન પર ધરી નહિ=પત કરી નહિ; ગણકારી નહિ
કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું દુઃખ
જુસ્સો=લાગણી
ઘાત=ખૂન; કતલ
વ્યર્થ=ફોકટ
કોલ=વચન

પાઠ ૪૬.

ચાતુરી=ડહાપણ
તાબુત=તાજીઆ; મહોરમનો તહેવાર
ક્રમ=નિયમ

આગ્રહ=હઠ; જીદ
પ્રયુક્તિ=(પ્ર+યુક્તિ) વિશેષ યુક્તિ
નિવેડો=તોડ; નિકાલ
વાસ્તવિક=યોગ્ય
સમજુતી=સમજ; વિચાર
સમાધાન=સમજુતી; નિવેડો
એકદીલી=સંપ; ઐકય
પ્રવીણ=નિપુણ; કામેલ; ચતુર
કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાઈ
હજરત=મુસલમાનોને માન આપવામાં બોલાતો શબ્દ
મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિ પૂજનાર(મૂર્તિ+પૂજ+અક)
જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ=જુનું+ઉદ્ધાર સમારવું તે) જુનું સમારવું તે
મુખી=આગેવાન; અગ્રેસર
ફજર=સવાર; પ્રભાત
બડી ફજર=પ્રભાત પહેલાં; મળસકું
અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જનાર) મુખી; આગેવાન
અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર
સંકેત=વિચાર
ઉંચી અક્કલ=સારી સમજ

પાઠ ૪૭.

હાક=બૂમ
ભાંગ્યા=તૂટ્યા; નરમ પડ્યા
તાક=ગાત્ર; અવયવો
નૈષધ ભાણ=નૈષધ દેશનો સૂર્ય; નળ
જોત=તેજનો ભડકો
ઉદ્યોત=પ્રકાશ
પેરે=પેઠે
કુંડળ=કાનની લાલીએ પહેરવાનું ઘરેણું
લહેકે=શોભે
અરગજા=ઘણી જાતની સુગંધી મેળવીને બનાવેલો ભૂકો; ચંદન
કમળનયન=કમળની પાંખડી જેવી આંખ
ફંદ=ફાંદો; પાશ
નાસા=નાક
કીર=પોપટ
પંચ=પાંચ નળ
ગજમુક્તા=(ગજ+મુક્તા) હાથીના ગંડ સ્થળમાંથી નીકળતાં મોતી
કુંજર=હાથી
શુંડાકાર=(શુંડ=સૂંઢ+આકાર) સૂંઢના આકારના

હૃદયે=છાતીએ
શોભાળ=શોભાવાળી
નાભિ કમળ=જેની દુંટીમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું એવા; વિષ્ણુ
કટી=કેડ
કુંજરકાળ=હાથીનો દુશ્મન; સિંહ; વાઘ
શાર્દૂલ=વાઘ
ગત્ય=ચાલ; ગતિ
નરપત્ય=નૃપતિ; રાજાઓ
તવ=ત્યારે
તેજે=પ્રકાશમાં
ભાણ=સૂર્ય; ભાનૂ
ગતે=ગતિ; જોરવડે
વાય=વાયુ
મહિમાએ=મોટાઈમાં
મેર=મેરૂ પર્વત
કુબેર=અલકાપુરીનો રાજા; મહાદેવના ધનનો અધિપતિ; ભંડાર
ઐશ્વર્ય=મોટાઈ
જુદ્ધે=લડાઈમાં
ત્યાગી=મોહ વગરનો; જેને સર્વસ્વ છોડી દીધું હોય તે

સમજુતી—સ્વયંવરમાં બૂમ પડી કે, એ નળ આવ્યો, એ સાંભળી સઘળા રાજાઓના ગાત્ર શિથિલ થયા. જેમ સૂર્યના ઉગવાથી બધા તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે, તેમ નળરાજા આવવાથી સઘળા રાજાઓ તારાની પેઠે ઝાંખા પડ્યા. (૧) નળરાજાના મુગટ ઉપર પ્રકાશના જેવા હીરા ચળકે છે. કાનનાં કુંડળ સૂર્યના કિરણોની પેઠે પલકારા કરી રહ્યાં હતાં અને શરીર પર સુગંધીવાળા પદાર્થ મઘમઘી રહ્યાં હતાં. (૨) પુનેમના ચંદ્રની પેઠે મોઢું શોભે અને આંખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયની! નાક પોપટની ચાંચના જેવું શોભે છે, એવી શોભાવાળા નળ ચાર દેવ સાથે આવતા હતા, તેમને કોઈ ન દેખતાં સૌ કોઈ એકલા નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીનાં મદનાં ટીપાં જેવાં મોતીનો હાર હતો, હાથ હાથીની સૂંઢના આકારના હતા, જેનું હૃદય અને નાભિકમળ ઘણાં શોભાવાળાં હતાં.

જેની કમર સિંહને પણ હઠાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વ રાજાઓ નાઉમેદ થયા કે એ દમયંતીને જીવાડનાર છે તેથી હવે નક્કી એ દમયંતીને પરણુશે (૫) દમયંતીને ખબર થઈ કે જે નળના હંસે વખાણુ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો; તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની! પણ ચંદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો, મોટાઈમાં તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરૂ પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુબેર હોયની! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિબિર રાજા જેવો, મોટાઈમાં નિર્ધૂષ રાજાના જેવો, લડાઈમાં જાણે ઇંદ્રના જેવો અને ત્યાગીમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૪૮.

ચાણોદ=વડોદરા પ્રાંતમાં નર્મદા કાંઠે જાત્રાનું ધામ છે.
કંઠ=સૂર; ધાટી
પદ=કવિતાનું ચરણ; ટૂંક
અચ્છો=સારો; મજાનો
નિરાધાર=(નિર્+આધાર) આધાર વગરના
દર્શન=ઝાંખી
લાવણી=કવિતાની એક જાત
કરનાળી=ઓન અને નર્મદા સંગમ-પર એક ગામ છે.
કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણલીલા
કલ્પના=ધારણા; અટકળ
પ્રવાસ=મુસાફરી
નિમિત્તે=કારણે; સબબે
વ્રજભાષા=વ્રજમાં બોલાતી ભાષા
ઉગ્ર=ક્રોધી; તામસી
બાંધો=બંધારણ
લીન=એકતાન; મશગુલ
યશોદા=નંદની સ્ત્રી; કૃષ્ણને ઉછેરનાર મા
ઓશીંગણુ=આભારી
તંબુરો=એક જાતનું વાજું

કીર્તન=ગુણગાન
ક્ષણભંગુર=નાશવંત
શૃંગાર=પ્રેમ
સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર, કવિતા વગેરે ભાષાના ગ્રંથો
ઉભરો=ઉમળકો; લાગણી
ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી
પ્રકૃતિ=સ્થિતિ; હાલત
તરુણો=જુવાન પુરુષો
સૃષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની શોભા
સંગીત=ગાવું બજાવવું તે

પાઠ ૪૯.

ચાણક્ય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન
પ્રપંચ=કાવતરૂં
વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપરાતો શબ્દ
પુનઃ=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રવેશ=દાખલ
પ્રતિ=તરફ
નિર્દોષ=(નિર્+દોષ) બીન ગુનેહગાર
અચાનક=ઓચિંતો; એકાએક
અમાત્ય=પ્રધાન; વજીર
વાગ્દોષ=(વાક્=વાણી+દોષ) વાણીનો દોષ; બોલવામાં ભૂલ
જાપતાબંધ=પહેરા સાથે
વિરાજીએ=બિરાજીએ; બેસીએ
અઘટિત=(અ+ઘટિત) અયોગ્ય
અકારૂં=અણગમતું; નાપસંદ
મર્મ=ભેદ; છૂપું કારણ
આદર=માન
ધમધોકાર=ઘણોજ
ગત=મરણ પામેલો; મર્હુમ
પૂર્ણિમા=પુનેમ
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરી બદલો વાળવો તે
નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત
સહર્ષ=(સ+હર્ષ) આનંદભેર
અવિરુદ્ધ=(અ+વિરુદ્ધ) મળતાપણું
અધન્ય=(અ+ધન્ય) અભાગીઓ કમનસીબ
રાજવિરોધી=રાજાથી ઉલટો ચાલનાર
અદ્યાપિ=(અદ્ય+અપિ) આજસુધી; હજી લગી
માજી=પહેલાંના; અગાઉના
વિરુદ્ધ=ઉલટી
પ્રતિકાર=ઉપાય; ઈલાજ
વિનવ્યું=કહ્યું

અન્વય—ચાણકયને અચાનક તેડેથી નિર્દોષ પણ ભય પામે. તો હું તો ગુનાહમાંજ છુંજ તો તેહ ક્રૂર થકી મને ભય કેમ ન રહે?

સમજુતી—ચાણકયના એકાએક તેડાથી બીન ગુનેહગાર પણ બીએ, તો હું તો ગુનેહગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને બીક કેમ ન રહે? મતલબ કે બીક રહેજ.

પાઠ ૫૦

ધનવંત=(ધન+વંત) પૈસાદાર
ધર્મ=ફરજ; કર્તવ્ય
વિનતિ=અરજ
રૂડાં=ખરા; સાચા
લક્ષ=ધ્યાન
દો=આપો
વડાં=ખૂબ
જરણુ=ઘરડાં
પાંગળાં=પગમાં જન્મથી ખોડ હોવાથી ચાલી ન શકે તેવાં
નિકટ=નજીક; પાસે
સ્નેહી=વ્હાલાં; દોસ્ત
કારજો=કામો
સરો=પાર પડો; કરો
હરો=લઈ લો; મટાડો
દોહલાં=અઘરાં
રૂઝવો=રૂઝ લાવો; સારા કરો
ધ્રૂજત=ધ્રૂજતા; કંપતાં થરથરતા
હાડ=હાડકાં; શરીર
મંદ=ધીમી
અસર=લાગણી
વજ્ર=દયા વગરનું; કઠણ
છાતી=હૈયું
રૂડી=ઘણી
ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ
નિરાશ્રિતો=આશ્રય વગરના; નિરાધાર
તણુંજ=તુંજ
કમર બાંધીને=મંડ્યા રહીને
કાપીએ=મટાડીએ; દૂર કરીએ
ધીરવું=આપવું
હણી=નાશ કરી
સંચીએ=મેળવીએ; એકઠું કરીએ
છાંડજો=મૂકી દેજો;
કરો=વેરો; રિવાજ
હરો=હરણ કરો; છોડી દો

ધૂર્ત=ધુતારો
વે'મ=વહેમ
ચોંપ=કાળજી; ચેટક; ખંત
ધર્મબુદ્ધિ=દાન કરવાની બુદ્ધિ
મોખરે=આગળ
પાત્ર=માણસ
વિનવી=સમજાવી
નિર્જળ=(નિર્+જળ) પાણીવગરના
નવાણુ=પાણીની જગાઓ (જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે)
તીર=ઓવારા
સદ્ય=તરતજ
ધીંગી=મોટી જબરી
રચો=બનાવો
નબળાં=કમજોર; માંદા
ચણાવો=બંધાવો
ભલીભાત=સારી તરેહની
આદરવી=શરૂ કરવી
ઔષધાલય=(ઔષધ + આલય) ઇસ્પિતાલો; દવાખાનાં
જાત=શરીર
દુખાળા=રોગી
ભાળી=જો
ભાખો=ઓલો
ઉઠાવ=જમાવ
ગળેલા=ગળી ગએલા; શક્તિહીન થએલા
અંધા=આંધળા
ધારી શકે નહી=કરી શકે નહિ
પાલણુ=પોષણુ, ગુજારો
ઉધારો=ખરચો
સંપી=હળીમળીને
સુધારી=સુધારો કરી
શિરસ્તો=રિવાજ; રૂઢી
જમાવો=ફેલાવો; સારી રીતે ચલાવો
ધરો=રાખો
કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા+કળા=હુનર) કવિતાનો હુનર એટલે નવી કવિતા કરાવવી તે
ધીર=ધીરજવાન
જુગોજુગ=ઘણા કાળ સુધી
ધરાવો=રાખો
શુભ=સારો
લા'વો=ઓરીઓ

સમજુતી—ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરૂં છું કે તમારામાં

જે પૈસાદાર હોય તે ગરીબ માણસોને માટે ખૂબ ધ્યાન આપો, ઘણાં ઘરડાં, આંધળાં પાંગળાં માણસો છે તેની અને બધા રોગીની તમારે ખબર લેવી. (૧) નજીકના વહાલાંનાં કામ કરો અને પારકા માણસોનાં દુઃખ જોઈ તેમને મદદ કરો. તમે મહેનત લઈને તેમના શરીર અને મનના ઘણા અઘરા રોગો મટાડો. (૨) ધ્રૂજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના, તેમજ મુંગા પ્રાણી, દરદનું દુઃખ શી રીતે વેઠી શકે? તેમને જોઈને હૈયામાં વજ્ર છાતીવાળા માણસને લાગણી પેદા થશે તો તમે ધર્મના કામમાં ઘણી દયા રાખો. (૩) દુઃખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણી ફરજ છે એમ સમજવું આટલીજ સમજણ દેખાય છે. તો મંડયા રહીને દુઃખ દૂર કરવા એજ દેશીનું અભિમાન છે. (૪) આપણે મરી જઈશું ત્યારે પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી, પણ ધર્મ આવવાનો છે, માટે પાપનો નાશ કરી પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચો જેથી કરીને આ દુનિયામાં આબરૂ મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ. (૫) તમો નાત જમાડવાના રિવાજ છોડી દેજો, અને વરઘોડાની શોભાને છોડી દો, જો આબરૂ મેળવવા માટે અભિમાન રાખતા હોવ તો, ધુતારાને આપવું નહિ અને તે પૈસાથી ગરીબોને પોષવા. (૬) વહેમને જડમાંથી કાઢી નાખજો અને સુધારવાને માટે ઘણી કાળજી રાખજો. ગરીબોનાં દુઃખો મટાડો અને પુણ્ય કરવાની બુદ્ધિને આગળ લાવો. (૭) ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું, તેના જેવી બીજી સારી સમજ નથી. નર્મદાશંકર કવિ તમને નમનતાઈથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમો મોજમઝા ભોગવો. (૮)

સમજુતી—પાણી વગરના—પાણીની તંગીવાળા—ગામોમાં, પાણીની

જગાઓ ગાળી કઢાવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, ઓવારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરત સમરાવો, એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૧) મોટી જબરી ધર્મશાળા બંધાવો, કે જ્યાં માંદા સ્ત્રીપુરૂષો રહે. તે માણસના શરીરનાં દુ:ખ મટાડો એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૨) ચોકખી મોટી ઘણા બાળક માય એવી નિશાળ બંધાવો અને બાળકોને તરેહ તરેહની વિદ્યા ભણાવો કે જેથી આખી ઉંમર સુધી ઉપકારો રહેશે. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે, (૩) મોટાં દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુ:ખી માણસ પોતાનું દુ:ખ મટાડે અને બિચારો રોગી બાળક ત્યાં રહી સુખ લે, એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૪) ભિખારીને જોઈને તેમની સાથે દયા લાવી બોલાવો, અને રોટલી આપીને પાછો ભીખ માંગતો રાખો નહિ. પણ તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી ભીખ માગવી ન પડે. ઉઠાવ હોય એવા હજારો ઉદ્યોગ કરો. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૫) શરીરે ગળાઈ ગએલા, દાઝેલા અને આંધળાં હિંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહી એવા માણસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખર્ચો. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. દરેક રિવાજ હળીમળીને સુધારો ને બધાના ખપનો સામાન બહુ સસ્તો કરો અને હંમેશાં નઠારો વિચાર કરો નહી, એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૭) પારકે દેશ જઇને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નરો શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હિંમત છોડી દો નહી. એ ફરજ હે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો! મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો, અને ઘણા કાલ સુધી ધીરજવાન

એવું નામ રાખો, અરે! માણસ આવી પૈસાદાર સ્થિતિ ફરીને મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો ઓરીઓ લઈ લો. (૯)

પાઠ ૫૧.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ) અસલ રૂપ
પ્રવાહ=વહેણ
ગંજાવર=જબરાં; મોટાં
બંધ બાંધ્યો=દરીઆનું પાણી ફરી વળતું અટકાવવા ભીંત ચણી.
બુરજ=દિવાલને ટેકો આપનાર જે ચણતર હોય તે
ખળભળાટ=તોફાન
મહાભારત=બહુ મોટું ને અઘરૂં
રોગિષ્ટ=(રોગ+ઇષ્ટ) રોગ ઉત્પન્ન કરે એવા
સંરક્ષણ=(સમ=સંપૂર્ણ + રક્ષણ) પુરેપુરી જાળવણી
આડ=અંતરાય; આડી વાડ
સ્વિટ્ઝર્લાંડ=એ યુરોપના સઘળા દેશ કરતાં વધારે પહાડી દેશ છે
ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે
જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર ઈંગ્લાંડ જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચે છે
બિસ્કે=ફ્રાંસની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે
કસ=સત્વ
કૃત્રિમ=બનાવટી; નવા કરેલા
રૂપાંતર=ફેરફાર; જુદાં જુદાં રૂપ
સંયોગીભૂમિ=(સંયોગ+ઈ+ભૂમિ) બે મોટા જમીનના ભાગને જોડનારો જમીનનો નાનો ભાગ
સામુદ્રધુની=બે મોટા પાણીના ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ પર

દ્વેષ=ખાર; કીનો
અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ) નઠારો ગુણ; દોષ
પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત રાખીને
ગૂંદી નાખવું=ઉછળતા લીલા મોલને વાઢી નાખવો
કુંદવા=ઘાસની ગંજીઓ
ગંજી=ઘાસનો ઢગ
એક મોટી પ્રજા થઈ શકતી નથી=

સંપ રાખી શકતા નથી
મજબુત=સબળ
અવધિ વગરનો=પાર વગરનો
હદપાર=હદ ઉપરાંત; ઘણોજ
રહેણી=રીતભાત
વેનિસ=ઈટાલીમાં બંદર છે
સુકુમાર=સુકોમળ; નાજુક
દેશનિકાલ=દેશપાર; કાળાપાણી
વાટખરચી=રસ્તા ખરચ
કાળાપાણી=દેશનિકાલ.
પજવણી=દુ:ખ; હેરાનગતિ
વિરોધી=દુશ્મન; શત્રુ
સતાવણી કરે છે=દુ:ખ દે છે
રિદ્ધિ=દોલત; ધન
સિદ્ધિ=મોટાઈ
રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઈ

પાઠ ૫૩.

દીવાદાંડી=સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી (દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો) દીવો મૂકવાનો થાંભલો
સહીસલામત=નિર્ભયપણે
દીપમાળ=દીવો મૂકવાને બાંધેલો ચણતરનો થાંભલો
મિનારો=પત્થર કે લાકડાની ઉભા થાંભલા જેવી ઈમારત; હજીરો
ખરાબો=પાણીથી ઢંકાયલો ખડક
ખડક=પાણીમાં રહેલા ડુંગરા
બારૂં=નદીનું મુખ કે જ્યાં નદી સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાંથી ઉતરવાનું ઠેકાણું
હજીરો=મિનારો; (તાપી નદી જ્યાં આગળ દરીઆને મળે છે તે જગા. અહીંની હવા ઘણી સારી છે. અહીં દીવાદાંડી પણ છે.)
બાકસ=સાહેબનું નામ છે એ હજીરો તેણે બંધાવ્યો હતો.
કરામત=યુક્તિ; ગોઠવણ
ઝરૂખો=બારીથી આગળ કાઢેલો ગોખ
સહાયતા=મદદ
તબક=માળ

પાઠ ૫૪

સાજ=સામાન
ગાવે=ગાય
જશ=આબરૂ
હામ=હિંમત
ન્યારા=કોઈ જુદી જ તરેહના

પાતાળ=પૃથ્વી નીચેનો ભાગ
પોપડા=જમીનનું ઉપલું પડ
ઉદ્ભિજ્જ=(ઉદ્ = બહાર + ભિદ્ = ભેદવું) વનસ્પતિ
સૃષ્ટિ=દુનિયા
બદલાઈ=ફેરવાઈ
ક્રમે=એક પછી એક
મંડાઈ=સ્થપાઈ
નમુનો=કંઈક ભાગ
નિશાની=પત્તો; એંધાણી
ભૂચર=(ભૂ+ચર) જમીન પર વસનાર પ્રાણીઓ
સુનું=સોનું
દિલદાઝ=(દિલ+દાઝ) મનની લાગણી
કષ્ટ હરનારાં=દુઃખ લઈ લેનારા
ભંડાર=જથો; ખજાનો
યાર=વહાલા
રાજે=શોભે
રજનીરાજ=(રજની+રાજ) રાતના રાજા; ચંદ્ર
નખેતર=નક્ષત્ર
સ્થિરતા=શાંતિ
છાજે=શોભે
રાશી=સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાનો માર્ગ
સોહાએ=શોભે
અધર=આધાર વગર; અતરંગી
ગોલ=ગોળાઓ; ગ્રહો
પોલ=આકાશ; પોલાણ
જગદાધાર=(જગત્+આધાર)પરમેશ્વર
ખટઋતુ (ખટ=છ) છ ઋતુ (હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા ને શરદ)
ધારા=કાયદા; નિયમો
હાટ=બજાર; ચૌટાં
લતા=વેલી
પાષાણ=પત્થર
સાથ=જથો; સમૂહ
સ્હોયે=શોભે
ગાને=ગાયનથી
કલ=બોલ
નગ=(ન+ગ) પર્વત
રઢિઆળાં=શોભિતાં; દેખાવડાં
સલુણું=મધુરૂં
ઘટઘટમાં=દરેક સ્થળે
અગાધ=ઘણીજ
લીલાવાડી=દુનિયારૂપી વાડી; સૌંદર્યરૂપી વાડી
ક્ષેમ=કુશળ
લલિત=સુંદર
ઉપવન=નાનું વન; વાડી; બાગ

લાડતી=વહાલ કરતી
સજી=પહેરી
ટેક=કાળજી
સર=(સ+અ) સરોવર
રમ્યપણું=સુંદરતા
ખગોતપણું=પક્ષીઓનું
શુદ્ધ=પાપ વગરના; પવિત્ર
સુસ્વરૂં=(સુ+સ્વર) સારા સ્વરવાળું
પાપ હરનારા=પાપ બાળનાર
લીલામૃતધારા=(લીલા=ક્રીડા+અમૃત +ધારા) સૌંદર્યરૂપી અમૃતનો પ્રવાહ.
લીલા=સૌંદર્ય

સમજુતી—હે ! જગતના ધણી પરમેશ્વર, આ કેવી શોભા ! અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે ! તારા ગુણ ગાવામાં કવિ અને ભક્તો હિંમત હારી ગયા, એવાં તારાં કામ ઘણાં અદ્‌ભુત છે—હું પાતાળની બનાવટ શી કહું ! તેમાં પડો, ઢોળાવો અને જુદી જુદી જાતની જમીન, જેમાં ઘણી જુની વસ્તીઓ, ઘણી જુદી તરેહની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતના જીવ છે, ઘણી દુનિયા અનુક્રમે બદલાઈ ગઈ અને વળી પાછી સ્થપાઈ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુનાઓ હમણા પણ છેજ—મટોડીનાં જાતજાતનાં પડો અને વળી કાંકરાના જાતજાતનાં પડો અને ચુનાના ને પથરના જાતજાતનાં પડો અહીંઆ અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારાં—વસનારાં અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખાં પત્થર રૂપ થએલાં હોય છે. ઘેર ઘેરના બધા લોક લોઢું અને સોનું વાપરે છે. તે એ બધું હે ! દુઃખને લઈ લેનાર પ્રભુ તેં મનમાં દયા લાવીને માણસોને માટે બનાવ્યું છે. હે ! વહાલા પ્રભુ તારાં ડહાપણનો ભંડાર પાર વિનાનો છે. (૧) આકાશની રચના શું કહું ! બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે (પ્રકાશ) વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમીનને ગરમી આપે છે, વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રના સાહિત્ય સાથે દીપે

છે. અને વાયુની ધીમે ધીમે આવતી લહેરોથી શાંતિ ફેલાઈ રહી છે; સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો રાશીઓ કહેવાય છે. ચંદ્રની કળા સુદમાં વધે છે ને વદમાં ઘટે છે તે, અને આકાશમાંનું ચાંદરણું જોઈને મન ખૂશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહ રીતે શોભે છે. આકાશનું પોલાણુ મોટું છે, તેમાં બધા ગોળા, ગ્રહો અધર પણ રહેલા છે. તું જગતનો આધાર છે, પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓનો તુંજ આધાર છે. તેં છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટેક) (૨) આ સૃષ્ટિની શોભા કેવી છે! ઘણે ઠેકાણે શોભિતાં ચોટાં, પાણીવાળી જગાઓ અને પત્થરવાળી જગ્યાઓ, ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાય છે. પશુઓનો, પંખીઓનો ને માણસ જાતનો સમૂહ એવો મંડ્યો રહ્યો છે કે જાણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એક નાટયસ્થળ છે, અને તેમાં પશુઓના, પંખીઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સમૂહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગ ભૂમિપર એકત્ર થયલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભે છે ને ગાયનથી મનનો મોહ પમાડે છે. બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હાલીને ચમત્કાર કરે છે. અને પક્ષીઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભૂલાવે છે, સમી સાંજે સિંધુ, નદી અને નાળા લહેરે દીપે છે. તેમજ પર્વત, વન ઉપવન, મેદાન અને રાન પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બધું સાદું અને સુંદર છે તોપણ હે! બનાવનાર પ્રભુ બહુ ચતુરાઈનું કામ જણાય છે. સર્વે સ્થળે ઘણી શકિત અને બહુ સારો બોધ લેવા લાયક છે. (ટેક) (૩) સાંદર્યરૂપી વાડીની શોભાનું હું વર્ણન કરૂં. તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી, હોંસથી લાડ કરતી, દરેક ઠેકાણે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે. તે નિયમરૂપી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ

કાળજી રાખીને હેતથી હસાવે છે, અને હંમેશાં મધુરાં ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે. તેં દયા લાવીને સરોવર, દરીઓ અને નદીમાં પાણી આપ્યું છે. જંગલ, વનસ્પતિ અને પર્વતોની સુંદરતા આપી ઘણાં પક્ષીઓનું મધુર ગાયન સંભળાવ્યું છે, વળી ધર્મ દેખાડીને અમારી કને દાન કરાવ્યું. હે પાપને બાળનાર પરમેશ્વર! અમને બધાને ઘણી બુદ્ધિ આપીને પવિત્ર બનાવો! પ્રભુ વધારે શું વખાણ કરૂં! તમારી સૌંદર્ય રૂપી અમૃતની ધારાને ધન્ય છે. (૪) (ટેક)

પાઠ ૫૫.

સુધારાની ટોચ પર હતો=ઘણોજ સુધરેલો હતો.
તત્ત્વજ્ઞાન=(તત્ત્વ+જ્ઞાન) કાર્ય કારણ શાસ્ત્ર; ફિલસોફી
લોકોક્તિ=(લોક+ઉક્તિ) લોકોનું બોલવું; લોકવાયકા
સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે=પુષ્કળ પૈસાની આવક થઈ રહી છે
ગોદી=બાંધેલી ખાડી
ભૂરચના=(ભૂ+રચના) જમીનની બનાવટ
આબોહવા=(આબ+હવા) હવાપાણી
રાજ્યબંધારણ=રાજ્ય ગોઠવણ
સાહિત્ય=સામાન
ગ્રેટબ્રિટન=ઈંગ્લાંડ, વેલ્સ અને સ્કોટલાંડ મળીને થયેલો બેટ
જોગવાઈ=સગવડ; અનુકૂળતા
બારકસો=વહાણો; જહાજો
ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં
શહેનશાહત=રાજ્ય
નામના=ખ્યાતિ; આબરૂ
પ્રીતિ=ભાવ
હિતચિંતક=(હિત=ભલું + ચિંતન=વિચાર) ભલાના વિચાર
સ્વાર્થત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ) પોતાનો લાભ છોડી દેવો તે
તરંગી=મનમાં બુટ્ટાવાળો; ખોટા વિચારવાળો
ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ
નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ) વહાણના લશ્કરનો ઉપરી
શ્રેષ્ઠતા=મોટાપણું; મોટાઈ

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીલથી
સંમતિ=સલાહ
સ્વાભિમાન=(સ્વ+અભિમાન) સ્વમાન; ટેક
સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત ઉપર ભરોસો રાખવો તે
સ્વાભાવિક=કુદરતી; ઈશ્વરી
પ્રતાપ=તેજ; મોટાઈ
સમૃદ્ધિ દોલત

પાઠ ૫૬.

પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
વિકળ=ઢીલાં; દોદરાં
ક્ષણભંગુર=(ક્ષણ+ભંગુર) થોડીવારમાં નાશ પામનાર
ઉપયોગ=ભોગવટો; સુખવિલાસ
એળે=ફોકટ; નકામી
છાવણી=લશ્કરનો પડાવ
ભયભીત=(ભય+ભીત) ભયથી બીધેલો
ગમગીન=(ગમ+ગીન) દીલગીર
વૃત્તિ=લક્ષણ
ઇનસાન=આદમી; માણસ
આલીશાં=(અલી+શાન=પ્રતિષ્ઠા) ઘણું [મોટું
જર્જર=છેક જ જુનું
જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ+ઉદ્ધાર) જુનાને સમરાવવું તે
કાબેલ=હોશિયાર; માહિતગાર
બાહોશ=ચાલાક
સાંકડા મનનો=બખીલ
રોમ રોમ=રૂંવે રૂંવા
પાયમાલ=ખરાબ હાલત
નિષ્ફળ=ફોકટ; નકામા
જજીઆનો કર=માથા દીઠ વેરો
નામની=ઉપલક; કહેવા માત્રની
સંધિ=સલાહ
તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય
સ્વતંત્ર=આપ અખત્યારી
કાવતરૂં=દગો; પ્રપંચ
શિરચ્છેદ=(શિર+છેદ) માથું કાપવું તે
સર=તાબે
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામી
અલોપ=(અ+લોપ) જતાં રહેવું
ઝનુન=જુસ્સો
ચોથ=ખંડીઆ રાજા પાસે ઉપજનો ચોથો ભાગ લેવો તે

પાઠ ૫૭.

કળા=તેજ; આબાદી
ફતેહમંદી=(ફતેહ+મંદ=વાળી) જીતવાળી

યશસ્વી=કીર્તિમંત; યશવાળી
ઉઘરાત=ઉઘરાવવું તે; વસુલાત
મરણીઆ=મરવા તૈયાર
સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષિત) સારી રીતે રક્ષણ કરેલા
કટ્ટો=ખારીલો; જબરો
વિગ્રહ=લડાઈ; જુદ્ધ
દરમિઆન=વચલા વખતમાં
કારકીર્દી=અમલ
વિસ્તાર=ફેલાવો
પગપેસારો=દાખલ થવું તે
ઘર ફુટવાનો=માંહો માંહે લડાઈ થવાનો
સમયસૂચકતા=વખત વિચારી ચાલવાનો ગુણ; ઘટતો ઉપાય જલદી સુઝે એવી બુદ્ધિ
પ્રસંગોપાત=વખતો વખત
જાહોજલાલી=આબાદી
અનુપમ=(અન+ઉપમા) જેની સરખામણી ન થાય એવી
આણ=દુવાઈ; હુકમ
અંધાધુંધી=ગેરબંદોબસ્ત; અવ્યવસ્થા
પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
ડોલાવી=કમજોર કરી
અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા રાજા ઉપર પાણી દૂધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે

પાઠ ૫૮.

કલાઇવ=ઈસ્ટ ઈંડિઆ કંપની તરફનો અંગ્રેજ સરદાર અને પછી ગવર્નર જનરલ
પ્લાસી=બંગાળામાં શહેર છે; (એ ઠેકાણે અકબરના વખતમાં પલાસ [ખાખરનું વન] હતું તે પરથી એ નામ પડયું છે)
હયાત=જીવતો
સંભવ=આશા
કોઠી=વખાર; ગોદામ
વિષ=ઝેર
કારાગ્રહ=કેદખાનું
નૌકાધિપતિ=(નૌક +અધિપતિ) દરિઆઈ લશ્કરનો સેનાપતિ
સમર્થ=જોરાવર
ધડો=વિચાર
જલદ=તીખો; ગુસ્સાવાળો
આવેશ=જુસ્સો; ઝનુન
સલામતી=કાયમપણું
કાસળ=જડમૂળ

પરિચય=સહવાસ; ઓળખાણ
તરકટ=કાવતરૂં
દસ્તાવેજ=લેખ
કૂચ=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે
મેટો=મેળાપ
વફાદાર=નીમકહલાલ; રાજભક્ત
વસારો=હલ્લો; ચઢાઈ
પાંખ=બાજુ
મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ ગોઠવેલી હોય તે જગો
પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર
ફરમાન=હુકમ

પાઠ ૫૯.

કાઉન્સીલ=કારભારી મંડળ
જામીન=કબુલાત આપનાર
રેસિડન્ટ=મોટા દેશી રાજ્ય પર દેખરેખ રાખવા અંગ્રેજ સરકાર તરફનો અમલદાર
આડતીઆ=એજંટ
પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનંદ
સોસવું=વેઠવું; ખમવું
સમાધાન=નિવેડો; તોડ
પરાભવ=હાર
ઉઘાડો સ્વાર્થ=ખુલ્લી મતલબ
નિર્મૂળ=(નિર્+મૂળ) બંધ; સમાપ્ત
વેરાગી=વેષધારી રખડતા સાધુ
ચાંચીઆ=દરિઆઈ લૂટારા
ઈલ્કાબ=પદવી; ખીતાબ
જનરલ=મોટો
દુરંદેશીપણું=દીર્ઘદષ્ટિ; લાંબો વિચાર
તહ=સલાહનો ઠરાવ
વિઘ્ન=હરકત
ડોલમડોલ=કમજોર
મસલત=છુપો વિચાર
વાલી=રક્ષક; હિમાયતી
ચીરીને=ઓળંગીને
નામોશી=કલંક
ખુશકી=જમીન માર્ગ
જબરદસ્તી=જોરજુલમ
ગંભીર=મોટા
રૂબરૂ=સનમુખ; સામે
સદર દિવાની કોરટ=હાઇ કોરટ
અદાલત=કચેરી; કોર્ટ
પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
ઉત્તેજન=મદદ

પાઠ ૬૦.

અમલી=સત્તા
ધુસરા=બોજા
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
સન્નિધિ=પાસે; નજીક
સગર્ભા=(સ+ગર્ભ+આ) દહાડાવાળી
પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા
મંત્રી=સલાહ આપનાર
દૃઢ=કાયમ; અચળ
ઉદ્ધાર=તારણ; ઉંચી સ્થિતિ
ભરમાવે=ભોળવે; ખોટું સમજાવે
સનંદ=પરવાનો
સમારંભ=મોટા કામની ઠાઠમાઠથી કરેલી શરુઆત
દબદબો=ઃમામ; ધામધુમ
ખિલ્લત=ભેટ; સરપાવ
નજર=નજરાણું; ભેટ
આભૂષણ=કીમતી ઘરેણાં
સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય
સિધાવી=માન સાથે પધારી
વંશપરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી આવેલા
પ્રતિનિધિ=બીજાને બદલે કામ કરવા નિમાયલો માણસ; એજંટ
ઈનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
પૂર્વજો=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલાં) પહેલાં જન્મેલાં તે; ઘરડાંવરડાં
પદવી=દરજ્જો
સ્મરણ કરાવી=યાદ દેવડાવી
પગરખાં=(રખાં એ રક્ષા ઉપરથી) પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા
કારકીર્દી=જ્યાં સુધી કારભાર ટકે ત્યાં સુધીનો વખત; અમલ
ટીકા કરવી=ગુણદોષ દેખાડવા તે
નજીવી=(ન+જીવ+ઇ) જીવ વગરની; હલકી
પતરાજી=શેખી; બડાઈ
નામોશી હીણપત; શરમ
અધમ=નબળી
અફસોસ=પસ્તાવો
જાગીર=રાજ્યની મોટી સેવા બજાવ્યા બદલ રાજા તરફથી જે જમીન ગામ કે વર્ષાસન મળે તે
વકીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી
ડોલી=હાલી; નરમ પડી
ધોકો=હરકત; નુકસાન
રાજ્યદ્વારી=રાજ્ય કારભારી

પાઠ ૬૧.

પલટણ=લશ્કરની ટુકડી
નામના=આબરૂ; ખ્યાતિ
અલગ=અળગું; આઘું
તહ=સલાહનો કરાર
વિષ્ટિ=સલાહનો કરાર
ઝઝુમતાં=વીંટાઈ વળતાં
કવાયતી=ડ્રિલથી કેળવાયેલું
પાયદળ=પગે ચાલનારૂં લશ્કર
રસાલો=ઘોડેસ્વાર પલટણ
મહાસમર્થ=ઘણો જબરો
કુશળ=જબરો
જળાશયો=(જળ+આશય) પાણીનાં સ્થળો
લાગણી=ઇચ્છા
પ્રબળ=જોરાવર
જીગર=દિલ
બહેતર=કલ્યાણ; ભલું
નામાંકિત=(નામ+અંકિત) નામીચો
ખિતાબો=ઇલકાબ
સમયસૂઝ=સમય સૂચકતા

પાઠ ૬૨.

પહોંચ=દીર્ઘદષ્ટિ
સંધિ=સલાહ
અંધાધુંધી=અંધેર; ગેરવ્યવસ્થા
જુમો=જોખમ; જવાબદારી
ગુપ્ત મસલત=છુપા વિચાર
દહાડો વળવો=ઉંચી સ્થિતિ થવી
આગ્રહ=અતિશય કહેવું તે; કાલાવાલા
ઉત્તેજન=ઉશ્કેરણી; પુષ્ટિ
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામું
રાહ=વાટ
વિષમ=તરેહવાર; ગભરામણવાળા
તત્ક્ષણ=તરતજ; તેજ વખત
ઉદ્ધત=બેઅદબ; વિવેક વગરનો
પેન્શન=નોકરી ઉપરથી છૂટા થાય પછી ગુજરાનને માટે નાણું આપ્યા કરવું તે
નજરકેદ=બેડી વગેરેનું બંધન નહિ પણ મુકરર કરેલી જગાએથી ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩.

મહંત=મોટો પુરુષ; મહાત્મા
વચનામૃત=(વચન+અમૃત)વાણી રૂપી અમૃત; બોધના શબ્દો
પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના

માંસાહારી=(માંસ+આહાર=ખોરાક +ઇ) માંસ ખાનાર

મંડાણ=પાયો; શરૂઆત

શિરચ્છેદ=(શિર=માથું+છેદ=છિદ્ ધાતુ, કાપવું) માથું કાપવું તે

દઢતા=અડગપણું

ગુરૂમંત્ર=કામ પાર પાડવા માટે કરેલા યુક્તિવાળા વિચાર

ઉપવાસના=ઉપપોષણના

અજીત=(અ+જીત) જીતાય નહિ એવો

જેર કરવું=તાબે કરવું

આણ=દુવાઈ; હુકમ

પાંખ=પક્ષ; આશ્રય

પ્રબળ=વિશેષ બળ

અભિપ્રાય=વિચાર; તર્ક

પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ) આંખની સામે; નજરોનજર

બેવફા=(ફા) (બે=વિના+વફા=ભલું ચહાવું) ભલું નહિ ચાહનાર

કેર=જુલમ

રણક્ષેત્ર=લડાઈનું મેદાન

પીછો=પૂંઠ; પીઠ

પાઠ ૬૪.

ખાલસા કરવું=જે જમીન કે ગામની પેદાસના વસુલ લેનાર માલીક સરકારે થવું તે

અસંતોષ=ધીરજ નહિ તે

ભત્થું=ભાથું; મુસાફરી ખરચ

પ્રકોપ=ગુસ્સો

ચેપ=અસર; લાગણી

સિમાડો=સરહદ

તખ્તનશીન=ગાદીએ બેસવું તે

ઓથ=આધાર

સરંજામ=સામાન

પગરવ=પગલાનો અવાજ (પગ+ રવ=અવાજ)

મોખરો=આગળનો ભાગ

ડોળી=ઘાયલ માણસને ઉંચકી લઈ જવાની ઝુલતી માચી

જંગ=મોટી લડાઈ

અબળા=(અ+બળ+આ=નારી જાતિ- નો પ્રત્યય) જોર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫.

દત્તક=દીકરા વગરનો માણસ બીજાના દીકરાને લઈ પોતાનો વારસ ઠરાવે તે

સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઇત) સારી રીતે

બચાવ કરેલો
તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની પાસે ખત લખાવી નાણું અથવા સાધન આગળથી ધીરવું તે
સમગ્ર=બધી બાબતનો
દુબળાં=બળ વગરનાં; દુકાળીઆં (સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)
દાઈ=સોયાણી; નર્સ
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને નાણાંની મદદ આપવી તે
વરિષ્ઠ=મોટી .
ભરતી થવી=વધારો થવો
ફિલસુફી=તત્ત્વજ્ઞાન
અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૬૬.

ભૂસ્તરવિદ્યા=(ભૂ+સ્તર=પડ+વિદ્યા) પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા
વેત્તા=(વિદ્+તૃ નો તા) જાણનાર
સમાવેશ=સમાસ
ઉદ્ભિજ્જ=વનસ્પતિ
કવચ=ઢાંકણુ
ચોપડો=ઊપરનું પડ
અનુમાન=અટકળ; ધારણા
પૃષ્ટ=ઉપરનું પડ; બાજુ

પાઠ ૬૭.

સુએઝ=રાતા સમુદ્ર ને ભૂમધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે નહેર છે (એ સંયોગીભૂમિની નહેર સને ૧૮૬૯માં ખુલ્લી મુકાઈ)
ટાયર અને સીડન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર હતાં (જેમાં પ્રથમ કાચ બન્યો હતો.)
પાલેસ્ટાઈન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો નૈઋર્ત્ય ભાગ (એ ખ્રિસ્તી લોકોનું પવિત્ર સ્થાન છે.)
પોઠો=પીઠપર માલ ભરેલા બળદોનાં ટોળાં
રૂમી=રોમના રહેવાસી
અલેકઝાંડ્રિયા=મિસરમાં બંદર છે.
સ્મર્ના=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં એશિઆમાઈનરનું મુખ્ય શહેર છે.
બસરા=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં યુફ્રેટિસ નદીને કાંઠે બંદર છે.
ટ્રેબિઝાંડ=કાળાસમુદ્રને કાંઠે મોટું બંદર છે. (એમાં સુતરાઉ કાપડ પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે.)

જીનીવા=ઈટાલીમાં જીનીવા નામના અખાત ઉપરં બંદર છે.
ઘાટ=પર્વતમાંથી જવા આવવાના રસ્તા
સફળ થયા=પાર પડ્યા; ફાવ્યા

પાઠ ૬૮.

પ્રસંગ=લાગ; વખત
કેરો=નીલ નદીને કાંઠે મિસરનું શહેર છે.
ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુંબઇથી એડન જળ માર્ગે કેટલા માઇલ દૂર છે? એ શહેર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં ક્યા સનમાં આવ્યું? એડનથી સુએજ બંદર કેટલા માઇલ દૂર છે? એ નહેર કોણે બાંધવા માંડી અને તે ક્યારે પુરી થઈ? એ નહેર બાંધતાં કેટલો ખર્ચ થયો? એ નહેરની લંબાઈ પહોળાઈ કેટલી છે?

પાઠ ૬૯.

પોર્ટ=બંદર
જોગવાઈ=વખત; તક
બ્રિંડિસી=ઇટાલીમાં બંદર છે.
માર્સેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર પર બંદર છે.
વમળ=પાણીમાં થતાં કુંડાળાં, ભમરા
સાર્ડીનિઆ=ઇટાલીમાં બેટ છે
કોર્સીકા=ઇટાલીમાં બેટ છે.
બોનીફેશીઓ=ઇટાલીમાં સાર્ડીનિઆ ને કોર્સીકા વચ્ચે સામુદ્રધુની છે
કેલે=ફ્રાન્સમાં બંદર છે
જીબ્રાલ્ટર=જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુની પર મોટો કિલ્લો છે (ઇ. સ. ૧૭૦૪માં અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો.)
બેચેની=અસુખ; આરામ વગરનું
પ્લિમથ=ઈંગ્લાંડમાં બંદર છે (જેમાં નૌકાસૈન્ય રહે છે.)
બીચીહેડ=એ ઈંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે.
ડોવર=ઈંગ્લાંડમાં બંદર છે.
ટેમ્સ=ઈંગ્લાંડમાં નદી છે. (જેના પર લંડન શહેર છે.)

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિક મહાસાગરમાં થઈ કેપ ઓફ ગુડ હોપ ઓળંગી હિંદી મહાસાગરમાં થઈ હિંદુસ્તાન જતા હતા. આ રસ્તે વિલાયતથી હિંદુસ્તાન આવતાં ત્રણ મહીના લાગતા; હાલમાં એ સિવાયના ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબઈથી આગબોટમાં બેસી અરબી સમુદ્રમાં થઈ એડન ઉતરે છે, ત્યાંથી લાલ સમુદ્રમાં થઈ સુએજની સામુદ્રધુની આગળ મિસરમાં અલેકઝાંડ્રિઆ બંદરે ઉતરે છે. અલેકઝાંડ્રિઆથી ચાર રસ્તે જવાય છે, (૧) અલેકઝાંડ્રિઆથી આગબોટમાં બેસી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટા બેટ આગળ થઈ જીબ્રાલટરની સામુદ્રધુનીમાં જાય. પછી આટલાંટિકમાંથી પોર્ટુગાલ, સ્પેન, અને ફ્રાન્સને કિનારે ચાલી ઈંગ્લિશ ચેનલમાં સાઉધામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૧૬ દિવસ લાગે છે. (૨) અલેકઝાંડ્રિઆથી માલ્ટા બેટ આગળ થઈ ફ્રાન્સના માર્સેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. (૩) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં અને ત્યાંથી આડ્રિઆટિક સમુદ્રમાં થઈ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ઇટાલી સ્વિટ્ઝર્લાંડ, જર્મનીમાં થઈ ફ્રાન્સના કેલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજીયમના ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય. એ રીતે જતાં ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં થઈ ઇટાલીને પૂર્વ કાંઠે બ્રિન્ડિસિ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી બોલોના, મિલાન અને સ્વિટ્ઝર્લાંડમાં થઈ ફ્રાન્સમાં કેલે બંદરે અથવા બેલજિયમમાં ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિલાયતની ટપાલ તથા ઘણા ખરા ઉતારૂઓ આ રસ્તે જાય છે.

પાઠ ૭૦.

આરું=દરીઆનું મુખ; બંદર
બ્રિજ=પૂલ
બ્રિટિશ બેટ=ગ્રેટબ્રીટન અને આયર્લાંડના ટાપુ
સમૃદ્ધિ=દોલત
ચોડા=પહોળા
પીલા=ફણગા
હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક
માવજત=સંભાળ; બરદાસ
ગ્રાનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પત્થર
સુઘડતા=ચોકખાઈ

પાઠ ૭૧.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
પાર્લામેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા (સાધારણ લોકોની, અમીરોની અને રાજાની સભા મળીને પાર્લામેન્ટ કહેવાય છે)
ઉમરાવ=લૉર્ડ્ઝ
ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓફ લૉર્ડ્ઝ
હાઉસ=સભા
રૈયત સભા=હાઉસ ઓફ કોમન્સ
ધર્માધ્યક્ષ=(ધર્મ+અધિ+અક્ષ=આંખ) ધર્મ ગુરુ; અંગ્રેજોમાં બીશપ અને મોટા ગુરુને આર્ચ બીશપ કહે છે)
હસ્તક=હાથમાં; તાબામાં
પ્રિવિકાઉન્સિલ=એ નામની ઈંગ્લાંડમાં સૌથી મોટી કોર્ટ છે.
મંત્રીમંડળ=પ્રધાન મંડળ; કેબીનેટ

ઉપયોગી સમજ—કોમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, (૧) લીબરલ=રૈયતના લાભમાં રહેનાર, કોન્ઝરવેટીવ=રાજ્યના લાભમાં રહેનાર તે ઉપરાંત એક ત્રીજો પક્ષ છે જે લેબર પાર્ટી તરીકે ઓળખાય છે. એમાં જે પક્ષના વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ કરે છે. પ્રથમ કોઈ કાયદો કરવો હોય તે રૈયતની સભામાં મૂકાય છે. તે ત્યાં ત્રણ વાર પસાર થઈ અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે તે કેબીનેટવાળા પછી રાજાની સહી માટે મોકલે છે, પાર્લામેન્ટમાં કોમન્સની સભાનું જોર વધારે છે. વિલાયતમાં કાયદાનું માન ઘણુંજ છે. રાજા પણ કાયદા વિરુદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે. આગળ

૧૬૪૯માં પહેલાં ચાર્લ્સને તથા બીજા જેમ્સ રાજાને ૧૬૮૮માં વિરુદ્ધ વર્તનાથી સજા ખમવી પડી હતી. અંગ્રેજી કાયદામાં હાલ કહેવત ચાલે છે કે 'રાજા કદી ગુનો કરતોજ નથી' એની મતલબ ાના હુકમથી કોઈએ કાંઈ ખોટું કામ કર્યું હોય તો તેની સજા ા તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે. પણ રાજા તે જોખમદાર નથી, કારણ કે રાજાનું કહેવું કાયદા વિરુદ્ધ છે, કે છે, તે અમલદારે સમજવું જોઈએ. આવા સારા કાયદાને લીધે ો કાયદો બીજા દેશ કરતાં વખણાય છે એથી લોકોના જાન- બરાબર રક્ષણ થાય છે. લોકોની આબાદી વધે છે, કોઈનાથી થતો નથી અને ચડતી હાલતમાં આવે છે.

પાઠ ૭૨.

=યુરોપમાં દેશ છે
ા=થોડા ઉંડા
=વધારે ઘીચ
=રસાળ
આંબા, આમલી વગેરેના ફૂલ
ાટ=બહેક બહેક
સ=રહોન ને સોન નદીના
ા પર શહેર છે
ાન્સ દેશનો પોણા રૂપીઆની
તનો રૂપાનો સિક્કો
=જે અપૂર્ણાંકના છેદ દસ,
હજાર એમ દસના દસ
ા હોય તે

સેનેટ=સ્વતંત્ર રાજકીય સભા
ડેપ્યુટિ=મદદગાર
પ્રેસિડંટ=અધ્યક્ષ; પ્રમુખ
સંમતિ=(સં+મતિ) સલાહ
આરમાર=લડાઈના વહાણનો કાફલો

પાઠ ૭૩.

અઘોર=ભયંકર; બિહામણા
કલણ=જે પાણીવાળી જગામાં પગ ઉંડા ઉતરી જાય છે તે
સરાસરી=સરેરાસ
ક્વાથ=જળ, મધ અને મીઠું મેળવીને તેનું પાણી કરે છે તે
પેટ્રોગ્રેડ=નીવા નદી પર રશિઆની રાજધાનીનું શહેર છે

પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ
સેંટપીટર્સબર્ગ=રશીઆની રાજધાનીનું શહેર નીવા નદી પર હતું.
બોલ્શેવિઝમ=સમાનવાદ જેવું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. રશિઆના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને કયાં કયાં ભાગ છે? યુરોપખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર કયું છે? એશિઆઈ રશિઆના ભાગ ગણાવો. રશિઆમાં કયા કયા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન તેલ કયાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઈ જવા માટે શી ગોઠવણ કરી છે? રશિઆની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે, અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રશિઆના રાજાને શું કહે છે? રશિઆના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ કયારથી થયો? હાલ રશિઆમાં કેવું રાજ છે?

પાઠ ૭૪.

બાબીલન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં શહેર
ઉદય પામી=ચઢતીમાં આવી
અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં
આર્મિનીઅન=આર્મિનીઆના રહેવાસી
કોન્સ્ટંટીનોપલ=ઇસ્તંબુલ
લાદીને=નાંખીને
એદાના=એક જાતની ઔષધી
કમાવેલાં=પકવેલાં
સર્વોપરિ=(સર્વ+ઉપરી) બધાથી ચઢિઆતું
ઉરુમિઆ=ઇરાનમાં સરોવર છે
સંત=સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી
પરસેપોલીસ=પારસીપુરી
શિરાજ=ઇરાનમાં શહેર છે
આયાત=પરદેશથી આવતો માલ
નિકાસ=પરદેશ જતો માલ
તહેરાન=ઇરાનનું મુખ્ય શહેર
ઝરથોસ્થ=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

પાઠ ૭૫.

ક્ષેત્રફળ=ક્ષેત્રનો વિસ્તાર
બોડા=ઝાડપાન વગરના
પુરાં=પુરતાં; જોઈએ તેટલાં
જમાનો=જુગ
ઘાઘરો=ઘેરવાળો ચણીઓ
ભૂષણ=શણગાર
પેકીન=ચીનનું મુખ્ય શહેર
ઘરડા વરડા=પૂર્વજો; બાપદાદા
કોરીઆ=ચીનમાં દ્વીપકલ્પ
નવાસવા=અજાણ્યા
પંક્તિ=વર્ગ
નિપુણ=હોશિયાર
ટોકિઓ=જાપાનનું મુખ્ય શહેર

પાઠ ૭૬.

દ્રવ્ય=પદાર્થ
વાસ્તવિક=ખરેખરૂં
સ્પષ્ટ=બરાબર
અવકાશ=ખાલી જગા; પોલાણ
સિદ્ધ=સાબીત
સંબંધાકર્ષણ=(સંબંધ+આકર્ષણ) પદાર્થના પરમાણુ એક બીજાને ખેંચી રાખે છે તે.

સવાલ—દુનિયાની વસ્તુઓ જોતાં તેનાં કેટલા મોટા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીધે પડયા? દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર પડવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૭.

છલાછલ=માથામથ; ટંકોટંક
અભેદ્યપણું=જુદા ન પડવાપણું
બુંદ=ટીપું
પરમાણુ=કોઈપણ વસ્તુનો અત્યંત ઝીણો ભાગ
છિદ્રાળુ=(છિદ્ર+આળુ) કાણાંવાળું
સંકોચન=સંકડાઈ જવું તે
જડ=ચેતન વગરનું
અદૃશ્ય=નહિ દેખાવું તે; ગુપ્ત
બાષ્પ=બાફ; વરાળ
જડત્વ=જડપણું; પોતાની મેળે હાલે નહિ તેવું
સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત=અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર) અગાઉની સ્થિતિમાં આવનારૂં

સવાલ—પદાર્થમાં સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા ?

પાઠ ૭૮.

સમતોલપણું=(સમ+તોલ=તુલ્+અ) સરખા વજનપણું
સ્થળાંતર=(સ્થળ+અંતર) જગામાં ફેરફાર
સ્થિરતા=કાયમપણું
ઉપાધિ=કારણ
વિકાર=ફેરફાર
બાહ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળું; ગતિમાં હોય તેવું
અવસ્થા=હાલત
વલણ=ઇચ્છા

સવાલ—બળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો સ્થળાંતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯.

ઢાળ=ઢોળાવ;સરખીઢાળપડતીસપાટી
અર્થાત્=મતલબ કે
ટોટો=ખોટ
સાટું=બદલો; અવેજ
યાંત્રિક=યંત્રની

સવાલ—દાદરો, સીઢીઓ અને ડુંગરના રસ્તા એ કયા યંત્રના સાદા રૂપાંતર છે ? ઢાળ શી રીતે બને છે ? ઢાળમાં ઉંચાઈ વધે તેમ લાભ ઓછો થાય કે વધારે ? ઢાળમાં કેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને કઈ કઈ ? (જ૦ બે રીતે લગાડાય છે. (૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં (૨) પાયાની સમાંતર દિશામાં બળમાં લાભ ક્યારે વધારે અને ક્યારે ઓછો થાય ? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જેવો છે ?

પાઠ ૮૦.

ફાચર=પાયા આગળ જોડાઈ ગએલો એ ઢાળવાળો કકડો
પેચ=ફેર; સ્ક્રૂ
સ્થાયી=કાયમ
વકાસ=ફાટ
ગોદી=બાંધેલી ખાડી; વહાણ સમારવાની જગા
મરોડી=ફેર
આંસ=ધરી

ડુમકલાસ=થાંભલા વિગેરે ઉંચકવાનું યંત્ર
પસિઆરૂં=ખીલી ઘાલવાનું નાકું
નર=ખીલીના દોરા
વા=અથવા

સાર—બધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કે **"અંતરમાં જેટલો ટોટો થાય છે તેટલો બળમાં લાભ મળે છે."**

ફાચર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઈ ગએલા બે ઢાળને ફાચર કહે છે. એમાં બે ઢાળ એકઠા હોય છે. ફાચરની લંબાઈ તે ઢાળનો પાયો છે. સુથાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસલો, કુહાડી અને છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફાચર છે. તેનાપર ખેંચાણ કે દબાણ કરવાથી બળ લાગતું નથી. પણ ઉંચેથી ઘા માર્યાથી બળ લાગે છે. એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે તેથીજ હોડી, વહાણ પક્ષીની પાંખ, માછલાં વગેરેનો આકાર ફાચર જેવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાંતર બળ લગાડેલા ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે; અંગ્રેજીમાં એને સ્ક્રૂ કહે છે. પેચ ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાબવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

પાઠ ૮૧.

ગુરુત્વાકર્ષણ=(ગુરુત્વા=ભારેપણું+આકર્ષણ=ખેંચાણ) પૃથ્વી ભારના પ્રમાણમાં બધા પદાર્થોને ખેંચે છે તે
આકર્ષણ=ખેંચાણ (આ=મર્યાદા+કૃષ=ખેંચવું+અન્) ખેંચવું તે; ખેંચાણ. (આકર્ષણ પાંચ જાતનાં છે—૧. ગુરુત્વાકર્ષણ, ૨. સ્નેહાકર્ષણ, ૩. કેશાકર્ષણ, ૪. લોહચુંબાકર્ષણ, ૫ વિદ્યુતાકર્ષણ.)
કેશાકર્ષણ લુગડાંની કોર પાણીમાં બોળીએ છીએ ત્યારે ઉંચે પણ લુગડું ભિંજાય છે તે
નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે
ચાંપનો કાંટો=કાટલાં વગર તોળી શકાય એવો કાંટો

ઉપયોગી સમજ—બધી વસ્તુઓને આકર્ષણ બે પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧. રજકણના પ્રમાણમાં, ૨. અંતરના પ્રમાણમાં. રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું; અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું. ને અંતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. ધુમાડો વરાળ વગેરે ગુરુત્વાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો વરાળ વગેરે હલકાં હોવાથી તેના પર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટેકવી રાખે છે. જો હવા ન હોય તો ધુમાડો, વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોય તો પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપર મનુષ્યો પ્રાણીઓ, પત્થરા, ઘરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાસાગર હોઈ શકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેલી છે. આકર્ષણની શોધ સર આઇઝેક ન્યૂટન નામના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઇ. સ. ૧૬૪૧ થી ૧૭૨૭માં થઈ ગયો.

પાઠ ૮૨.

ગુરુત્વમધ્યબિંદુ=હરકોઈ પદાર્થ જે ઠેકાણે ટેકો દીધાથી બરાબર તોળાય તે ઠેકાણાને ગુરુત્વમધ્યબિંદુ કહે છે

ગુરુત્વરેખા=પદાર્થના મધ્યબિંદુથી પૃથ્વીના મધ્યબિંદુ સુધી દોરેલી જે લીટી તે

સમતોલ=સરખો ભાર

સાર—ગુરુત્વમધ્યબિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી, પણ ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો આધાર ગુરુત્વરેખા પર રહેલો છે જો ગુરુત્વરેખા પાયામાંથી ખસી જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે, તે પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાં સુધી પડતો નથી. કુસ્તી કરનારા પગ પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ છે કે ગુરુત્વરેખા પાયાની વચ્ચે રહે.

પાઠ ૮૩.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ
ઇંદ્રિય બોધ=ઇંદ્રિયને જ્ઞાન
લોલક=લટકણ
બેશક=(બે+શક) નક્કી
પડઘો=સામો અવાજ; પ્રતિધ્વનિ
તરંગો=મોજાં
ગુંચવણ=અવઘડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજાવો. મોજા શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. તે દાખલો આપી સમજાવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભળાવાનું કારણ શું ? અવાજને ગતિ કોણ આપે છે ? અવાજ દર સેંકડે કેટલા ફુટ ચાલે છે ? અવાજ કોને શા કારણથી સંભળાય છે ?

પાઠ ૮૪.

ઉષ્ણતા=(ઉષ=ઉનું થવું+તા) ગરમી
ઈથર=ઘણો ઠંડો અને પાતળો વાયુ રૂપી પદાર્થ
ઘટ=જાડો
પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ઇત) તેજસ્વી
ત્વરા=ઝડપ
પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક) દરેક
મોજાં=તરંગો
ગતિ=બળ; શક્તિ
અવકાશ=બે જગા વચ્ચેનું છેટું
પસરે=ફેલાય
સહજ=થોડી મહેનતે
પ્રતિસારક=છૂટું પાડનાર [કારક
મનોરંજક=(મનસ્+રંજક) આનંદ-
વિરંગી=(વિ+રંગ+ઈ) તરેહ તરેહના રંગવાળું
જ્યોત=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫.

વાહક=લઈ જનાર; લેનાર
મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=લેનાર) ધીમે ધીમે ગરમી લઈ જનાર
મદ્યાર્ક=(મદ્ય+અર્ક) દારૂનો અર્ક
સંસર્ગ=સંબંધ
ભ્રમણ=ભટકવાપણું
ઉષ્ણતાનયન=રજકણોને સાથે થઈને ગરમીનું પસાર થવું તે
ઉષ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઈને ગરમીનું પસાર થવું તે
આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+અન)

=હાલ્યા કરવું તે; ગતિ કરવી

પાઠ ૮૬.

દ્રાવણ=ઓગાળવું

દ્રાવણબિંદુ=ઓગાળવાની હદનું બિંદુ

આંદોલી=હાલી

કૃતિમ=બનાવટી

અભ્યાસ=મનન; અધ્યયન

ઉષ્ણતાબિંદુ=ગરમીનું બિંદુ

નિકટ=પાસે

કોલોનવોટર=એક અંગ્રેજી દવા

સવાલ—સેંટિગ્રેડ ઉષ્ણતામાપક યંત્રમાં બરફ, સીસું, રૂપું તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે? બરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણતામાપક યંત્ર પર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી? તે ગરમી ક્યા કામમાં ખપે છે અને તેને કેવી ગરમી કહે છે? વરાળની છુપી ગરમી સમજાવો. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃતિમ ટંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું બરફ ક્યા નિયમે બનાવવામાં આવે છે તે કહો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કોલોનવોટરના અથવા ટંડા પાણીનાં પોતા શા માટે મૂકે છે? કુંજામાંનું પાણી શા કારણથી ટંડું રહે છે?

પાઠ ૮૭.

સ્વપ્રકાશક+(સ્વ+પ્રકાશક) પોતાની મેળે પ્રકાશે તે (જેવા કે સૂર્ય દીવો, વગેરે)

પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક) બીજાના તેજથી પ્રકાશનાર (જેવા કે ચંદ્રમા; કાચ; વગેરે)

પરાવર્તન પામી=(પરા=પાછું+વર્તન વળવું=અન) પાછો ફેંકાઈ

ત્વચા=ચામડી

જ્ઞાનતંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ) શરીરમાં ઝીણા તાર જેવી મગજને ખબર પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ

કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ

તેજસ્વી=પ્રકાશિત

ભેદીને=અંદર=પેસીને

સવાલ—અજવાળા ને ગરમીનું મોટું મૂળ કયું? આંધળાં

માણસ શા માટે દેખી શકતા નથી ? હરકોઈ પદાર્થ જોવા માટે કઈ કઈ ત્રણ ચીજો જોઈએ ? (જ. પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ.) સ્વ-પ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો. પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રકાશનાં કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એ વાત પ્રયોગથી સાબીત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો છાંયડામાં અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઈ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮.

ધાડાઈ=જાડાપણું; જાડાઈ
અસમાનતા=(અ+સમાન+તા) સરખાપણું નહિ તે
અનિયમિત=(અ + નિયમ + ઇત) નિયમ વગર
વક્રીભવન=(વક્રી=વાકું+ભવ=થવું+અન્) એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતા પ્રકાશના કિરણ વાંકા વળે છે તે
પ્રમાણ=માપ
બેશ=સારી
પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ = સામું + બિંબ= આકાર) સામો આકાર
ઉંધી=અવળી; સામી
અસ્થિર=(અ+સ્થિર) સ્થિર નહિ તે
અસમાન=(અ+સમાન=સરખી) સરખી નહિ તે

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ધરવાથી આપણી મરજી પ્રમાણે કિરણો હરકોઈ દિશામાં શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ ? આરસીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે ? અપારદર્શક પદાર્થનું પ્રતિબિંબ શા કારણથી પડતું નથી? આરસીની સામે સીસાપેનની અણી ધરી પ્રતિબિંબ તરફ નજર કરીએ તો શું માલમ પડશે ?

પાઠ ૮૯.

રેખા=લીટી
ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી ગએલું બતાવનાર લીટી
વસ્તુતઃ=ખરી રીતે

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯ની ઉપયોગી સમજ—અજવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓ પર પડે છે, તે ત્યાંથી પાછા ફેંકાઈ આપણી આંખમાં પેસે છે, તેથી હરેક વસ્તુઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. હરકોઈ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અજવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઈએ. પ્રકાશનાં કિરણના ગુણ– (૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તન પામે છે, જે પદાર્થનાં પૃષ્ટ ચળકતાં છે તે ઉપરથી પરાવર્તન ઘણું થાય છે ને ઝાંખા પદાર્થ પરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાંથા પ્રકાશ આરપાર જઈ શકે છે. પણ અપારદર્શક પદાર્થમાંથી તેમ થતું નથી, કેમકે ત્યાંથી કિરણો પાછા ફેંકાઈ બીજે રસ્તે ચાલ્યાં જાય છે. પ્રકાશના કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો પડે છે. (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે. પ્રકાશ એક સેકંડમાં એક લાખ છયાસી હજાર માઇલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮ા મિનિટ લાગે છે. એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ. સ. ૧૬૩૫માં કરી. (૪) હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમાં પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધું પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે. પ્રકાશના કિરણ આપણા મોં ઉપર પડીને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે ને ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આંખમાં પેસે છે. તેથી આરસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનો (પતન કોણ)=પડતી વખતે ખુણો અને (પરાવર્તન કોણ)=પાછા ફેંકતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. (૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેનો આકાર સામેના પદાર્થ પર ઊંધો

દેખાય છે, તેને લીધેજ પાણીમાં ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉંચે જણાય છે, અથવા આરસીમાં જોઈએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. બીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટાં દેખાય છે. (૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે. એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકા વળે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મૂકેલી સળી તથા પાણીમાં મૂકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડીઆમાં જે સળી મૂકેલી છે, તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે, તેથી સળી વાંકી જણાય છે. વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટાં દેખાય છે તેથી આઘેના પદાર્થ પાસે જણાય છે. સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં અથવા દૂરબીનમાંથી જોતાં પદાર્થ મોટાં તથા પાસે દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવાળાના કિરણનું પૃથક્કરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦.

ગર=અંદરનો માવો; ગર્ભ
ઘર્ષણ વીજળી=બે પદાર્થોને ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી
આકર્ષાય=ખેંચાય

સવાલ—ઘર્ષણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. કયા કયા પદાર્થમાં વિદ્યુત શકિત ઉત્પન્ન થઈ શકે? કાચમાં વિદ્યુત વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરુદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી બતાવો. વિદ્યુતનો ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૧.

ઢઢો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી દાંડી
ઘનઘોર=અંધરાએલું
ભંગ=નાશ
વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક) જેમાં થઈને વીજળી ઝટ વહી શકે તે

સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર) સાપના જેવો ઘાટ

ધારણુ=અટકળ; અનુમાન

ધ્વનિ=અવાજ

સાર—વીજળી કોઈ પદાર્થ પર પડી નુકસાન કરે છે તેમ એનાથી લાભ પણ ઘણા છે. (૧.) હલકી ધાતુપર કીમતી ધાતુ ચઢાવી શકાય છે. (૨.) આગબોટ ચાલે છે. (૩.) ભાંગેલા વહાણના ખોખાં દરીઆમાંથી ઉડાવી દે છે. (૪.) પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે. (૫.) લાખો ગાઉની ખબર ટુંક વખતમાં પહોંચાડે છે. (૬.) આગ-ગાડી ચાલે છે. (૭.) છબી પડે છે. (૮.) દીવા થાય છે. (૯.) સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય છે. (૧૦.) વગેરે વગેરે.

સવાલ—વાદળાંમાંથી વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ફ્રેંકલીને શી યોજના કરી? વાતાવરણમાં વીજળી ક્યારે ક્યારે હોય છે એ બાબત કંઈ નિયમ છે? વીજળી ક્યારે પડે છે? મોટી ઈમારતનો વીજળીથી બચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે? કેવા પદાર્થ પર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે? વીજળીનો ચમકારો પહેલો થાય છે ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે તેનું કારણ શું?

પાઠ ૯૨.

નાવિક=(નાવ=વહાણ+ઇક) વહાણવટી

સુકાની=ટંડેલ

અન્વય—(લોહ) ચુંબક લોહને નચવે (છે) (અને) ઉત્તર દિશામાં રાખે (છે;) નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશિષ દે (છે).

સમજુતી—લોહચુંબક લોઢાને નચવે છે અને (હોકાયંત્રની સોયને) ઉત્તર દિશામાં રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા ખરેખર આશિષ દે છે.

લોહકાંત=લોઢાને ખેંચનાર; લોહચુંબક

ચમકબાણુ=એક જાતનું મટોડી સાથે મળી ગએલું લોઢું

આકર્ષણુ શક્તિ=ખેંચાણુ શક્તિ

ઘુમરી=ચકરી
માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો અમલદાર
ઘર=હરકોઈ વસ્તુ મૂકવા માટે અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે; ખોખું

સવાલ—લોઢાને ખેંચવાનો ગુણ શેમાં હોય છે ? લોઢાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે ? લોહચુંબકનો ગુણ કઈ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે ? એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષ પર થઈ અને જ્યારે એ યંત્ર ન હતું ત્યારે શી શી હરકતો પડતી હતી ? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો, જમીન પર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ બેમાં શું ફેર હોય છે ?

પાઠ ૯૩.

ઘટના=બનાવ
અદૃશ્ય=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત
વહેર=ઝીણો ભૂકો
કિંચિત્=જરા જેટલો; થોડો
દહન=સળગવું તે; બળવું તે
સેંદ્રિય=(સ+ઇંદ્રિય) ઇંદ્રિયવાળા
અંશ=ભાગ

સવાલ—હવામાં ઑક્સિજન શા પ્રમાણમાં છે ? હવામાં ઑક્સિજન પાંચમાં ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં બીજું કયું મુખ્ય તત્ત્વ છે ? નાઇટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કયા કયા મુખ્ય તત્ત્વના સંયોગથી બનેલી છે ? હવામાં એ તત્ત્વ સિવાય બીજા કયા કયા પદાર્થો છે ? પાણીની વરાળ શા પ્રમાણમાં છે ? કાર્બોનિક ઍસિડ ગ્યાસ શા પ્રમાણમાં છે ?

પાઠ ૯૪.

ઘટકાવયવ=(ઘટક=તત્ત્વ+અવયવ= ભાગ) તત્ત્વનો ભાગ
પેશી=ઝીણા તંતુ

તેજાબ=ઍસિડ	કાઢવો તે; દમ મૂકવો તે
સોડાવોટર=(સોડા+વોટર=પાણી) સોડાવાળું પાણી	પૂર્તિ=પૂરણી
ઉચ્છવાસ=(ઉત્=ઉંચો+શ્વાસ) દમ	ઉત્કૃષ્ટ=ઘણું સારૂં; શ્રેષ્ઠ

સવાલ—ઑક્સિજનના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. નાઈટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ જણાવો. કાર્બોનિક ઍસિડ ગ્યાસ શું શું મળીને બનેલો છે? કાર્બોનિક ઍસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું? કાર્બોનિક ઍસિડ ગ્યાસ કોને ફાયદો કરતાં છે? પ્રાણીઓ શ્વાસમાં હવામાં શું લે છે ને શું બહાર કાઢે છે?

ઉપયોગી સમજ—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક ઍસિડ ગ્યાસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, એજ શીશીમાં જો આપણે દીવો મૂકીએ તો તે હોલવાઈ જાય છે. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ એ ઝેરી હવા છે. પ્રાણીઓ જે વાયુ લે છે તે ઓક્સિજન. ઓક્સિજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ, માટે એને પ્રાણવાયુ પણ કહે છે, જો આપણે બરણીમાં ફોસ્ફરસ બાળીશું તો તેમાં ફોસ્ફરસ એસિડ બનશે અને તેમાંની હવામાંનો નાઈટ્રોજન તેમાં રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી. વળી તેમાં ઉંદરો મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઓક્સિજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકશાન થાય છે કારણ તે બહુ જલદ છે, માટે તેને મંદ કરવાને નાઈટ્રોજન ઉપયોગી છે, જો તમે સ્લેટ પર ઉચ્છવાસ મૂકશો તો તે ભીની થશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જો હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સઘળી વનસ્પતિ

સુકાઈ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય. એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે. ચુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વાતાવરણ (હવામાં) ઓક્સિજન, નાઈટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ પાણીની વરાળ ને એમોનીઆ હોય છે, ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા)માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન. ૭૮$\frac{૪}{૧૦}$ ભાગ નાઈટ્રોજન અને $\frac{૪}{૧૦}$ ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ; પાણીની વરાળ, એમોનીઆ, અને ઝીણી રજ વગેરે હોય છે.

પાઠ ૯૫.

કાળજું=કલેજું; પેટમાંનું જમણી તરફનું એક અંગ

બરોળ=પેટમાંની ડાબી બાજુની ગાંઠ; તલ્લી; પ્લીહા

મૂત્રપિંડ=ગુરદા પેઢુમાંની પિસાબની ગાંઠ

ઉદર=પેટ

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી

પરોક્ષ=અદૃશ્ય; ગુપ્ત

પિત્તાશય=(પિત્ત+આશય=ઠેકાણું) પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણું; કાળજું

યકૃત=કાળજું

આંતરડું=પેટના ડાબા છેડાથી ગાંડની કુલ્લી સુધીની મળ નળી; જેમાંથી નર્ક નીચે ઉતરે છે તે.

રતુમડો=રતાશ પડતો

કોષો=શરીરમાં પાંચઘર કલ્પ્યા છે. અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય

માતબર=ઘાડું ને મેલું

પિત્ત=કાળજામાં લોહીથી જુદો પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ

દ્વાર=બારણું; રસ્તો; કાણું

માંસરસ=માંસગોળમાંથી નીકળેલો રસ; જેમાંથી માંસ બને છે તે

શર્કરા=ખાંડ; સાકર

બેચેની=ઉદાસી; અસુખ

ગંભીર=ભયંકર

અંતર્ગોળ=માંહેથી ગોળ

ગુરડા=મૂત્ર પિંડો

રગસીઆ=લાંબો વખત પહોંચે એવા

પાઠ ૯૬.

પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન) તેજસ્વી
પ્રકાશિત=તેજોમય
તેજાવરણ=(તેજ+આવરણ=ઢાંકણુ) પ્રકાશનું ઢાંકણુ
રંગાવરણ=(રંગ+આવરણ) રંગનું ઢાંકણ
મુકુટાવરણ=(મુકુટ+આવરણ) કિરણોનું ઢાંકણ
વિલક્ષણ=નવાઈ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આઘો છે? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલા ઘણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે કે નહિ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું? સૂર્ય પોતાની ધરીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે? તેજાવરણ સિવાય બીજા આવરણ છે કે નહિ અને છે તો કયા કયા? રંગાવરણ શેનું બનેલું હોય છે? મુકુટાવરણ શેનું બનેલું છે? એ આવરણો દેખાતાં કેમ નથી? એ આવરણો ક્યારે દેખી શકાય છે?

પાઠ ૯૭.

કળા=ચંદ્રબિંબનો ૧૬મો ભાગ; તેજ.
સૂર્યગ્રહણ-જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે. ત્યારે ચન્દ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી પૃથ્વીના લોકોને સૂર્ય દેખાતો નથી. (એ અમાસે થાય છે) કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી લીટીમાં આવે છે. સૂર્યગ્રહણ ત્રણ જાતનું થાય છે (૧) ખગ્રાસ, (૨) કંકણાકાર, (૩) ખંડિત.
ગ્રહણ=(ગ્રહ=લેવું+અન્=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય) આકાશમાં એક પદાર્થનો છાયો બીજા પદાર્થપર પડે છે ત્યારે તે બીજા પદાર્થનું ગ્રહણ થયું કહેવાય છે.
ધુમકેતુ=પુંછડીઓ તારો
ષષ્ઠાંશ (ષષ્ઠ=છ+અંશ) છઠો ભાગ
નિરીક્ષક=ધારી ધારીને જોનાર
નિરીક્ષણ=ધારી ધારીને જોવું તે
સેંટિગ્રેડ=સો અંશનું ગરમીમાપક યંત્ર
અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા ઉપરથી (અમા=સાથે+વસ=રહેવું)

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો ગ્રહ શા માટે કહે છે? ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરો ફરી વળે છે? ચંદ્રનો અર્ધોજ ભાગ આપણને શા માટે દેખાય છે? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે શો પ્રયોગ કરશો? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્યગ્રહણ અને ચંદ્રગ્રહણ થવાનાં કારણો કહો. ચંદ્ર પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે? ચંદ્રમા કરતાં પૃથ્વીનું વજન કેટલા ગણું છે? પૃથ્વી પર જે પદાર્થનું વજન એક શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઈ જવાથી તેનું કેટલું વજન થશે અને શા કારણથી? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું દેખાય છે? ચંદ્રમાં કેટલા દિવસનો દહાડો ને કેટલા દિવસની રાત હોય છે? આપણા જોવામાં જેવા પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતા નથી?

પાઠ ૯૮.

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને ફરવાના માર્ગ

મુખ્યગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરનાર આઠ ગ્રહ; (૧) પૃથ્વી. (૨) બુધ. (૩) શુક્ર. (૪) મંગળ. (૫) બૃહસ્પતિ (૬) શનિ (૭) યુરનેસ. (૮) નેપચ્યુન.

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા=પણું) આકાશ સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર

અવગણના=(અવ+ગણના=ગણતરી) તિરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ કયા કયા ગ્રહો ફરે છે? અંદરના ને બહારના ગ્રહોનાં નામ દો. કયા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી? કયા દેશમાં બુધને જોવાનું અઘરૂં છે.? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટલા કલાકનો છે?

આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછો કેટલો દૂર છે? આપણે ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની હવા શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઈએ? આપણી પૃથ્વી પર જેમ ઋતુ ભેદ થાય છે તેમ શુક્ર પર થતાં હશે કે નહિ?

